

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

FILIP HREN

HRVATSKI STALEŽI I VOJNA KRAJINA U
TRIDESETOGODIŠNJEM RATU

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: PROF. DR. SC. DRAGO ROKSANDIĆ
KOMENTORICA: DOC. DR. SC. SANJA LAZANIN

ZAGREB, 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.1. Tema i područje istraživanja.....	3
1.2. Pristup, metodologija i cilj rada.....	4
1.3. Izvori i literatura	5
2. Hrvatsko-slavonsko plemstvo od 1606. do 1648. godine	9
2.1. Između habsburškog i osmanskog imperija: regionalni kontekst prve polovice 17. stoljeća.....	9
2.2. Hrvatsko-slavonsko plemstvo i institucije vlasti	12
3. Vojne krajine na prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva od 1606. do 1648.	17
3.1. Formiranje Vojnih krajina početkom 17. stoljeća	17
3.2. Slavonska i Hrvatska krajina	19
3.3. Banska krajina	24
4. Staleži Hrvatske i Slavonije u Tridesetogodišnjem ratu	25
4.1. Zapovjednici hrvatskih pukovnija	41
5. Hrvatske vojne postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu	47
5.1. „Vojna revolucija“: primjer švedske i carske armije.....	47
5.2. Vojni potencijali Hrvatske i Slavonije.....	53
5.3. <i>Hrvati</i>	57
5.4. Predodžba <i>Hrvata</i> : realnost i perspektive.....	61
6. Zaključak.....	68
7. Prilozi.....	70
8. Bibliografija	90

1. Uvod

1.1. Tema i područje istraživanja

Tridesetogodišnji rat po mnogočemu predstavlja epohalnu epizodu europske povijesti ranog novog vijeka. Vjersko-politički ratni sukob koji se protegao na tri desetljeća veoma je kompleksan fenomen koji uključuje čitav niz shema i logika koje se istovremeno pojavljuju i odvijaju od 1618. do 1648. godine. Nezaobilaznu ulogu ima carska i kraljevska dinastija Habsburgovaca, posebice Ferdinand II. i njegov sin Ferdinand III. koji zajedno s bavarskim knezom Maksimilijanom I. Velikim predvode katolike u ratu protiv protestanata. U početku, Tridesetogodišnji rat barem formalno ima vjerski karakter, da bi s vremenom sve involvirane sile težile ostvarivanju vlastitih interesa u okviru Svetog Rimskog Carstva i Europe općenito. S obzirom na važnost Habsburgovaca u proučavanju Tridesetogodišnjeg rata i na činjenicu da Ugarskim Kraljevstvom vladaju kao izabrani kraljevi, Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo je na ovaj ili onaj način zahvaćeno ratnim vihorom. Hrvatska i Slavonija u 17. stoljeće ulaze jurisdikcijski i administrativno podijeljene na prostor kojim upravljaju hrvatsko-slavonski staleži i redovi i teritorij Vojne krajine kojim se upravlja iz Dvorskog ratnog vijeća. No situacija nije ni izbliza tako simplificirana niti se mogu povući jasne unutarnje, a ponekad i vanjske granice hrvatskih zemalja. Rad je naslovljen *Hrvatski staleži i Vojna krajina u Tridesetogodišnjem ratu* jer nije svrhovito promatrati staleže bez Krajine i obrnuto, posebno stoga što su pojedini pripadnici staleža na ovaj ili onaj način involvirani u sustav Vojne krajine koji često utječe na same staleža i njihovu politiku. Kako jasne podjele i granica nema, isprepliću se razni motivi, interesi i politike hrvatskih staleža i Dvora. S jedne strane hrvatski su staleži u neprestanom sukobu s kraljevskom politikom u Vojnoj krajini, ali i ostalim dijelovima Kraljevstva, dok s druge strane dolazi do integracije samih staleža u vojnokrajiske strukture. Tridesetogodišnji rat je *par excellence* primjer navedene situacije gdje hrvatsko-slavonski staleži i redovi preko institucije Sabora sami pokušavaju regulirati svoj ratni angažman, dok istovremeno pojedini velikaši i plemići, uključeni u vojnokrajisku službu, ratuju neovisno o stavu Sabora. Vremenski, istraživanje primarno obuhvaća razdoblje trajanja Tridesetogodišnjeg rata od 1618. do 1648. Prostorno, proučava se područje Hrvatske i Slavonije s pripadajućim teritorijima Hrvatske i Slavonske te Banske krajine.

U diplomskom radu problematizirati će se sudjelovanje hrvatskih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu koje ovisi o samim hrvatskim staležima, vojnokrajiskim vlastima i

njihovom međuodnosu koji dovodi do kolizije u trenutku kada pojedini pripadnici domaćih staleža ulaze u službu unutrašnjoaustrijskih staleža i cara. Kad je riječ o samim vojnicima razmatraju se dvije velike skupine. Prvu skupinu čini vojska civilnog dijela Kraljevstva koja ovisi o radu Hrvatskog sabora, odnosno svih staleža i redova, među kojima i dalje dominira srednjovjekovni ustroj i model ratovanja. Oni participacijom prihvaćaju izazov rata europskih monarhija prema drugačijim pravilima i modelima. S druge strane, Vojna krajina i njeni kontingenti koji su formirani radi obrane od Osmanlija primorani su prilagoditi i uklopiti pogranični način ratovanja prema europskom trendu. Pritom su staleži i krajišnici suočeni s „vojnom revolucijom“ koja u mnogim od svojih elemenata odskaka od njihovog dotadašnjeg načina ratovanja koji je oblikovan prema potrebama obrane od Osmanlija. I jedni i drugi participiraju u ratu prema uvjetima koje diktiraju imperijalne težnje Habsburgovaca. Hrvatski su vojni kontingenti, tako, najčešće angažirani kao pomoćne jedinice carske vojske te su zbog svoje uloge na bojišnici, načina ratovanja i same pojave u dijelu Europe koji nije poznavao takve ratnike, veoma brzo prepoznati i obilježeni kao svojevrsna egzotika. Takvi vojnici će s vremenom stvoriti određenu reputaciju što će mnogim autorima postati neiscrpna inspiracija u pisanju djela koja će formirati predodžbu o *Hrvatima*. Zbog cilja, ali i ograničenosti rada, nije moguće opširnije pratiti povijest Tridesetogodišnjeg rata pa je naglasak na događajima i procesima koji su relevantni za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo, a to su ponajviše pobune erdeljskih knezova.

1.2. Pristup, metodologija i cilj rada

Pristup proučavanju ove teme bio je prvi cilj ovoga rada, prije nego li je istraživanje uopće započelo. Naime, problematici sudjelovanja hrvatskih vojnih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu pristupilo se iz znatno drugačije perspektive u odnosu na ostale autore koji su se bavili ovom temom. Umjesto da se prate same vojne jedinice po europskom ratištu kao što je to do sada bila praksa, u ovom radu se na sudjelovanje hrvatskih vojnika u spomenutom ratu gleda kroz prizmu hrvatskih staleža i Vojne krajine. Iz toga proizlazi hipoteza rada da su hrvatske postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu činili vojnici staleške i krajiške provenijencije, dok će se njihov odnos preispitati postavljanjem dodatnih istraživačkih pitanja. Prije svega važno je ustvrditi međuodnos staleža i Krajine u prvoj polovici 17. stoljeća, a zatim i koja je uloga tih Staleža i Krajine u Tridesetogodišnjem ratu što se reflektira na angažman hrvatskih vojnika u samom ratu. Nakon toga slijede i dodatna pitanja: kakav je odnos između banderijalne,

insurekcijske, krajiške i privatne vojske; koja od navedenih vojski i na koji način sudjeluje u ratu te kada i zašto one sudjeluju u ratu?

Pri izradi rada korišteni su dostupni objavljeni i neobjavljeni izvori te relevantna znanstvena literatura. Analizom te interpretacijom svih izvora, kao i kritičkim vrednovanjem relevantne domaće i strane literature istražuju se postavljena istraživačka pitanja. Na temelju analitičkog pristupa pokušava se odgovoriti na istraživačka pitanja. Od objavljenih izvora, iznimno su važni zaključci Hrvatskog sabora iz kojih se može iščitati politika staleža i redova prema Tridesetogodišnjem ratu, a veoma vrijednima se pokazuju i neke druge zbirke objavljenog gradiva te narativni izvori proizišli iz pera suvremenika Tridesetogodišnjeg rata. Analizom svih korištenih izvora nastoji se uspostaviti odnos hrvatskih staleža i Vojne krajine prema Tridesetogodišnjem ratu koji se očituje u djelovanju vojnih postrojbi Hrvatske i Slavonije. Relevantna domaća i strana literatura poslužiti će smještanju hrvatskih staleža i Vojne krajine u konstelaciju imperijalnih monarhija i njihovih interesa te stvaranja političkog i vojnog konteksta Tridesetogodišnjeg rata. S jedne strane, komparativnom analizom hrvatsko-slavonskog i europskog plemstva, s naglaskom na vojne elemente, stvara se kontekst u kojemu djeluju Hrvatski staleži. S druge strane, komparativnom analizom hrvatskih postrojbi i europskih vojski ranoga novog vijeka nastoji se, u okviru koncepta „vojne revolucije“, kontekstualizirati hrvatske vojne potencijale koji nastupaju u Tridesetogodišnjem ratu. Što se ključnih pojmova tiče, pojam Ugarsko Kraljevstvo se koristi kada se misli na sve zemlje krune Svetog Stjepana. Pojmovi Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo, Hrvatska i Slavonija ili samo Kraljevstvo se koriste kada je riječ samo području hrvatskih ranonovovjekovnih zemalja. Ukoliko je riječ samo o prostoru Vojne krajine, to se posebno navodi. Zbog ekonomičnosti, u radu se ponekad koristi termin Poljska kada se referira na Poljsko-litavsku Uniju. Najveća pozornost posvećena je pojmu *Hrvati* (u Tridesetogodišnjem ratu) te ga se posebno analizira u petom poglavlju.

1.3. Izvori i literatura

Hrvatska historiografija dosada je naznačila tek obrise znanstvene spoznaje kada je riječ o sudjelovanju hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu. Dosadašnja istraživanja hrvatske povijesti 17. stoljeća marginalizirala su rat koji se vodio trideset godina i pritom zahvatio veliki dio Europe. Istraživanje u ovom radu je provedeno najvećim djelom na objavljenim izvorima čiji glavni dio čine zaključci Hrvatskog sabora relevantni za razdoblje trajanja

Tridesetogodišnjeg rata pomoću kojih se tumači politika hrvatsko-slavonskih staleža. Pored toga, pokazuju se popisi habsburških pukovnija koje je prema dokumentima iz bečkog Ratnog arhiva (*Kriegsarchiv*) uredio Alphons von Wrede. Pomoću tih popisa mogu se pratiti ne samo vojnici odnosno pukovnije nego i hrvatski i slavonski velikaši i plemići koji predvode vojne jedinice. Razni relevantni dokumenti za povijest Vojne krajine, ali i civilne Hrvatske i Slavonije mogu se pronaći u zbirkama izvora koje su priredili Radoslav Lopašić i Ferdo Šišić. U ovome radu korišteni su i narativni izvori poput banologije Jurja Rattkaya *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, djela Pavla Rittera Vitezovića *Kronika, aliti szpomenek vszega szveta vekov i Plorantis Croatiae saecula duo*, engleskog autora Phillipa Vincenta *The Lamentations of Germany* i velikana njemačke književnosti Friedricha Schillera *Wallenstein* i *The History of the Thirty Years War* (engleski prijevod). U manjoj količini je korišteno neobjavljeno gradivo iz fonda *Alte Feldakten* koje je pohranjeno u bečkom Ratnom arhivu.

Radovi stranih autora, posebno engleskih, američkih, njemačkih, ali i mađarskih nemjerljivo su u prednosti kada je riječ o istraživanju raznih problematika Tridesetogodišnjeg rata. Doduše, oni se, uglavnom, veoma kratko i sažeto referiraju na *Hrvate*, što zbog kompleksnosti samog pojma ostavlja i dalje mnoga pitanja nerazriješenima. S obzirom da je broj hrvatskih autora koji se bave angažmanom hrvatskih vojnih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu ili samim ratom veoma skroman, velikim djelom korišteni su radovi i studije koje imaju indirektnu poveznicu s proučavanom temom te, naravno, relevantni radovi vodećih stranih autora koji se bave direktno ratom. Pregled djela hrvatske historiografije bez sumnje treba započeti radom Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Borba Hrvatah u Tridesetoljetnom ratu* i knjigom Ernesta Bauera *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*. To su djela od kojih istraživanje fenomena sudjelovanja hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu započinje. U svome radu koji obiluje informacijama, I. Kukuljević Sakcinski prati kretanje i djelovanje hrvatskih postrojbi na europskom bojištu. Naglasak je na hrvatskim pukovnijama i njihovim zapovjednicima dok su hrvatski staleži i Vojna krajina u drugom planu. S obzirom da je rad objavljen 1875., uza sve svoje mane i nedostatke, svakako predstavlja vrijedno i važno djelo uzmemo li u obzir da do sada nije bilo opsežnijih i dubljih istraživanja. Ivan Kukuljević Sakcinski je prvi locirao i analizirao hrvatske jedinice u Tridesetogodišnjem ratu u skladu sa ondašnjom znanstvenom metodologijom. I dok se za njega može ustvrditi kako je svoja istraživanja jednim dijelom temeljio na izvornoj građi, knjiga Ernesta Bauera ne predstavlja značajan odmak od I. K. Sakcinskog. Podaci koje iznosi E. Bauer dobrim dijelom već viđeni

kod Sakcinskog i Aladára Ballagija (čije je djelo *Wallenstein's kroatische Arkebusiere 1623-1626* u svom radu gotovo u potpunosti preveo) a skromni korpus izvora većinom su koristili njegovi prethodnici. Ipak, to ne bi trebalo umanjiti vrijednost njegova djela jer je ono zasada najopširnija studija o sudjelovanju hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu uz pregršt faktografije koja se nameće kao temelj daljnjih istraživanja. Kasnije Bauerovo djelo *Sjaj i tragika hrvatskog oružja* predstavlja neku vrstu sinteze hrvatske vojne povijesti gdje je autor sažeo spoznaje o hrvatskim postrojbama u Tridesetogodišnjem ratu temeljene na njegovom ranijem radu. To djelo, kao i ono Aladára Ballagija nije zasebno navođeno pri korištenju jer sve što se upotrijebilo u ovom istraživanju, a nalazi se kod Ballagija i oba Bauerova djela, može se pronaći u Bauerovoj studiji *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*. Bauer, kao i Kukuljević Sakcinski, naglasak stavlja na hrvatske postrojbe pri čemu se vrlo malo li nimalo zadržava na problemima hrvatskih zemalja.

Tridesetogodišnjim ratom se na posredan način bave i Vjekoslav Klaić u radu *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkog*, Slavko Pavičić u studiji *Hrvatska ratna i vojna poviest*, Rudolf Horvat i Tadija Smičiklas u svojim sintezama *Povjest Hrvatske. Sv. 1, Od najstarijeg doba do g. 1657*, odnosno *Poviest Hrvatska* te Ferdo Šišić u zbirci radova *Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine*. V. Klaić na temelju izvora nudi mnoštvo korisnih podataka za početak rata koji se poklapa s banovanjem Nikole Frankopana, dok S. Pavičić sažima dotadašnje spoznaje o hrvatskim postrojbama uz neke manjkavosti i faktografike netočnosti. R. Horvat piše svoju sintezu većim dijelom prema zaključcima Hrvatskog sabora što ima svoje prednosti i nedostatke, ali se pokazuje vrijednim za proučavanje teme. T. Smičiklas je, zapravo, prvi inkorporirao problematiku Tridesetogodišnjeg rata u hrvatsku povijest. Od novijih autora ističu se Vladimir Huzjan čiji rad *Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnog predmeta* teži razotkrivanju podrijetla kravate kao riječi i predmeta te posebno Vladimir Brnardić koji je u dva sveska *Imperial Armies of the Thirty Years War* sjajno sažeo i istaknuo najvažnije značajke hrvatskih vojnih postrojbi unutar korpusa carske vojske. Svi ostali autori koji su se na ovaj ili onaj doticali problematike hrvatskih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu zadržavali su se na dosezima Bauera i Kukuljevića pa stoga nije došlo do značajnijih pomaka. Nije nevažan znanstveno-popularan rad Velimira Vukšića čiji su interes hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu, njihova uniforma i oružje te bitke u kojima su sudjelovali. Takva situacija ostavlja mnoštvo otvorenih pitanja, ne samo zbog skromnog broja istraživača koji su se bavili temom, već i zbog toga što trenutne spoznaje zahtijevaju kritički pristup i daljnja istraživanja.

Pri pisanju ovoga rada nezaobilazni su i drugi radovi i studije domaćih historiografa koji se ne referiraju direktno na Tridesetogodišnji rat, ali njihovi su radovi ovdje od velikog su značaja. Studija Nataše Štefanec, temeljena doktorskoj disertaciji *Država ili ne: Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonsko plemstvo u regionalnoj obrani i politici* važna je zbog toga što prikazuje stanje u drugoj polovici 16. stoljeća kada su donesene neke od ključnih odredaba koje su i ovdje relevantne za promatrano razdoblje. Mnoštvo krucijalnih podataka za hrvatsko-slavonske staleže i Vojnu krajinu nalazi se upravo u toj studiji. Odnos hrvatsko-slavonskih staleža i Vojne krajine bio je veoma složen zbog organizacijskih i jurisdikcijskih struktura na čitavom prostoru tadašnje Hrvatske i Slavonije. Iz tog razloga nezaobilazne su monografija Josipa Adamčeka *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća* i rad Nade Klaić *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću* koji pomažu pri razjašnjavanju kompliciranih odnosa staleža i Vojne krajine. *Slobodan seljak i vojnik: rana krajiška društva (1545. – 1754.)* Karla Kasera i *The Austrian Military Border in Croatia 1522. – 1747.* Gunthera Ericha Rothenberga studije su koja zbog svojeg značaja za povijest Vojne krajine svakako čine nezanemarivi dio korpusa korištene literature u ovome radu.

Radovi stranih autora neophodni su pri proučavanju ove teme. Opsežna monografija Petera Wilsona *Europe's Tragedy: A History of the Thirty Years War* kapitalno je djelo o Tridesetogodišnjem ratu koje pruža čitav niz podataka koji obuhvaćaju sve sudionike rata. Studije Martyna Radyja *Nobility, Land, Service in Medieval Hungary* i Jonathana Dewalda *The European Nobility 1400 – 1800* nužne su za teorijsko pokrivanje uloge i značaja plemstva koje je u fokusu u ovome radu. S obzirom na to da ovaj rad istražuje temu iz domene vojne povijesti, nezaobilazno je djelo skupine autora *Fighting techniques of the Early Modern World* koje analizira, kako i sam naslov sugerira, tehniku, strategiju i taktiku ranomodernih vojski. Uz ove naslove korišteni su radovi brojnih relevantnih svjetskih autora među kojima se ističu Gábór Ágoston, Richard Brezinski, Kevin Cramer, William Guthrie, Michael Howard, Mahinder Kindra, Laszlo Kontler, Geoffrey Mortimer, David Niccole, Cathal Nolan i ostali.

2. Hrvatsko-slavonsko plemstvo od 1606. do 1648. godine

2.1. Između habsburškog i osmanskog imperija: regionalni kontekst prve polovice 17. stoljeća

Mirom na ušću rijeke Žitve 1606. godine zaključen je Dugi rat te je naznačena svojevrsna prekretnica u hrvatskoj, ali i cjelokupnoj povijesti Habsburške Monarhije. Prije svega, stvoreno je ozračje načelnog mira između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, odnosno zaustavljena su daljnja osmanska osvajanja i određen je *status quo*. Uz to, sultan je priznao cara kao sebi ravnoga, a car više nije bio dužan isplaćivati godišnji danak već samo jednokratnu isplatu od 200 000 florena. Bio je to mir koji će se održavati gotovo pola stoljeća uz određene promjene, najčešće na štetu zemalja pod krunom Habsburgovaca, posebno onih uz granicu.¹ Mir je u suštini trebao označiti prekid oružanih sukoba, no realnost je bila drugačija. Na imperijalnoj razini ugovoren je mir, ali na lokalnoj, odnosno pograničnoj razini, nije bilo mira. Dapače, svaki oružani sukob u kojem nije upotrebljavana artiljerija, a sudjelovalo je manje od 4000 ljudi, okarakteriziran je kao sporadičan i kao takav se tolerirao.² Drugi razlog zbog kojega se 1606. godina može promatrati kao prekretnica su masovne migracije stanovništva, uglavnom Vlaha iz Osmanskog Carstva prema Slavoniji, a zatim i Hrvatskoj.³ Kasnije će se pokazati kako su te migracije bile jedan od ključnih procesa koji su znatno oslabili, ionako već slabu, poziciju hrvatsko-slavonskog plemstva u korist cara i unutrašnjoaustrijskih staleža.⁴

Hrvatsko-slavonsko plemstvo u razdoblju od 1606. do 1648. potrebno je sagledati u širem regionalnom kontekstu kojeg u ovom radu čine Nasljedne zemlje Habsburgovaca i Ugarska s jedne strane te Osmansko Carstvo s druge strane. Kraj 16. i početak 17. stoljeća u austrijskim je zemljama karakterizirala podijeljenost posjeda među carevim nasljednicima što je omogućilo austrijskom, češkom i ugarskom plemstvu da ojača i postane glavna prijetnja kući Habsburgovaca.⁵ Međutim, nije došlo do vjerskih sukoba među samim Habsburgovcima. Habsburška je kuća još od Karla V. baštinila snažnu katoličku opredijeljenost, a protestantizam među plemstvom je većinom suzbijen protureformacijom. Najžešći vjerski sukobi izbili su između staleža Unutrašnje Austrije i nadvojvode Karla koji je, našavši se između nezadovoljnih

¹ Zoltán GYÖRE, *Habsburška Monarhija 1526.-1792.*, Novi Sad, Filozofski fakultet Novi Sad, 2014., 160.-161.

² Gunther Erich ROTHENBERG, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522.-1747.*, Urbana, The University of Illinois press, 1960., 65.

³ Neven BUDAČ, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Zagreb, Leykam international, 2007., 24.

⁴ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1980., 499.

⁵ Z. GYÖRE, *Habsburška Monarhija*, 164.

staleža i osmanske prijetnje, ustupio vjerske slobode protestantima čime sukobi ipak nisu u potpunosti zaustavljeni.⁶ Češki i ugarski protestanti bili su veći izazov za kuću Habsburg. Car Rudolf II. dopustio je 1609. Česima vjerske slobode u dokumentu *Littera Maiestatis* te je osnovan odbor *defensores* koji je zadužen za provođenje dokumenta. Samo dvije godine kasnije, Rudolf II. je pokušao povući taj dokument i ukinuti odbor na što su Česi reagirali tako da su krunu ponudili bratu Matiji. Kada je bolesni kralj Rudolf II. umro je 1612. godine, na prijestolje je došao Matija. On nije imao sinova, stoga je njegov prvi izbor za nasljednika bio unutrašnjoaustrijski nadvojvoda Ferdinand koji se već ranije iskazao kao oštar zagovornik katolicizma. Matija je 1617. godine privolio češke i ugarske staleže da priznaju Ferdinanda za budućeg kralja, no on je krajem 1617. i početkom 1618. poništio sve povlastice dane protestantima. Na takav čin reagirali su *defensores* sazivanjem staleškog sabora u proljeće 1618. godine.⁷ Carski predstavnici von Martinitz i von Slavata te pisar Fibrizius koji su tom prilikom saziv proglasili nelegalnim, izbačeni su kroz prozor na Hardčanima što se u historiografiji naziva *praškom defenestracijom* i označava početak Tridesetogodišnjeg rata.⁸

Iste godine kada je s Osmanskim Carstvom sklopljen Žitvanski mir, u Beču je dogovoren mir s pobunjenim ugarskim protestantima.⁹ Bečkom miru prethodila je pobuna erdeljskog kneza Istvána Bocskaja dvije godine ranije. Bocskai je ostvario je veliki uspjeh pa mu je sultan poslao kraljevsku krunu koju je erdeljski knez prihvatio tek na simboličnoj razini, odbivši tako postati kraljem pod određenim osmanskim protektoratom.¹⁰ Erdelj je veoma važan čimbenik u ovome radu zbog koncepcije i uloge koju će odigrati u Tridesetogodišnjem ratu. Nominalno podložan Osmanskom Carstvu, nakon pada Budima 1541., Transilvanija ili Erdelj se počeo razvijati kao samostalna državna tvorevina. S vremenom je postao utočištem pobunjenih ugarskih, često protestantskih plemića, a među prvima je bio Ivan Zapolja u vrijeme sukoba s Ferdinandom I. S vremenom je osmanska vlast u Erdelju sve više slabila, a istovremeno habsburški kralj nikako nije mogao uspostaviti značajniji utjecaj na tom prostoru. Erdeljski vojvode i knezovi su konstantno težili ponovnom sjedinjenju s ostalim zemljama Krune Svetog Stjepana. Ipak, posezali bi za osmanskom pomoći u trenutku kada je habsburški vladar pokazivao pretenzije na Erdelj. U praksi je to bila politika balansiranja između dvaju centara moći koja, usprkos zavisnosti, omogućava stvaranje određene autonomije u odnosu na

⁶ E. ZÖLLNER, T.SCHÜSSEL, *Povijest*, 143. – 146.

⁷ Peter WILSON, *Europe's Tragedy. A History of the Thirty Years War*, London, Penguin Group, 2009., 269.-273.

⁸ E. ZÖLLNER, T.SCHÜSSEL, *Povijest*, 149.

⁹ Z. GYÖRE, *Habsburška Monarhija*, 162.-163.

¹⁰ Isto, 162.

Istanbul i Beč. U tim uvjetima došlo je razvoja i jačanja protestantizma te je do 1580. godine otprilike 80% erdeljskog stanovništva, napose plemića, prihvatilo kalvinizam. Katoličanstvo je uspjelo održati primat u Ugarskoj, a dodatnu je snagu dobilo nakon Bocskajeve pobune kada su velikaši iz Ugarske odlučili napustiti „protestantski buntovnički duh“. Upravo je Bocskai prvi u nizu kneževa koji je u 17. stoljeću, imajuću oslonac u Erdelju, nastupio protiv Habsburgovaca. Bocskaijevog nasljednika u Erdelju, Žigmunda Rakoczija, smijenio je Gábor Bathori, a njega Gábor Bethlen uz pomoć Osmanlija. Bethlen je bio snažan zastupnik ugarskih interesa, a pod njegovom je vlašću Erdelj prosperirao.¹¹

S druge strane granice, u Osmanskom Carstvu 1606. godina je također označila određene političke preorijentacije. Iako potpunog mira na habsburško-osmanskoj granici u promatranom razdoblju nije bilo, Porta se okrenula prema istoku ka Safavidskoj Perziji te području Poljske i Ukrajine. Međusobno primirje bilo je preduvjet Habsburškoj Monarhiji i Osmanskom Carstvu za otvaranje drugih frontova. Međutim, Osmansko Carstvo je pogođeno i unutarnjom krizom u vidu pobune janjičara.¹² Primirivši ipak stanje u svome carstvu 1608. godine, sultan je sedam godina kasnije rado prihvatio produljenje zaključaka stvorenih 1606. na ušću Žitve. Veliki izazov destabiliziranom Osmanskom Carstvu u prvoj polovici 17. stoljeća predstavljala je Safavidska Perzija¹³ pod vodstvom šaha Abbasa I. ili Abbasa Velikog koji je, između ostalog, uveo važne vojne reforme.¹⁴ Godine 1645. započeo je Kandijski rat protiv Mletačke Republike pa tako Osmansko Carstvo nije moglo povesti veću kampanju protiv Habsburške Monarhije. Ipak, sukobi su nastavljeni na području granice. Primjerice, borbe za položaje oko Kaniže¹⁵ i ostalih pograničnih dijelova su veoma značajne za Hrvatsku i Slavoniju u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata što će se kasnije i pokazati.

¹¹ Laszlo KONTLER, *Povijest Mađarske: tisuću godina u srednjoj Europi*, Zagreb, Srednja Europa, 2007., 150.-173.

¹² P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 78.-78.

¹³ Isto, 103.

¹⁴ Cathal J. NOLAN, *The Age of Wars of Religion, 1000. – 1650.: An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*, London, Greenwood Press, 2006., 1.

¹⁵ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 104.-105.

2.2. Hrvatsko-slavonsko plemstvo i institucije vlasti

Prije izlaganja svih izazova i problema s kojima se u prvoj polovici 17. stoljeća susreće hrvatsko-slavonsko plemstvo potrebno je definirati tko čini to plemstvo i na koji način ono djeluje. Od srednjeg vijeka u Europi postoji grupa ljudi koja čini svega 1 – 2% ukupnog stanovništva, a istovremeno drže većinu bogatstva i vlasti te upravljaju društvom i društvenim procesima. Ta grupa ljudi vidi sebe kao izuzetnima i boljima u svakom smislu od ostalih.¹⁶ Radi se o europskom plemstvu. Postoji, naravno, i druga perspektiva koju zastupaju neki od vodećih mislioca kraja srednjeg i početka ranog novog vijeka. To su imena poput Erasma Rotterdamskog, Niccola Machiavellia, Nicodemusa Frischlina i Thomasa Moorea koji plemiće vide kao nemoralne, prevrtljive, nepouzdanе, neodgovorne, bogohulnike, glupe i slično.¹⁷

Srednjovjekovna filozofija društva zagovara podjelu na tri dijela: oni koji rade, oni koji se mole i oni koji ratuju. Plemstvo se poistovjećivalo s posljednje dvije skupine. No, takva podjela nije posve odgovarala stanju u ranome novom vijeku. Pojedini plemići su počeli raditi, a sve veći broj njih prestao je ratovati.¹⁸ Prestanak vršenja vojne dužnosti, kao obaveze prema vladaru koja čini jedan od temelja feudalnog sustava povezan je s uvođenjem stalnih poreza, kako stanovništvu tako i plemstvu. Međutim, plemstvo je i dalje rado vršilo časničke dužnosti u sve većem broju plaćeničkih vojski.¹⁹ Vojna služba je bogatijem plemstvu bila neka vrsta indikatora društvenog položaja i prestiža jer je iziskivala znatna financijska sredstva, dok je siromašnije plemstvo rat vidjelo kao priliku za ekonomski boljitak. Drugim riječima, europsko je plemstvo smatralo ratovanje nužnim gospodarskim i društvenim segmentom života.²⁰ U Francuskoj je, primjerice, većina plemstva smatrala rat kao jedinu dužnost i posao. Ipak, bilo je sve više onih su prestali vjerovati kako je vojnička dužnost najviši ideal,²¹ mada je ona i dalje ostala povezana s plemstvom. U praksi je vojnom obavezom zahvaćen sve širi broj ljudi.²² U 17. stoljeću država sve više preuzima brigu o vojsci i time se plemstvo postepeno oslobađa vojne dužnosti.²³ Nasuprot tome, u Hrvatskoj i Slavoniji te Vojnoj krajini plemstvo je silom prilike moralo biti

¹⁶ Jonathan DEWALD, *The European Nobility 1400-1800*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996., 1.

¹⁷ Isto, 33.-34.

¹⁸ Isto, 15.

¹⁹ Nataša ŠTEFANEC, *Država ili ne: Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonsko plemstvo u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb, Srednja Europa, 2011., 34.

²⁰ David PARROTT, „From military enterprise to standing armies: war, state, and society in western Europe, 1600–1700“ *European Warfare, 1350–1750* (dalje: EW), (ur.) Frank Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 79.

²¹ J. DEWALD, *The European Nobility*, 35

²² N. ŠTEFANEC, *Država*, 130.

²³ Frank TALLETT, *War and Society in early-modern Europe, 1495–1715*, Taylor & Francis e-Library, New York i London, 2003., 101.

uključeno u vojne strukture zbog neprekidne ratne opasnosti.²⁴ I ne samo da su morali braniti vlastite granice, često su carskoj službi ratovali izvan granica Hrvatske i Slavonije.

Postati europskim plemićem se moglo na dva načina: rođenjem ili po zaslugama. Mnoge su plemićke obitelji s vremenom izumrle dok su se druge obitelji uzdigle do plemićkog statusa. Takvih primjera ima posvuda u Europi. Mnoštvo je slučajeva u kojima su se čak obični seljaci domogli određenog plemićkog statusa.²⁵ Izuzetak nije činilo niti Hrvatsko i Slavonsko plemstvo.²⁶ Na primjer, austrijsko plemstvo, relevantno za promatrano razdoblje, formira se krajem 15. stoljeća.²⁷ Posebno je zanimljiv fenomen „inflacije časti“ u 16. i 17. stoljeću. Pojava takvog fenomena imala je duboko uporište u nastojanju europskih vladara da stvore skupinu odanog plemstva, a pritom se moglo i zaraditi prodajom grbovnica. Primjerice, Habsburzi su u pola stoljeća od sklapanja Žitvanskog mira stvorili više od stotinu različitih titula i časti koje su dodjeljivali ugarskom plemstvu.²⁸

Hrvatsko-slavonsko plemstvo u ranom novom vijeku može se poistovjetiti s Hrvatsko-slavonskim Kraljevstvom²⁹ i dijeli se na staleže i redove, odnosno kako se u izvorima od 1527. godine nazivaju *Status et Ordines*. Prvu skupinu čine svi oni prelati katoličke crkve koji su držali neka dobra dobivena od kralja. Velikaši ili magnati su činili drugu skupinu kojoj pripadaju ban, dvorski dostojanstvenici, veliki župani, grofovi i baruni.³⁰ Magnati su se pravno izdvojili 1608. premda su se već u 16. stoljeću isticali po bogatstvu, moći i ugledu.³¹ Među njima ističu se obitelji Zrinski, Frankopan Tržački, Drašković, Keglević, Rattkay i drugi.³² Treću skupinu čini srednje i sitno plemstvo koje se zatim razlikuje po načinu stjecanja plemićkog statusa. Tako je postojalo plemstvo po staležu (*nobilitas status*), plemstvo po zvanju (*nobilitas officii*), plemstvo po udaji (*nobilitas communicata*), plemstvo prema pripadnosti jednom određenom mjestu (*nobilitas localis*) te plemstvo po rodu (*nobilitas gentilicia/hereditaria*). Naslov se stjecao grbovnicom, kraljevskom darovnicom, prefekcijom te adopcijom za državljane ili indigenatom za strane državljane. Posljednju, četvrtu skupinu čine slobodni kraljevski gradovi. Oni kao cjeline imaju plemićki status, odnosno, dva mjesta u

²⁴ Isto, 136.

²⁵ J. DEWALD, *The European Nobility*, 16.-21.

²⁶ Isto, 72.-73.

²⁷ N. ŠTEFANEC, *Država*, 98.

²⁸ J. DEWALD, *The European Nobility*, 26.-27.

²⁹ Isto, 105.

³⁰ Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527.-1945.)*, Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1969., 41.-44.

³¹ N. ŠTEFANEC, *Država*, 61.

³² Isto, 72.

Saboru, a posjedovali su regalne beneficije i patronatska prava. Njihovi su građani, međutim, morali plaćati sve javne terete, crkvenu desetinu, poreze i bili su dužni vršiti vojnu službu kada se ukazala potreba. Sličan status kao i slobodni kraljevski gradovi imali su i privilegirani distrikti poput Turopolja, Draganića i Rovišta.³³

Hrvatsko-slavonski staleži i redovi zasjedali su na Saboru po sazivu bana ili banskog namjesnika. Od godine 1558. Hrvatska i Slavonija zasjedaju za zajedničkom Saboru koji se najčešće održavao u Zagrebu i Varaždinu³⁴ i okupljao se do tri puta godišnje.³⁵ Za razliku od zajedničkog Ugarskog sabora u Požunu koji je bio dvodoman,³⁶ Hrvatski sabor je bio jednodomna institucija. Na skupštine Hrvatsko-slavonskog sabora mogli dolaziti kraljevi izaslanici koji bi donosili kraljeve prijedloge i upute ili bi od Sabora dobili poruke za kralja poput pritužbi i ostalih prijedloga. To se veoma dobro može uočiti u razdoblju Tridesetogodišnjeg rata jer se na primjeru korespondencije Sabora i kralja jasno očitava kakav je stav domaćeg plemstva o ratu. Rezultati saborske rasprave bili *acta* ili *articuli* odnosno zaključci te nisu svi morali biti sankcionirani od strane kralja pa su oni u praksi predstavljali zakon i nazivali se *statuta*. Jedino zaključci koji „su regulirali sve slične slučajeve u buduća vremena na određeni način“ zahtijevali su kraljevo odobrenje.³⁷ Sabor je također birao poslanike ili *nuncii regni* za Požun koji su sjedili u donjem domu. Od 1609. poslanik Hrvatskog sabora sjedi u gornjem domu gdje otprije sjede i hrvatski ban, prelati i magnati.³⁸ U Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu Sabor je imao ovlasti birati kralja, instalirati najvažnije dužnosnike poput bana, velikih župana, protonotara, plemićke suce i druge. Bio je zadužen za zakonodavna te pravosudna pitanja kao i upravne funkcije iz nadležnosti državne uprave i županija.³⁹ Uz Sabor, ključnu ulogu u vođenju politike Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u teoriji ima ban kojeg je na prijedlog staleža i redova imenovao kralj.⁴⁰ Obično je na tu poziciju imenovan najugledniji među magnatima koji je zbog svoje pozicije unutar Kraljevstva nazivan *prorex* ili *vicereus*, odnosno potkralj.⁴¹ Zamjenik bana bio je banovac ili viceban koji je dolazio iz redova nižeg plemstva, a imenovao ga je sam ban. Po dolasku Habsburgovaca uvedena je služba banskog namjesnika koji je obnašao bansku dužnost kada bana nije bilo ili je bio spriječen.⁴²

³³ I. BEUC, *Povijest institucija*, 44.-45.

³⁴ Isto, 48.-49.

³⁵ Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata* (sv. 5), Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1973., 602.

³⁶ N. ŠTEFANEC, *Država*, 121.

³⁷ I. BEUC, *Povijest institucija*, 49.-50.

³⁸ N. ŠTEFANEC, *Država*, 122.

³⁹ I. BEUC, *Povijest institucija*, 53.-54.

⁴⁰ Isto, 67.-68.

⁴¹ N. ŠTEFANEC, *Država*, 105.

⁴² V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 600.

Vlast bana obuhvaćala je izvršne, sudske, upravne i vojne dužnosti koje su se smanjivale kako je jačao bečki Dvor. Izvršna vlast bana odnosila se na njegovu dužnost da provodi kraljeve naloge ili zaključke koje je donio Hrvatski sabor. U promatranom razdoblju banove upravne ovlasti još nisu bile u punom zamahu. Sudsku funkciju ban je izvršavao pomoću oktavalnog suda koji se sastojao od samog bana, banovca, protonotara, predstavnika prelata, magnata, svećenstva te srednjeg i sitnog plemstva.⁴³

Zbog problematike kojom se ovaj rad bavi, najvažnije su vojne ovlasti i dužnosti bana. Po imenovanju, kralj je banu dodijelio žezlo kao simbol vršenja sudske vlasti i bansku zastavu, odnosno banderij, kao simbol vojne moći i dužnosti po kojem je nazvana banderijalna vojska. Kralj je bio vrhovni zapovjednik vojske, no njome je, zapravo, zapovijedao ban. Također, kralj je bio obavezan financirati banderijalnu vojsku, odnosno banski banderij,⁴⁴ a takvo uređenje postoji od vremena kralja Matije Korvina koji se obvezao na godišnjoj razini isplaćivati banu 10 000 zlatnih forinti iz kraljevske blagajne za njeno uzdržavanje.⁴⁵ Cetingradskom poveljom 1527. godine kralj Ferdinand I. je u zamjenu za krunu pristao financirati 1000 konjanika i 200 pješaka kako bi se ojačala obrana Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Taj je broj u 16. stoljeću počeo rapidno padati pa 1576. banski banderij čini samo 300 konjanika i 300 pješaka.⁴⁶ Godine 1595. s banske časti odstupio je Tomo Erdödy, a 1607. Ivan Drašković zbog neisplate financija za uzdržavanje banskog banderija bez kojega je institucija bana znatno oslabila.⁴⁷ Ništa bolje stanje nije bilo ni u prvoj polovici 17. stoljeća jer već 1615. ban mora moliti da dobije banski banderij⁴⁸ nakon što je Toma Erdödy 1614. ponovo odstupio s banske časti.⁴⁹ Za promatranu problematiku veoma je važan slučaj bana Nikole Frankopana Tržačkog čije se banovanje preklapa s početkom Tridesetogodišnjeg rata.⁵⁰ Kao i njegovi prethodnici, niti Frankopan nije prihvatio bansku čast do 1617. bez osiguranih sredstava za održavanje banskog banderija.⁵¹ Dvadeset godina kasnije Sabor šalje izaslanike na zajednički Sabor kako bi upozorili na kašnjenje s isplatom plaće za bansku vojsku.⁵² Razlog takvom indiferentnom odnosu vladara

⁴³ I. BEUC, *Povijest institucija*, 67.-76.

⁴⁴ Isto, 68.-69.

⁴⁵ V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 638.

⁴⁶ N. ŠTEFANEC, *Država*, 254.

⁴⁷ V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 599.

⁴⁸ I. BEUC, *Povijest institucija*, 69.

⁴⁹ Nada KLAIĆ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd, Izdavačko poduzeće Nolit, 1976., 122.

⁵⁰ „FRANKAPAN, Nikola IX. Tržački“, (bilj: Petar Strčić), *Hrvatski biografski leksikon*, (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6304>, zadnji pristup: 26. ožujka 2017.)

⁵¹ Vjekoslav KLAIĆ, „Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkog“, *RAD*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1916., (c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017., 37.

⁵² Zaključci hrvatskog Sabora 1631. – 1693. (ZHS), sv. 1., Josip Buturac, Mirko Stanisavljević (ur.), Državni arhiv, Zagreb, 1958., 55.

prema banu leži i u tome što vladaru ne odgovara niti ova krnja banska vlast i moć.⁵³ Iako će se o cjelokupnoj vojsci Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva koja uključuje i banski banderij detaljnije razmatrati u petom poglavlju, važno je napomenuti kako je u opseg banske vojne dužnosti ulazilo i zapovjedništvo insurekcijske vojske,⁵⁴ koja je najširem smislu definirana kao „neregularna zemaljska vojska, koja se organizirala samo u izuzetnim situacijama“.⁵⁵

Pošto su osmanska osvajanja zaustavljena, središnji problemi koji su okupirali hrvatsko-slavonsko plemstvo od 1606. do 1648. godine bili su restauracija banske moći od Drave do Jadrana, podvrgavanje Vlaha zemaljskoj vlasteli i popunjavanje časničkih položaja u Krajini s domaćim plemstvom. Često su se ti problemi ispreplitali pa Sabor, primjerice, 1642. i 1646. zahtjeva da ban bude na čelu cjelokupne Vojne krajine.⁵⁶ Na primjeru banske vojne ovlasti prikazana je degradacija banske moći, ali u praksi je ban već 1578. kao zapovjednik banske krajine bio izjednačen s zapovjednicima Hrvatske i Slavonske krajine, a sva trojica bijahu podređeni austrijskom nadvojvodi.⁵⁷ Uz to, hrvatsko-slavonsko plemstvo je 17. stoljeću nastavilo trend zaostajanja u mnogim segmentima za drugim plemstvom koji je započeo još u 16. stoljeću. Osmanskim osvajanjima hrvatsko-slavonsko plemstvo je potisnuto sa svojih posjeda što negativno utječe na njihovu političku i gospodarsku moć, a time i na društveni ugled. To se ponajviše odrazilo na politički i gospodarski najmoćnije i najutjecajnije među njima – magnate. Oporavak, ako ga je i bilo, išao je veoma teško.⁵⁸ Nadalje, transferom Dvora kao centra uprave i moći u Beč, odnosno udaljavanjem istoga od Hrvatske i Slavonije, plemstvu je limitirana mogućnost „socijalne promocije u regiji“.⁵⁹ Situaciju je dodatno otežala činjenica da do 18. stoljeća postoji veoma malen broj civilnih ureda u Hrvatskoj i Slavoniji kroz koje bi se plemstvo moglo uzdizati.⁶⁰ Svega se nekolicina hrvatskih i mađarskih magnatskih obitelji uspjelo približiti Dvoru i habsburškoj političkoj eliti.⁶¹ Već u 16. stoljeću započela je i stagnacija političkog djelovanja hrvatsko-slavonskog plemstva. Ne samo da nije bilo dovoljno onih koji su mogli ili trebali utjecati na političke promjene,⁶² nego su i rasprave vođene u Hrvatskom saboru bile su više nego nedostatne da bi se kvalitetno reagiralo na veoma zahtjevnu

⁵³ N. KLAJČ, *Društvena previranja*, 122.

⁵⁴ N. ŠTEFANEC, *Država*, 250.

⁵⁵ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 507.

⁵⁶ Isto, 503.-505.

⁵⁷ N. ŠTEFANEC, *Država*, 257.

⁵⁸ Isto, 69.

⁵⁹ Isto, 137.

⁶⁰ Isto, 77.

⁶¹ Géza PÁLFFY, *Povijest Mađarske – Ugarska na granici dvaju imperija*, prev. Jelena Knežević, Meridijani, Zagreb, 2010., 173.

⁶² N. ŠTEFANEC, *Država*, 79.

i složenu novonastalu situaciju. Kada bi se na Saboru i raspravljalo, bilo je važnije što će se raspravljati na zajedničkom Ugarskom saboru koji od 1541. godine i pada Budima zasjeda u Požunu gdje se donose odluke o čitavom Ugarskom Kraljevstvu.⁶³ Zajednički je Sabor, u jednu ruku, poslužio hrvatsko-slavonskim staležima i redovima da ojačaju svoju poziciju u odnosu na kralja i unutrašnjoaustrijske staleže koji su vodili glavnu riječ u Vojnoj krajini. Također, ne treba zaboraviti kako se krunjenje ugarskih kraljeva odvijalo upravo na zajedničkom Saboru.⁶⁴ Sve je to utjecalo na zadržavanje srednjovjekovnih odnosa u Hrvatskoj i Slavoniji nekoliko stoljeća. Istovremeno, u ostatku Europe, politička se misao i djelatnost razvijala što je, između ostaloga, utjecalo na razvoj ranomodernih država dok Hrvatska i Slavonija, kako zbog unutrašnjih tako i vanjskih (ne)prilika, nisu mogle u potpunosti pratiti taj razvoj.⁶⁵

3. Vojne krajine na prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva od 1606. do 1648.

3.1. Formiranje Vojnih krajina početkom 17. stoljeća

Istraživanje područja Hrvatske i Slavonije te Vojne krajine u prvoj polovici 17. stoljeća pokazuje se kao osjetljiv i složen zadatak. Prije svega, ne mogu se povući jasne granice prostornog, a ponekad i administrativnog razgraničenja te dolazi do ispreplitanja plemićke i vojnokrajinske jurisdikcije. S jedne strane radi se o posjedima koje drže hrvatski staleži i redovi, a s druge strane nalaze se prostori, financirani od unutrašnjoaustrijskih staleža pod upravom Dvorskog ratnog vijeća u Grazu, koji se s vremenom izdvajaju kao cjelina i nazivaju se Vojna krajina.⁶⁶ Iako svojevrsni pojas prema Osmanskom Carstvu kao koncept obrane postoji u 15. stoljeću za vrijeme vladavine Matije Korvina,⁶⁷ naličje strukture Vojne krajine kao sustava obrane nastaje pod ingerencijom Habsburgovaca od 16. stoljeća, posebno nakon sabora u Brucku na Muri 1578. gdje je definirano financiranje i ustroj Vojne krajine koji se nije bitno mijenjao 150 godina. U Brucku je dogovoreno kako će štajerski staleži financirati Slavonsku krajinu, a Hrvatsku krajinu staleži Koruške i Kranjske. Tako je razdoblje od 1578. do 1606.

⁶³ Isto, 120.

⁶⁴ V. KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 607.-609.

⁶⁵ Isto, 68.

⁶⁶ Željko HOLJEVAC, Nenad MOAČANIN, *Hrvatsko – slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva*, Zagreb, Leykam international, 2007., 14.-17.

⁶⁷ „Vojna krajina“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija* (HE), (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65199>), pristup ostvaren: 14. ožujka 2017.

vrijeme kada se Vojna krajina konsolidira i počinje „funkcionirati kao kompaktan sustav“.⁶⁸ Potrebno je apostrofirati kako Hrvatsko-slavonsko plemstvo, bilo preko Sabora ili pojedinačno, nije imalo pravo odlučivanja o spomenutim odredbama.⁶⁹ Kako će se pokazati, u prvoj polovici 17. stoljeća se isprepliću brojni procesi koji dodatno utječu na razvoj Vojne krajine i njen odnos prema ostatku Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.

Ti procesi koji se odvijaju unutar Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva i Vojne krajine imaju šire regionalne implikacije i međusobno su, uglavnom, neodvojivi. Početak 17. stoljeća donio je mnoge promjene u političkoj, društvenoj i gospodarskoj dimenziji Kraljevstva Hrvatske i Slavonije.⁷⁰ Žitvanski mir je istaknut kao svojevrsna prekretnica jer ono što je uslijedilo nakon njega, oblikovalo je daljnji razvoj Kraljevstva. Prije svega, zaustavljeno je osmansko širenje, ali ne i oružani sukobi uz granicu kako je ranije napomenuto. Na čitavom pograničnom pojasu vodile su se borbe manjih razmjera koje se nazivaju „mali rat“. Karakteriziraju ga iznenadni i brzi napadi na protivnički teritorij s ciljem zastrašivanja i nanošenja štete neprijatelju u obliku otimanja ljudi i dobara.⁷¹ Na području Krajine su, tako, stalno vođeni okršaji i borbe za utvrde u kojima su sudjelovale manje vojne postrojbe. Međutim, ne radi se ni o kakvom novitetu 17. stoljeća. Dapače, može se potvrditi kontinuitet „malog rata“ još od 15. i posebno 16. stoljeća.⁷² „Mali rat“ u promatranom razdoblju često nije plijenio pozornost najviših državnih instanci Istanbula i Beča jer su obostrani pljačkaški pohodi na neki način bili sustav samofinanciranja vojnika s habsburške i osmanske strane granice.⁷³

Obrana od osmanskih napada predstavljala je važno, no nipošto jedino pitanje na koje je plemstvo pokušalo pronaći odgovor. U 16. stoljeću započeo je proces doseljavanja Vlaha koji je svoj zenit dostigao koncem stoljeća. Najvećim su dijelom naseljeni na opustošenom prostoru duž granice s Osmanskim Carstvom što je imalo dalekosežne posljedice. Naseljavanjem Vlaha srušeno je srednjovjekovno društveno uređenje spomenutog prostora i postepeno izgrađen novi društveni ustroj temeljen na vojnoj službi naseljenog stanovništva i njegovoj neovisnosti prema Hrvatsko-slavonskom plemstvu. Na taj je način nastao teritorijalni okvir Vojne krajine,⁷⁴ a njeno izdvajanje kao proces ovisio je ne samo o naseljavanju stanovništva, nego i o njegovom

⁶⁸ N. ŠTEFANEC, *Država*, 22.

⁶⁹ Isto, 155.

⁷⁰ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 510.

⁷¹ Simon Pepper, „Aspects of operational art: communications, cannon, and small war“, *European Warfare 1350-1750*, (EW), Frank Tallett, D.J.B. Trim (ur.), Cambridge, Cambridge University Press, 2010., 197.

⁷² N. ŠTEFANEC, *Država*, 327.-328.

⁷³ Isto, 282.

⁷⁴ Karl KASER, *Slobodan seljak i vojnik: rana krajiška društva (1545.-1754.)*, Zagreb, Naklada Naprijed, 1997., 50.-52.

podvrgavanju austrijskim vlastima.⁷⁵ Drugim riječima, Dvor se zauzimao za podvrgavanje doseljenih Vlaha krajiškim kapetanima i njihovo primanje u vojnu službu. Kao posljedica takve dvorske politike, doseljeno stanovništvo je izuzeto od jurisdikcije hrvatsko-slavonskog plemstva.⁷⁶ Procesom podvrgavanja vlašskog stanovništva vojnim vlastima, odnosno Dvorskom ratnom vijeću i unutrašnjoaustrijskim staležima, hrvatsko-slavonsko plemstvo je sve više gubilo moć i vlast.⁷⁷ Istovremeno je Hrvatski sabor nastojao ojačati poziciju Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva neprekidnim zahtjevima za restauracijom banskih ovlasti od Drave do Jadrana kao i time da se na časnicička mjesta u Vojnoj krajini postavljaju domaći velikaši i plemići.⁷⁸ Sabor ipak nije imao dovoljno snage za ostvarenje svojih zahtjeva jer je s jedne strane kraljeva vlast bila prejak, a s druge strane, vojnokrajiške strukture već su bile prečvrste da bi ih se tek tako uzdrimalo.⁷⁹

3.2. Slavonska i Hrvatska krajina

Vojna krajina se od 16. pa do druge polovice 18. stoljeća zasniva na mreži utvrda uz habsburško-osmansku granicu u kojima su smještene vojne postrojbe i ne može se jednoznačno govoriti o teritorijalnoj jedinici. Međutim, taj je pogranični prostor ipak podijeljen na Slavonsku krajinu ili Varaždinski generalat koja se proteže od Drave do Save sa sjedištem u Varaždinu, Hrvatsku krajinu ili Karlovački generalat na prostoru od Kupe do sjevernog Jadrana sa sjedištem u Karlovcu gdje je svoje sjedište imala i Primorska krajina koja je obuhvaćala prostor Senjske i Otočke kapetanije. Zapovjednici Slavonske i Hrvatske krajine poznati su kao *Obrist* na njemačkom ili *generalis* na latinskom.⁸⁰ Pod Slavonsku krajinu vode se Ivanička, Koprivnička i Križevačka kapetanija, a pod Hrvatsku krajinu Bihačka i Hrastovačka kapetanija koje osvajaju Osmanlije 1592., zatim, Žumberačka, Ogulinska te Barilovička, Slunjska, Tounjska i Turanjska kapetanija koje nastaju krajem 16. i početkom 17. stoljeća. Postojala je i Banska krajina koja se prostirala od Siska preko Pokuplja pa do Petrinje i sastojala se od kapetanija Sredičko i Letovanić.⁸¹ Sustav kapetanija u Krajini funkcionira od 1578. godine i zasniva se na utvrdama koje zajedno čine pojedinu kapetaniju. I taj proces uređenja, kao i mnogi

⁷⁵ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 499.

⁷⁶ Ž. HOLJEVAC, N. MOAČANIN, Nenad, *Hrvatsko – slavonska vojna krajina*, 20.

⁷⁷ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 499.-500.

⁷⁸ Isto, 503.

⁷⁹ N. ŠTEFANEC, *Država*, 272.

⁸⁰ Fedor Moačanin, „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. stoljeća“, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 34-35/1991.-1992., 158.

⁸¹ Ž. HOLJEVAC, N. MOAČANIN, Nenad, *Hrvatsko – slavonska vojna krajina*, 15.-17.

na ovom području, odvijao se postepeno. Posebno je to značajno za Hrvatsku krajinu gdje je bilo znatno više utvrda nego u Slavonskoj krajini. Pripadanje pojedine utvrde kapetaniji ovisilo je o volji/mogućnosti plemića u čijem je vlasništvu utvrda bila. Pojedini plemići nisu željeli postati dijelom kapetanijskog sustava kako ne bi ušli u službu kralja i unutrašnjoaustrijskih staleža koji su financirali čitavu Krajinu nego su sami financirali obranu utvrde, dok su neki plemići pristupili kapetanijskoj strukturi pri čemu su služili kao zapovjednici svojih utvrda.⁸²

Unatoč tome što su unutrašnjoaustrijski staleži bili nadležni za uređenje i financiranje Slavonske i Hrvatske krajine, njihov je razvoj u mnogome i dalje povezan s hrvatsko-slavonskim plemstvom. Mnoge su plemićke i magnatske obitelji poput Zrinskih, Frankopana, Keglevića, Batthyányja i drugih još od 16. stoljeća neprekidno ratovala na krajinama⁸³ pri čemu su često sa svojim postrojbama za novac uključivani u krajiški vojni korpus.⁸⁴ Čini se kako je za njih pitanje bilo naseljavanje Vlaha bilo od velike važnosti. Iako se radilo o opustošenom području, ono je uključivalo i posjede hrvatsko-slavonskog plemstva što trebalo značiti da se naseljeno vlaško stanovništvo treba podvrgnuti plemiću na čijem se posjedu naselilo.⁸⁵ No to nije bio slučaj.

Vlasi se prema mnogim svojim karakteristikama razlikuju od starosjedilaca. Riječ je o narodu naseljenom u jugoistočnoj Europi, ali bez određene narodne svijesti. Za Vlahe je veoma karakteristično bavljenje stočarstvom. Na promatranom prostoru valja razlikovati Vlahe koji su na prostorima srednjovjekovne Hrvatske bili naseljeni barem od 12. stoljeća i one koji su doselili na prijelazu 16. i 17. stoljeća. Prvi su većinski bili rimokatoličke, a manje pravoslavne provenijencije, dok je u slučaju Vlaha koji su naseljavani od 16. stoljeća obratno.⁸⁶ Vlaške zajednice najčešće su migrirale s područja Osmanskog Carstva pod vodstvom svojih vojvoda i knezova koji ulogu vođa zadržavaju i na prostoru Habsburške Monarhije. Za Vlahe je karakteristična vojna služba koju najvećim dijelom obnašaju pod zapovjedništvom habsburških vojnih vlasti.⁸⁷

Uvođenje Vlaha u vojnu službu, odnosno njihovo podvrgavanje vojnim vlastima bio je jedan od ključnih elemenata izdvajanja Vojne krajine iz sastava Hrvatsko-slavonskog

⁸² N. ŠTEFANEC, *Država*, 398.

⁸³ Isto, 74.

⁸⁴ Isto, 177.

⁸⁵ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 500.-503.

⁸⁶ Zef MIRDITA, *Vlasi: starobalkanski narod*, Zagreb, Biblioteka Hrvatska povjesnica / Hrvatski institut za povijest, 2009., 159.-162.

⁸⁷ N. KLAIĆ, *Društvena previranja*, 139.-140.

Kraljevstva.⁸⁸ Iako je plemstvo na sve načine pokušalo stati tome na kraj, nailazilo je na dvostruk otpor, s jedne strane samih Vlaha, a s druge strane, vojnih vlasti.⁸⁹ Vlasi nisu prihvaćali vlast plemstva jer bi to označilo njihovu integraciju u feudalni sustav, stoga su jasno, u više navrata, iskazali želju služiti jedino „u službi Nijemaca“.⁹⁰ Vojne su vlasti odbijale podvrgavanje Vlaha plemstvu jer bi tako izgubile vlast nad velikim brojem ljudi, a time i nad naseljenim teritorijem. Proces podvrgavanja Vlaha te borba plemstva i vojnih vlasti za jurisdikciju nad Vlasima razlikovali su se u Slavonskoj i Hrvatskoj krajini. Vlasi su u početku naseljavani uz utvrde zbog svoje vojne službe, ali zapovjednici tih utvrda nisu se libili naseljavati ljude i na drugim, odnosno tuđim posjedima, što je dovelo do velikog broja pritužbi i sporova između vlastele i vojnih vlasti.⁹¹ Zagrebački biskup kao „najveći posjednik između Drave i Save“⁹² pokušao je već 1599. godine podložiti Vlahe koji su godinu dana ranije naselili prostor oko Ivanića.⁹³ Vlasi su, naime, naseljeni na biskupovu posjedu, ali pod zapovjedništvom krajiških vlasti čime je biskup *de facto* izgubio svoj posjed. S jedne strane vojne vlasti, odnosno krajiški generali i zapovjednici nisu dopuštali nikakve eventualne dogovore između zagrebačkog biskupa i Vlaha jer su smatrali, pošto su ih uglavnom oni naselili, da bi Vlasi trebali biti podložni njima, neovisno o tome što se nalaze na biskupovim posjedima. S druge strane, niti nisu Vlasi iskazivali želju podložiti se hrvatsko-slavonskoj vlasteli kako ne bi izgubili stečene privilegije. Pitanje podvrgavanja Vlaha domaćem plemstvu nije ostalo na razini pojedinačnih tužbi plemića pa se i Sabor 1613. obratio kralju i nadvojvodi u nadi konačnog rješenja gorućeg pitanja. Tadašnji car i ugarski kralj Matija odgovorio je osnivanjem vlaške komisije 1615. godine koja je trebala naći pravovaljano rješenje vlaškog pitanja. Međutim, ta komisija nikada nije ispunila svoju svrhu niti je iznjedrila konkretno rješenje problema s Vlasima. U vrijeme Tridesetogodišnjeg rata kralj je bio najspremniji izaći u susret hrvatsko-slavonskom plemstvu kako bi od njih dobio podršku i pomoć, no svaka realna daljnja rasprava po pitanju Vlaha u Slavoniji bila je okončana Vlaškim statutima (*Statuta Valachorum*) 1630. godine. Usprkos tome što su hrvatsko-slavonski staleži i redovi 1629. godine napravili nacrt zakona prema kojima bi Vlasi, ukoliko bi dobrovoljno prešli u službu plemstva, dobili brojne povlastice u zamjenu za vojnu službu, kralj je *Statuta Valachorum* zadao plemstvu konačan udarac. Tim je dokumentom Vlasima određena i zajamčena njihova autonomija čime je svako

⁸⁸ Ž. HOLJEVAC, N. MOAČANIN, Nenad, *Hrvatsko – slavonska vojna krajina*, 22.

⁸⁹ N. KLAJIĆ, *Društvena previranja*, 145.

⁹⁰ Isto, 150.

⁹¹ N. KLAJIĆ, *Društvena previranja*, 139.-140.

⁹² Ž. HOLJEVAC, N. MOAČANIN, Nenad, *Hrvatsko – slavonska vojna krajina*, 20.

⁹³ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 500.

vlaško selo imalo pravo na svog kneza ili suca koji je podložan vrhovnim vlaškim sucima, a u svakoj se kapetaniji nalazio po jedan sudac. Uz još osmero „prisjednika“ činili su vlašku civilnu vlast.⁹⁴ Svi su oni, nadalje, bili podložni krajiškom generalu. Ovim činom kralj je dokinuo sve šanse da vlastelini sebi podlože Vlahe, ali ono što je u tome trenutku bilo još važnije, kralj si je osigurao uvijek raspoložive vojne kontingente i više nije ovisio o volji Sabora da odobri novačenje za rat.⁹⁵

U dvanaest članaka odjeljka o vojnim poslovima Vlaških statuta jasno se definiraju sve vojne obveze, pri čemu je ovdje najvažnije kako se od Vlaha očekuje da će „štititi i čuvati granice domovine“ od neprijatelja te da će „ (...) na vojnički znak koji im general uputi, podići, i za dva, a najviše tri sata, pod punom ratnom spremom na jednome mjestu okupiti uvijek barem šest ili sedam tisuća vlaških vojnika (...)“.⁹⁶ Donošenje Vlaških statuta povezano je s razvojem događaja u Tridesetogodišnjem ratu.⁹⁷ Kralj Ferdinand II. donio je Vlaške statute tri mjeseca nakon što u Pomeraniji se sa svojom golemom kopnenom i pomorskom vojskom od gotovo 75 000 ljudi iskrao švedski kralj Gustav Adolf.⁹⁸ Za tako iscrpljujući i dugotrajan rat kao što je bio Tridesetogodišnji, svakako je nezanemariva privilegija imati mogućnost uvijek raspoloživog vojnog potencijala, što su Habsburgovci ostvarili u Vojnoj krajini. Kralj je tako postao dvostruki pobjednik nad hrvatsko-slavonskim plemstvom jer ih je oslabio time što im nije dopustio da Vlahe, naseljene na njihovom vlastelinstvu, podlože sebi, a istovremeno je dobio uvijek raspoložive vojnike i nije bio primoran davati ustupke hrvatsko-slavonskim staležima kako bi od njih dobio prijeko potrebnu podršku i vojnu pomoć. Nasuprot tome, hrvatsko-slavonsko plemstvo u Slavoniji izgubilo je šanse da svoju vlast protegnu na Vlahe, a budući da su Vlasi dijelom bili naseljeni na plemićkim posjedima, plemstvo je nad tim svojim nekadašnjim posjedima izgubilo vlast.⁹⁹

U Hrvatskoj krajini plemstvo se ipak suočavalo s nešto manjim problemima kada je u pitanju borba za podvrgavanje Vlaha, a time i očuvanje posjeda. Za to postoji više međusobno povezanih razloga. Na području Hrvatske krajine, zbog svojih posjeda i moći, snažan položaj imali su Zrinski i Frankopani¹⁰⁰ koji su posjede držali posvuda u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno

⁹⁴ N. KLAJIĆ, *Društvena previranja*, 142.-154.

⁹⁵ I. BEUC, *Povijest institucija*, 97.-98.

⁹⁶ Statuta Valachorum: prilozi za kritičko izdanje, Drago Roksandić, Čedomir Višnjić (ur.), prir. i prev. Zrinka Blažević, Zagreb, SKD Prosvjeta, 1999., 40.-43.

⁹⁷ G. E. ROTHENBERG, *The Austrian Military Border*, 76.-77.

⁹⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 459.

⁹⁹ N. KLAJIĆ, *Društvena previranja*, 166.

¹⁰⁰ Isto, 169.

od Drave do Jadrana.¹⁰¹ Nadalje, staleži Unutrašnje Austrije ovdje nisu imali toliki utjecaj, a samo naseljavanje velikim su dijelom vršile hrvatsko-slavonske magnatske obitelji Zrinski i Frankopan, dok su, primjerice, Gomirski Vlasi i Vlasi Krmpočani, naseljeni izravno na posjed jedne od dviju spomenutih obitelji. Iako se Vlasi tuže da ne žele biti podložni Zrinskim i Frankopanima, vladar i staleži Unutrašnje Austrije ih jednostavno ne uspijevaju drugdje preseliti i podložiti izravno sebi.¹⁰² Također, nezanemariva je činjenica da general Hrvatske krajine od 1626. do 1652. godine bio Vuk Frankopan Tržački.¹⁰³ U takvim uvjetima dolazi i do stvaranja svojevrstnih privatnih krajina, odnosno Vlasi ili nevlaško stanovništvo vrši vojnu funkciju, ali pod zapovjedništvom Zrinskih ili Frankopana. Jedan od primjera je Ogulinska kapetanija kojoj je ranije na čelu bio Vuk Frankopan. Prema Nadi Klaić, 57 ogulinskih starosjedilaca, dobilo je privilegije zbog vršenja vojne službe.¹⁰⁴ Frankopani su i na svojim vlastelinstvima Severinu i Bosiljevu uspjeli podložiti Vlahe pa je ¼ stanovništva na tim vlastelinstvima vršila vojnu službu u zamjenu za privilegije.

Zrinski su u još većoj mjeri nego Frankopani kolonizirali i podvrgavali novo stanovništvo te stvarali vlastite vojne potencijale za obranu od Osmanlija. Prema Adamčeku znatan broj ljudi je na njihovim imanjima bio oslobođen nameta, odnosno, vršio je vojnu službu. Za Zrinske su posebno važni bili posjedi u Međimurju i Pokuplju koji su graničili s Osmanskim Carstvom.¹⁰⁵ Međutim, nije samo novonaseljeno stanovništvo stupilo u vojnu službu. Padom Kaniže 1600. godine, međimurski posjedi Zrinskih našli su se na samoj granici prema Osmanskom carstvu. Kako bi se organizirala adekvatna obrana, nije bilo dovoljno angažirati samo plemiće pa su Zrinski podijelili privilegije i zemlju dijelu stanovništva koje je za uzvrat moralo vršiti vojnu službu. Siromašniji među njima služili su kao pješaci, a bogatiji kao husari.¹⁰⁶ Sloj podložnika, pod nazivom slobodnjaci ili libertini, koji je oslobođen od feudalne rente za vrijeme obavljanja službi na vlastelinstvima poznat je još u 15. i 16. stoljeću. U 17. stoljeću sve je veći broj trajnih i nasljednih slobodnjaka koji su naseljavani na opustošenom području s obvezom vojne službe, često u plemićkim banderijama. Uz to, morali su o vlastitom trošku na određenom vojnom pohodu služiti mjesec dana. Vojne dužnosti znale su biti određene prema selima, pa bi stanovnici jednog sela služili kao pješaci, a drugog sela kao konjanici. Draškovići su također

¹⁰¹ Josip Adamček, „Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII stoljeću“, Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2/1972., br. 1., 25.

¹⁰² N. KLAIĆ, *Društvena previranja*, 169.-176.

¹⁰³ Isto, 122.

¹⁰⁴ Isto, 177.

¹⁰⁵ J. Adamček, „Zrinsko-frankopanski posjedi“, 26.-30.

¹⁰⁶ Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., 83.-84.

imali slobodnjake na svojim posjedima te su činili njihove banderije. Adamček ističe kako su slobodnjaci na svim posjedima vršili vojnu službu, no u 17. stoljeću propitkuje njihovu namjenu: „Kako je u XVII st. u granici zavladao relativan mir, može se postaviti pitanje na koji se način ta njihova dužnost realizirala. Sigurno je da u četovanjima i vojnim pohodima previše često nisu sudjelovali. Vjerojatno je to bio razlog što su se uz njihovu vojnu dužnost kasnije pojavile i druge obveze: prenošenje vlastelinske pošte, stražarenje u gradu i slično.“¹⁰⁷ Koliko je bilo mira na granici, barem u razdoblju od 1618. do 1648., veoma je diskutabilno, što će pokazati detaljnija razrada u idućem poglavlju ovog rada. Što se tiče vojnog angažmana slobodnjaka, čini se kako su služili u pukovnijama svojih vlastelina u Tridesetogodišnjem ratu u slučajevima poput Petra Keglevića¹⁰⁸ i braće Nikole i Petra Zrinskog o čemu svjedoči Juraj Rattkay.¹⁰⁹ Naime, u čitavom Ugarskom Kraljevstvu bilo je uobičajeno da velikaši posjeduju svoju „privatnu vojsku“.¹¹⁰ Takve „privatne vojske“ često su sa svojim zapovjednicima angažirane u Tridesetogodišnjem ratu.

3.3. Banska krajina

Između Slavonske i Hrvatske, smjestila se Banska krajina koja se prema nekim svojim obilježjima znatno razlikovala od Krajina u Slavoniji i Hrvatskoj. Radilo se o obrambenom pojasu prema Osmanskom Carstvu gdje je vojnu i civilnu vlast obnašao ban po kome je prostor i dobio ime. Vojne kontingente Banske krajine jednim je dijelom financirao kralj prepustivši banu prihod od dike, a ostatak su podmirivali staleži i redovi Kraljevstva. Naseljavanje u Banskoj krajini, odnosno na području između Kupe i Une, nije se odvijalo jednakim intenzitetom kao u Slavonskoj i Hrvatskoj krajini. Dapače, u prvoj polovici 17. stoljeća naseljen je vrlo malen broj ljudi pa su vlastelinstva uspjela održati integritet. Vojnu službu obnašali su podložnici za što su plaćani iz kraljevske blagajne, a ukoliko su služili u banderijama vlastelina, bili su oslobođeni određenih davanja.¹¹¹ Hrvatski sabor i ban uspjeli su konsolidirati i zadržati vlast u Banskoj krajini zbog sve sustavnijeg pristupa organizaciji obrane kojeg su provodili hrvatsko-slavonski staleži i redovi početkom 17. stoljeća, ponajviše Zagrebačka biskupija i

¹⁰⁷ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 697.-701.

¹⁰⁸ Ferdo ŠIŠIĆ, „Dva ljetopisa XVII. vijeka“, *Starine*, 36/1918., 371.-376.

¹⁰⁹ J. RATTKAY, *Spomen*, 282.-286.

¹¹⁰ Gábór Ágoston, „Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation“, *EW*, 123.

¹¹¹ K. KASER, *Slobodan seljak*, 201.-203.

Kaptol koji su ulagali veliki dio novca u obranu.¹¹² Pošto su brigu o obrani Hrvatske i Slavonske krajine preuzeli staleži Unutrašnje Austrije, organizacija obrane Banske krajine postala je središnjim pitanjem hrvatsko-slavonskih staleža.¹¹³ Veliku je važnost, pritom, imao Sisak u čiju je utvrdu i posadu Kaptol ulagao znatna sredstva. Također, podanici sa sisačkog vlastelinstva služili su u banskoj vojsci i sudjelovali u obrani zemlje.¹¹⁴ Organizacija obrane u Banskoj krajini predstavljala je veoma važno pitanje za Hrvatske staleže i redove u Tridesetogodišnjem ratu.

4. Staleži Hrvatske i Slavonije u Tridesetogodišnjem ratu

Djelovanje hrvatsko-slavonskog plemstva, odnosno staleža i redova, u Tridesetogodišnjem ratu možemo se promatrati iz više perspektiva. Svaka od njih mogla bi biti zasebna studija, a ovaj će se rad dotaknuti dviju perspektiva. Prva od njih je politika staleža i redova prema Tridesetogodišnjem ratu. Odnosi se na službene odluke Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva o angažmanu vojnih postrojbi kako bi se zaštitile granice. To se očituje u radu Sabora i njegovim zaključcima koji se u praksi svode na organizaciju obrane i podizanje insurekcije. Gledano iz tog kuta, Tridesetogodišnji rat se za Hrvatsku i Slavoniju može podijeliti na tri faze, ovisno o involviranosti Kraljevstva. Druga perspektiva odnosi se na sudjelovanje samih velikaša i plemića u ratu što često nije previše povezano s radom Sabora pa je njihovoj participaciji u ratu najčešće prethodila izravna kraljeva naredba što ukazuje na njihovu uključenost u krajišku službu. Upravo se dvije navedene perspektive nameću kao polazišne točke pri istraživanju problematike sudjelovanja *Hrvata* i hrvatskih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu. Stoga se u ovom poglavlju nastoji odgovoriti na temeljna pitanja ovoga rada, odnosno tko i kako čini hrvatske postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu te kada i zašto one participiraju u ratu kroz prizmu rada Sabora i Vojne krajine koja uključuje hrvatsko-slavonske velikaše i plemiće.

Tridesetogodišnji rat posebno je dinamičan za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo od 1619. do 1626. godine. To bi se razdoblje moglo označiti kao prva faza rata iz perspektive Hrvatske i Slavonije. Ipak, jedan od ključnih događaja koji je usmjerio odnos hrvatsko-slavonskih staleža

¹¹² N. ŠTEFANEC, *Država*, 411.

¹¹³ Rudolf HORVAT, *Povijest Hrvatske. Knjiga 1. Od najstarijeg doba do 1657.*, Zagreb, Tiskara Merkur d. d., 1924., 327.

¹¹⁴ N. KLAJIĆ, *Društvena previranja*, 216.-220.

i redova dogodio se 1604. kada je Hrvatski sabor odlučio protjerati protestante s ozaljskih imanja obitelji Zrinski gdje su imali svoje najjače uporište i time se, zapravo, opredijeliti za katolicizam.¹¹⁵ Kralj je odluku potvrdio četiri godine kasnije i ona je ostala dijelom hrvatskih municipalnih prava do 1866. godine.¹¹⁶ Godinu dana nakon *Praške defenestracije* i izbijanja češkog ustanka, Gábor Bethlen je naumio iskoristiti antihabsburško ozračje pa je u kolovozu 1619. godine pristao pomoći češkim ustanicima.¹¹⁷ Namjeravao je ujediniti Erdelj s ostatkom Ugarskog Kraljevstva i austrijskim zemljama u kojima je još uvijek prevladavao protestantizam što bi ga učinilo dovoljno snažnim za pokretanje velike protuosmanske vojne.¹¹⁸ Pokazati će se kako su Bethlen i njegovi vojni pohodi najviše su utjecali na odnos hrvatskih staleža i redova prema Tridesetogodišnjem ratu. Hrvatski ban Nikola Frankopan već je krajem rujna 1619. pozvao staleže i redove Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva na Sabor zbog nesigurnosti koja je stvorena Bethlenovom odlukom da se priključi Česima.¹¹⁹ Kada je Bethlen 14. listopada iste godine ušao u Požun, predana mu je vlast pa je zatražio okupljanje zajedničkog Sabora Ugarskog Kraljevstva 11. studenog.¹²⁰ Međutim, dva dana po ulasku erdeljskog kneza u Požun, Hrvatski je sabor u Zagrebu donio jasnu odluku kako Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo ostaje vjerno jedinom legitimnom kralju koji dolazi iz kuće Habsburg.¹²¹ Može se postaviti pitanje je li ovakva odluka Sabora pokazatelj pragmatične politike prve polovice 17. stoljeća koju oblikuje stiješnjenost između krajiških vlasti i Osmanlija te nada da jedino uz pomoć Habsburgovaca mogu riješiti svoje probleme¹²² ili se radi o tome da hrvatsko plemstvo ne želi prihvatiti kralja kojeg nisu sami izabrali, što se u ovom trenutku čini manje izgledno. Gotovo je sigurno da Bethlenovo vjersko opredjeljenje nema nikakve veze s time što ga je Hrvatski sabor odbio jer su vjernost kralju iskazali i oni magnati i plemići protestanti poput Nikole i Jurja Zrinskog, Petra Erdödyja, Nikole Mlakovečkog i Petra Koczija. S druge strane, erdeljskog

¹¹⁵ R. HORVAT, *Povijest*, 299.-300.

¹¹⁶ N. BUDAK, *Hrvatska*, 25.

¹¹⁷ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 289.

¹¹⁸ Z. GYÖRE, *Habsburška Monarhija*, 187.

¹¹⁹ Radoslav Lopašić, „Spomenici Tržačkih Frankopana, *STARINE*, 25/1892., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 223.-224.

¹²⁰ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 330.

¹²¹ Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae = Hrvatski saborski spisi: knjiga peta: od godine 1609. do godine 1630. s dodatkom od god. 1570. do god. 1628. (dalje: HSS), (ur.) Ferdo Šišić, [Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium](#), 1918., Zagreb,"(c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017", 235.-236.

¹²² N. KLAIĆ, *Društvena previranja*, 123.

kneza podržao je grof Franjo Batthyány¹²³ koji je pripadao skupini moćnih ugarskih magnata na visokim položajima,¹²⁴ a imao je posjede i u Slavoniji.¹²⁵

Sabor u Zagrebu 16. listopada 1619. godine označio je ulazak Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u Tridesetogodišnji rat. Ne samo da su staleži i redovi ostali vjerni Habsburzima, nego je došlo do prvog vojnog angažmana Kraljevstva u vidu insurekcije. Sabor je zaključio kako se insurekciji moraju odazvati svi prelati, magnati i plemići koji su dužni od svakog doma podići i dobro opremiti jednog pješaka naoružanog puškom (*unum pixidarium peditem*), a od svaka četiri dima jednog konjanika (*unum armis bene instructum equitem*). Armalisti i plemići jednoselci bili su dužni doći osobno u Šemovac gdje je određeno da će se 1. studenog sastati insurekcijska vojska.¹²⁶ Čini se kako je netočna tvrdnja Ivana Kukuljevića Sakcinskog (koju je kasnije prihvatio o E. Bauer)¹²⁷ da je tom prilikom uz insurekcijsku vojsku podignuto i 400 vojnika iz Krajine za potrebe carske vojske.¹²⁸ Naime, Sabor je povodom insurekcije odredio kako će grofu Vuku Erdödy za potrebe obrane Banske krajine imati na raspolaganju kraljevske haramije, ali i podložnike vlastelinstava Sisak, Dužica, Želin i Novigrad. Također, odlučeno da se Zrinski ne moraju odazvati insurekciji jer su njihove vojne postrojbe korisnije na stražama uz Dravu.¹²⁹ Ipak, prema nekim istraživanjima, 1619. je čak 6000 konjanika iz Ugarskog Kraljevstva angažirano u carskoj vojsci.

Osiguravši podršku Hrvatske i Slavonije, Ferdinand II. je dva tjedna kasnije kazao kako će ispuniti težnje Kraljevstva da se banu restaurira vlast i osiguraju financije za bansku vojsku te da će se i domaćem plemstvu omogućiti visoki položaji u krajiškim vojnim strukturama.¹³⁰ Kako je ranije spomenuto, takva kraljeva obećanja najčešće su ostala mrtvo slovo na papiru. Budući da se Ferdinand II. posljednjih nekoliko mjeseci 1619. godine nalazio u prilično nezavidnoj političkoj situaciji, ne treba čuditi da je nominalno pristao na ustupke. Naime, erdeljski knez Gábor Bethlen je vodio veoma uspješnu kampanju pa je tako do konca studenog stigao do Beča.¹³¹ Pritom je računao na saveznike Češku, Moravsku, Lužice i austrijske

¹²³ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 332.

¹²⁴ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 151.

¹²⁵ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 332.

¹²⁶ HSS, 235.-236.

¹²⁷ E. BAUER, *Hrvati*, 35.

¹²⁸ Ivan Kukuljević Sakcinski, „Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (Arkiv), 12/1875, br 1., 7., (<http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=8d336349-9ee8-498d-8387-57ca296e820a>), 6.

¹²⁹ HSS, 235.-237.

¹³⁰ Isto, 237.-239.

¹³¹ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 290.

protestanate koji su još u lipnju 1618. formirali konfederaciju protiv kuće Habsburg.¹³² Taj drugi dio protestantske vojske sa znatnim uspjesima su predvodili princ Christian von Anhalt, grof Henrich von Thurn i Ernest von Mansfeld.¹³³ Ipak, za pokretanje opsežnih akcija protiv Beča, Bethlenu je najvažnije bilo mišljenje Porte, koja ne samo da je pozdravila Bethlenov ustanak, nego je obećala vojnu pomoć.¹³⁴

Ferdinand II. nastojao je na sve načine osigurati da se Hrvatska i Slavonija ne priključe knezu Erdelja. Tako 5. studenog 1619. opominje hrvatske staleže i redove da se ne odzovu Bethlenovom pozivu na zajednički Sabor i da spremno čuvaju granice Kraljevstva.¹³⁵ Bethlen nije mogao ignorirati činjenicu da ga je Hrvatski sabor odbio. O tome svjedoči i molba u kojoj ban Frankopan 13. studenog iste godine moli kralja za pomoć u obliku 2000-3000 vojnika jer, kako kaže, Bethlen prijeti napadom bosanskog paše zbog toga što se Hrvati nisu odazvali u Požun.¹³⁶

Ubrzano se radilo na organiziranju kakve-takve obrane civilnog dijela Kraljevstva i Banske krajine. Nakon što je Sabor mjesec dana ranije donio odluku kojom je pojačana obrana na Kupi, 16. studenog je odlučeno kako se hitno mora urediti obrana uz Dravu na način da Varaždinska i jednim dijelom Križevačka županija moraju po dimu opremiti jednog pješaka s puškom koji će se izmjenjivati svakih osam dana.¹³⁷ Ugroženost Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva, prema svemu sudeći, nije bila neznatna. Naime, prema pismu koje je koprivnički potkapetan poslao zagrebačkom biskupu Jurju Domitroviću, Bethlen je zatražio dopuštenje od kaniškog paše da on i njegova vojska prezime u okolici Kaniže što je paša, doduše, odbio.¹³⁸ No ipak, erdeljski je knez iskoristio blagonaklonost koju je Porta gajila prema napadu na Habsburgovce, čime je u praksi dodatno otežana situacija Hrvatskoj i Slavoniji koje su istovremeno morale obračunati s dva neprijatelja.

Kako se 1619. godina bližila kraju, pozicija Gábora Bethlena je sve više slabila. Iako je Fridrik Falački okrunjen za češkog kralja 26. kolovoza 1619.,¹³⁹ Bethlen je ostao bez podrške hrvatskih staleža, ali što je još važnije, zakazale su češke i osmanske snage koje su trebale biti prevaga u korist erdeljskog kneza. S druge strane, Ferdinandu II. pomoć je pristigla iz Poljske

¹³² Z. GYÖRE, *Habzburška Monarhija*, 177.

¹³³ I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 6

¹³⁴ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 289.-291.

¹³⁵ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 331.

¹³⁶ R. Lopašić, „Spomenici“, 225.-226.

¹³⁷ HSS, 244.-246.

¹³⁸ Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga II. Od godine 1610 do 1693, (ur.) Radoslav Lopašić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1884., Zagreb, (c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017", 99.-100.

¹³⁹ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 284.

koja je napala Erdelj i time ugrozila interese Osmanskog Carstva da tron Transilvanije ostane u rukama Bethlena. Destabilizacija Transilvanije ili Erdelja, primorala je Bethlena da u siječnju 1620. potpiše primirje s Ferdinandom II. i privremeno obustavi vojne pohode.¹⁴⁰ Primirje koje je trebalo potrajati do rujna iste godine bila je prilika zaraćenim stranama za konsolidaciju. Bethlen je, tako, odmah po sklapanju mira obnovio konfederaciju sa Česima, Mađarima i austrijskim protestantima pri čemu je dogovoreno da niti jedna strana neće više sklapati zaseban mir. Kako bi se donekle stabilizirala politička situacija između Erdelja, staleža Ugarskog Kraljevstva i kralja Ferdinanda II. dogovoreno je zasjedanje zajedničkog Sabora u Banskoj Bistrici za svibanj 1620.¹⁴¹ Kralj je na Sabor poslao svoje izaslanike koji prema mišljenju većine zastupnika nisu bili dovoljni za rješavanje problema pa su izaslanici u kolovozu raspustili Sabor. Iako su kraljevi izaslanici i hrvatski predstavnici napustili Bansku Bisticu, Mađari su na zasjedanju 25. kolovoza detronizirali Ferdinanda i kraljem proglasili Gábora Bethlena.¹⁴² On, ipak, nije prihvatio krunu jer bi to za njega rezultiralo neprihvatljivim posljedicama. Ukoliko bi se okrunio za kralja, morao bi napustiti čvrstu vlast u Erdelju u zamjenu za nesigurno ugarsko prijestolje.¹⁴³

Reakcija na raspuštanje zasjedanja u Banskoj Bistrici uslijedila je veoma brzo. Krunjenjem Fridrika Falačkog za češkog kralja i Bethlena za ugarskog kralja, Habsburgovci su izgubili znatan dio posjeda kojeg su držali prije 1618. godine. Konsolidacija preostalih posjeda bila je neizbježna. U Zagrebu se 26. kolovoza 1620. sastao Sabor na kojemu su bili prisutni general Hrvatske krajine Gottfred Stadler, lavantski biskup Leonardo i Georg Galler koji su zastupali Kranjsku, Korušku i Štajersku. Predložili su tada konfederaciju Hrvatske i Slavonije zajedno s Kranjskom, Koruškom i Štajerskom koja bi se oformila nasuprot onoj Bethlenovoj. Sabor je odredio izaslanike koji će dogovarati suradnju s pokrajinama Unutrašnje Austrije, ali je jasno naznačeno kako su Hrvatska i Slavonija dio Ugarskog Kraljevstva iz kojega nemaju namjeru istupati.¹⁴⁴ Hrvatsko-slavonsko plemstvo je takvom odlukom dosljedno ustrajalo očuvanju cjelovitosti Ugarskog Kraljevstva. Vodeći se prethodno iznesenom tezom Nade Klaić o pragmatičnoj politici hrvatskog plemstva u prvoj polovici 17. stoljeća, može se zaključiti kako domaće plemstvo ustraje na cjelovitosti Ugarskog Kraljevstva kako se odvajanjem od Mađara ne bi dodatno oslabilo u već dovoljno teškoj situaciji.

¹⁴⁰ Isto, 290.-293.

¹⁴¹ Vjekoslav KLAJČ, „Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkog“, *RAD*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1916., (c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017., 82.

¹⁴² R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 332.

¹⁴³ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 177.

¹⁴⁴ HSS, 282.-284.

Na istom Saboru u Zagrebu određeno je da će, ovisno o potrebi i banovoj procjeni, biti proglašena insurekcija, no ovoga puta svaki je dim dužan dati po dva pješaka umjesto jednoga kako je bilo određeno prethodne godine (*non unus, sed duo pixedarii pedites expediatur*).¹⁴⁵ Domaće plemstvo, oslabljeno brojnim procesima koji su se tada odvijali na području Hrvatske i Slavonije osuđeno je na kraljevo ignoriranje njihovih zahtjeva¹⁴⁶ i uglavnom nisu mogli utjecati na donošenje važnih odluka, ali uloga Sabora je u 17. stoljeću porasla.¹⁴⁷ To dokazuju i dvije navedene odluke Sabora iz 1619. i 1620. godine koje upućuju na to da se odluke o Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu sa širim regionalnim i europskim implikacijama ne mogu uvijek donositi bez njihove suglasnosti.

Koncem ljeta i početkom jeseni 1620. godine, sve je bilo spremno za nastavak sukoba, a suprotstavljene strane su činile sve kako bi dodatno ojačale svoje pozicije. Ferdinand II. je tako, osim na vjernost Hrvatske i Slavonije i pomoć Poljske koja zapravo nije participirala u Tridesetogodišnjem ratu,¹⁴⁸ mogao računati na znatna financijska sredstva i druge oblike pomoći koje su u najvećoj mjeri osigurali Bavarska i Španjolska. Bavarski knez je u to vrijeme raspolagao s velikom količinom novca zbog reforme koju je proveo te zbog koje nije ovisio o bavarskim staležima.¹⁴⁹ Ferdinandu II. je pomoglo i to što su ga u ljeto 1620. godine Gornja i Donja Austrija priznale kao vladara.¹⁵⁰ Bethlen, međutim, nije bio nimalo obeshrabren. U rujnu je nastavio prilično uspješnu protuhabsburšku kampanju u kojoj je prodro sve do Štajerske.¹⁵¹ Takav razvoj događaja ponukao je hrvatsko plemstvo da se krajem listopada s insurekcijskom vojskom okupi u taboru kod Šemovca. Tamo je došlo do svađe među plemstvom,¹⁵² ali se ipak raspravljalo o tome što je činiti po pitanju Bethlena. Iz zaključaka saznajemo da je, netom prije Sabora u Šemovcu, general Slavonske krajine Trautmannsdorff u obranu Štajerske poveo čitavu vojsku Slavonske krajine (*universi confiniarii per dominum generalem capitaneum confiniorum huius regni Sclavoniae ad Rakispurgum Styriae educti sint*). To je bio razlog zašto je Sabor odbio kraljev zahtjev za vojnom pomoći. Naime, smatrali su, ukoliko s vojskom napuste granice Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva, neće preostati dovoljno vojske za obranu.¹⁵³ Osim toga, još je 1528. godine Sabor donio odluku kako sveukupna insurekcijska vojska neće

¹⁴⁵ Isto, 282.-283.

¹⁴⁶ N. KLAIĆ, *Društvena previranja*, 121.

¹⁴⁷ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 506.

¹⁴⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 293.

¹⁴⁹ *The Thirty Years' War*, (ur.) Geoffrey Parker, London i New York, Taylor & Francis, 1997., 13.

¹⁵⁰ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 297.-300.

¹⁵¹ Isto, 307.

¹⁵² J. RATTKAY, *Spomen*, 249.

¹⁵³ HSS, 286.

i ne smije voditi bitke izvan Kraljevstva jer je njena glavna zadaća obrana od Osmanlija.¹⁵⁴ Doznajemo pritom jedan veoma zanimljiv podatak o tome koliko je prehrambenih proizvoda potrebno za uzdržavanje insurekcijske vojske i koliko će ti proizvodi biti plaćeni. Određeno je, dakle, da svaki dim u varaždinskoj županiji mora poslati dvoje kola zobi i kruha. Također mještani su bili pozvani prodavati svoje proizvode u tabor pa je tako cijena varaždinske mjere zobi bila 20 denara, pinta mošta 6 denara, pinta vina 10 denara, libra mesa 2 denara, guska 12 i kopun 8 denara.¹⁵⁵ Prema podacima o tome koliko je hrane svaki dim dužan isporučiti, ne može se sa sigurnošću tvrditi koliki je bio ukupni broj vojnika. Primjerice, velika vojska od 40 000 vojnika i 20 000 konjanika u Tridesetogodišnjem ratu, trebala je dnevno 300 tona kruha i stočne hrane.¹⁵⁶

Nakon dvije godine rata između protestanata i katolika, došlo je odlučujuće bitke 8. studenog 1620. na Bijeloj gori kod Praga. Protestante su u bitci predvodili Anhalt i Thurn, dok su katoličkom vojskom zapovijedali grofovi Johann Tserclaes von Tilly i Charles Longueval Bucquoy. Katolička vojska ostvarila je veliku pobjedu kojom je u potpunosti skršen češki ustanak.¹⁵⁷ Sakcinski nije imao spoznaja o tome jesu li se hrvatske postrojbe borili na Bijeloj gori,¹⁵⁸ a Bauerova argumentacija u kojoj se poziva na bakrorez iz 1635.¹⁵⁹ ipak nije dovoljna kako bi se sa sigurnošću takvo što tvrdilo. No prema dokumentima iz bečkog *Kriegsarchiva* koje je objavio Alphons von Wrede, pod zapovjedništvom Nikolausa della Navea, na Bijeloj gori borilo se 500 hrvatskih pješaka¹⁶⁰ i 100 konjanika.¹⁶¹ Također, novija historiografija pripisuje hrvatskim postrojbama veoma uspješan napad na erdeljsku vojsku čime je ona, noć prije same bitke, demoralizirana.¹⁶² Ishod bitke na Bijeloj gori oslabio je Bethlenovu poziciju, ali nije bio koban jer on i većina njegove vojske nisu sudjelovali u bitci.¹⁶³ Za Hrvatsku i Slavoniju je to značilo da opasnost i dalje postoji. Tako je Sabor u Varaždinu krajem studenog ipak pristao kralju poslati u pomoć vojne postrojbe, ali samo na mjesec dana, no nije navedeno

¹⁵⁴ V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 642.

¹⁵⁵ HSS, 287.

¹⁵⁶ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 80.

¹⁵⁷ Isto, 303.-307.

¹⁵⁸ Isto, 7.

¹⁵⁹ E. BAUER, *Hrvati*, 40.

¹⁶⁰ Geschichte der K. und K. Wehrmacht, sv. 1. (dalje: Geschichte, sv 1.), (ur.) Alphons von WREDE, L. W. Beč, Siendel & Sohn, Beč, 1901., 11.

¹⁶¹ Geschichte der K. und K. Wehrmacht, sv. 3. (2. dio) (dalje: Geschichte, sv. 3/2), (ur.) Alphons von WREDE, Beč., L. W. Siendel & Sohn, 1901., 751.

¹⁶² Vladimir BRNARDIĆ, *Imperial Armies of the Thirty Years War (2): Cavalry*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2010., 42.

¹⁶³ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 308.

o kojem se broju vojnika radi. Istovremeno pojačana je obrana na Dravi sa stotinu haramija kojima će, osim bana, zapovijedati Stjepan Gerečki.¹⁶⁴

U zimi 1620./1621. došlo je do obračuna s pristašama Bethlena u Hrvatskoj i Slavoniji. Ferdinand II. je, naime, naložio banu Nikoli Frankopanu da zauzme utvrdu Greben koju je držao Franjo Batthyány.¹⁶⁵ Opsadu i osvajanje Grebena opisao je zagrebački kanonik Juraj Rattkay,¹⁶⁶ a spominje ju i Pavao Ritter Vitezović u svom djelu *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov*, ali griješi u dataciji pa opsadu smješta u 1619. umjesto 1621. godinu.¹⁶⁷ Sama bitka za Greben teško može poduprijeti tezu da se Tridesetogodišnji rat vodio i na prostorima Hrvatske i Slavonije, ali svakako je bila točka (ili jedna od točaka) sukoba s Gáborom Bethlenom i njegovim pristašama. Daljnja istraživanja mogla bi otkriti je li na prostoru Hrvatske i Slavonije vođeno još bitaka protiv Bethlena, kao jednog od vodećih protagonista početne faze rata, i njegovih saveznika.

Nakon bitke na Bijeloj gori okolnosti su za Bethlena postale sve teže. U svibnju 1621. godine jedan od najvećih carskih generala Tridesetogodišnjeg rata Charles Bucquoy osvojio je Požun, a mađarski su staleži sve više počeli okretati leđa erdeljskom knezu. U srpnju iste godine započeli su pregovori između Ferdinanda II. i Gábora Bethlena koji su završeni mirom u Nikolsburgu krajem prosinca 1621. Bethlen je tim mirom zadržao Gornju Ugarsku, ali se odrekao krune Svetog Stjepana i titule kralja.¹⁶⁸ Međutim, prije nego li je sklopljen mir, odvijali su se okršaji manjih razmjera. Budući ban Juraj Zrinski, ratovao je 1621. u Donjoj Austriji¹⁶⁹ gdje je ga je u srpnju porazio Batthyány što je bilo povod novog saziva Sabora.¹⁷⁰ Postrojbe Zrinskih bile su veoma važne za obranu zemlje i vjerojatno je njihov poraz naveo Sabor da na Dravu prebaci 200 od ukupno 300 haramija koliko ih je bilo na Kupi. Također, svaki je bio dim dužan poslati jednog pješaka kako bi se organizirala adekvatna obrana dok ban ne odredi okupljanje insurekcijske vojske. Na istom zasjedanju Sabor i Zagrebački kaptol uložili su apel kralju da pomogne oslobođenje Vuka Erdödyja, Jurja Vrnovečkog i Ivan Patačića koje je Batthyány zarobio nakon pobjede nad četama Jurja Zrinskog.¹⁷¹ Veoma slične zaključke o

¹⁶⁴ HSS, 288.-289.

¹⁶⁵ Isto, 290.

¹⁶⁶ J. RATTKAY, *Spomen*, 249.-250.

¹⁶⁷ Pavao RITTER VITEZOVIĆ, *Kronika, aliti szpomenek vszega szveta vekov : vu dva dela razredyen, koterih pervi dersi, od pochetka szveta do Kristussevoga narojenya; drugi: od Kristussevoga porojenya do izpunenya letta 1744. / Szlosen, y na szvetlo dan po Paulu Vitezovichu, zlatomu vitezuzi, y pervomu Horvatszkoga Orszaga Stamparu*, (<http://kgzdz.b.arhivpro.hr/?kdoc=301004425> , zadnji pristup: 2. svibnja 2017.), 184.

¹⁶⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 324.-325.

¹⁶⁹ *Geschichte*, sv. 3/2, 752.

¹⁷⁰ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 335.

¹⁷¹ HSS, 296.-298.

insurekciji i obrani Drave ponovio je Sabor dva mjeseca kasnije, u studenom, na zasjedanju u Varaždinu.¹⁷² Valja ukratko skrenuti pozornost na samu rijeku Dravu. Još u 16. stoljeću osmanski napadi dolazili su i preko Drave jer ju se moglo pregaziti u ljetnim mjesecima kada bi pao vodostaj ili u zimskim mjesecima s obzirom da se rijeka nerijetko smrzavala.¹⁷³

Tridesetogodišnji rat se od 1621. sve više počeo voditi u Njemačkoj,¹⁷⁴ a Gábor Bethlen nije obnavljao vojne pohode protiv Habsburgovaca do 1623. godine kada je sklopio savez s njemačkim protestantima.¹⁷⁵ Naj snažniji oponenti Habsburškom caru na bojnopolju više nije bio erdeljski knez nego grofovi Ernest von Mansfeld i Christian von Brunswick-Wolfenbüttel.¹⁷⁶ Stoga se Hrvatski sabor nije previše bavio Tridesetogodišnjim ratom, nego je u fokus došla unutarnja kriza, odnosno sukob plemstva s banom Nikolom Frankopanom.¹⁷⁷ Zbog toga je titulu bana od konca 1622. godine nosio Juraj Zrinski.¹⁷⁸ Sve do novog Bethlenovog ustanka Sabor nije raspravljao o obrani Kraljevstva. Ipak, čini se kako ovog puta i sve učestalije provale Osmanlija bile razlogom novog poziva na oružje. Krajem 1622. krajiški kapetan, barun Johann Wechsler izvješćuje generala Trutmannsdorffa o četovanju osmanskih snaga na području Slavonije koje su prouzročile znatne štete.¹⁷⁹ Hrvatski se Sabor sastao i tako u svibnju 1623. odlučio da zbog nesigurnih vremena (*dubio et periculoso pacis tempore varii rummres de hostium machinatione circumferantur*) na banov poziv moraju odazvati svi prelati, magnati i plemići te su dužni od svakog dima opremiti jednog pješaka, a od svaka četiri dima, jednog konjanika.¹⁸⁰ Već pet mjeseci kasnije, Sabor na zasjedanju u Zagrebu moli kralja da ne odvodi vojsku Krajine na europska bojišta. Naime, staleži i redovi su smatrali kako bi se mogla uspostaviti bolja obrana i osigurati granice kada bi krajiške čete ostale pa da zajedno s vojskom plemstva brane Hrvatsku i Slavoniju od provala.¹⁸¹ Ovakav apel Sabora mogao bi značiti da je već do 1623. godine iz Krajine unovačen znatan broj ljudi što je predstavljalo sve veći problem organizacije obarane u slučaju napada osmanskog ili erdeljskog protivnika. Do 1624. godine, otprilike 4 000 vojnika s krajiškog područja (ne samo Hrvatske i Slavonije, već čitavog Ugarskog Kraljevstva) služilo je u carskoj vojsci Tridesetogodišnjeg rata.¹⁸² Hrvatske se

¹⁷² HSS, 312.

¹⁷³ N. ŠTEFANEC, *Država*, 422.

¹⁷⁴ Richard BONNEY, *The Thirty Year's War*, Osprey Publishing Ltd, Oxford, 2002., 39.

¹⁷⁵ Z. GYÖRE, *Habsburška Monarhija*, 188.

¹⁷⁶ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 325.329.

¹⁷⁷ Tadija SMIČIKLAS, *Poviest hrvatska. Dio 2., Od godine 1526.-1848.*, Zagreb, Matica hrvatska, 1879., 135.-136.

¹⁷⁸ HSS, 341.

¹⁷⁹ Spomenici hrvatske krajine, 117.-118.

¹⁸⁰ Isto, 346.

¹⁸¹ HSS, 352.

¹⁸² P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 103.

postrojbe od početka rata nerijetko javljaju na bojištima diljem Starog kontinenta,¹⁸³ ali još uvijek je nepoznato od kuda je i na koji način regrutirana većina tih vojnika.

Bethlenova kampanja započeta 1623. godine bila je kratkoga vijeka. Već krajem iste godine započeli su mirovni pregovori između Bethlena i Ferdinanda II., a mir je dogovoren u proljeće iduće godine. Erdelj ovom kampanjom nije dobio ništa osim što su potvrđeni zaključci mira u Nikolsburgu.¹⁸⁴ Mir, potpisan s Bethlenom u Beču 1624., nadovezao se na uspjeh katolika u Njemačkoj početkom godine.¹⁸⁵ S druge strane, osmanske provale u Hrvatsku i Slavoniju pojačane su od 1622. godine, ali su sustavno zanemarivane od strane Dvora koji nije htio odmazdom isprovocirati veći sukob s Portom.¹⁸⁶ Činjenica da je zaštita od Osmanlija ponovo postala fokusom politike Hrvatsko-slavonskog kraljevstva potvrđuje se i u lipnju 1625. godine. Hrvatski sabor zbog opasnosti koja prijete od Osmanlija nalaže svim staležima i redovima da se na poziv bana Jurja Zrinskog moraju okupiti s vojskom (*Primo ex quo varii rumores sub hoc dubiae pacis tempore de Turcarum intentionibus circumferantur, ideo statutum est, quodsi, quidpiam per Turcas intentatum fuerit, iuxta priores articulos penes illustrissimum dominum banum ad primam requisitionem eiusdem viritim insurgere teneantur omnes status et ordines regni*).¹⁸⁷

Danski kralj Kristijan IV., vodeći se vlastitim interesima u sjevernoj Njemačkoj, uvidio je pravi trenutak i uključio se u rat koji su češki protestanti započeli 1618. Potpomognut engleskim kraljem Jakovom I., danski je kralj u ljeti 1625. godine započeo novu poglavlje Tridesetogodišnjeg rata. Istovremeno, erdeljski se knez uz pomoć Osmanskog Carstva pripremao za novi i posljednji pohod protiv austrijske kuće.¹⁸⁸ Upravo je na poticaj Danske i Engleske zadnji puta zaprijetio Ferdinandu II.¹⁸⁹ Dogovoren je savez između Erdelja, Danske, Engleske, ali i Ujedinjenih Provincija te Donje Saske, dodatno potpomognut budimskim pašom.¹⁹⁰ Odgovor katolika bio je stvaranje „nove“, do tada, najveće vojske od oko 70 000 ljudi. Otrprilike 35 000 ljudi bilo je djelom vojske Katoličke lige koju je predvodio je Tilly, dok je Ferdinand II. računao na trupe koje je unovačio Wallenstein te vojsku Ugarskog Kraljevstva i austrijskih nasljednih zemalja.¹⁹¹

¹⁸³ E. BAUER, *Hrvati*, 35.-63.

¹⁸⁴ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 177.

¹⁸⁵ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 385.

¹⁸⁶ G. E. ROTHENBERG, *The Austrian Military Border*, 66.

¹⁸⁷ HSS, 367.

¹⁸⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 385.-388.

¹⁸⁹ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 177.

¹⁹⁰ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 349.

¹⁹¹ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 393.-395.

Svoj doprinos u stvaranju „nove“ carske vojske dale su Hrvatska i Slavonija. Iako ta činjenica sama za sebe ne predstavlja ništa novoga, čini se kako je 1626. došlo do presedana. Naime, Juraj Zrinski je tada obnašao funkciju bana, a zasada nema spoznaja o tome je li neki prethodni ban zamrznuo svoju funkciju i participirao na europskom bojištu. Naime, Juraj Zrinski je u veljači 1626. dobio naredbu da, zajedno s Franjom Orehovečkim, sakupi vojnike i stavi se na raspolaganje Ferdinandu II.¹⁹² S obzirom da su dvojica zapovjednika prikupili ukupno 1000 konjanika,¹⁹³ Zrinski nije iz Kraljevstva izvodio svoj banski banderij. Da je tome zaista tako, svjedoči dokument kojim Ferdinand II. predaje vojnu, sudsku i administrativnu vlast podbanu Krsti Mrnjavčiću i protonotaru Stjepanu Patačiću.¹⁹⁴ Prema zaključku Sabora iz ožujka 1626., vojnu dužnost je u odsustvu Jurja Zrinskog vršio Žigmund Erdödy.¹⁹⁵

Odlazak Jurja Zrinskog u rat može se promatrati kao posljednji čin kojim završava prva faza Tridesetogodišnjeg rata iz perspektive Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Iako je Bethlenov savez s europskim protestantima izgledao obećavajuće, bio je kratkog vijeka. Erdeljski knez nije mogao nastaviti rat i morao je 20. prosinca 1626. u Požunu pristati na mir s Ferdinandom II. i time ponoviti zaključke mira u Nikolsburgu. Nakon smrti Jurja Zrinskog, na bansko mjesto dolazi Žigmund Erdödy¹⁹⁶ i tada započinje nova faza Tridesetogodišnjeg rata za Hrvatsku i Slavoniju. Tu drugu fazu obilježiti će određena pasivnost staleža i redova prema ratu i pokušaji otpora kralju kada on zahtjeva pomoć hrvatsko-slavonskog plemstva. To se, dakako, ne odnosi na sve vojne postrojbe jer neke, barem u jednakoj mjeri, i dalje ratuju po Starom kontinentu.¹⁹⁷

Katolička liga i car su do kraja desetljeća ostvarili značajne uspjehe. Danski kralj Kristijan IV. primoran je potpisati mirovni sporazum u Lübecku 1629. godine,¹⁹⁸ a Ferdinand II. se osjetio dovoljno jakim da iste godine donese Edikt o restituciji kojim se željelo povratiti sva crkvena zemlja koju su protestanti prisvojili.¹⁹⁹ Ako se tada činilo da su Katolička liga i car nadomak konačne pobjede, već iduće godine odnos snaga se jako promijenio. Pobjedom nad Dancima vojske habsburškog cara, predvođene generalom Wallensteinom, izbile su na Baltik

¹⁹² E. BAUER, *Hrvati*, 49.

¹⁹³ *Geschichte*, sv. 3/2, 755.-756.

¹⁹⁴ HSS, 376.-377.

¹⁹⁵ Isto, 379.

¹⁹⁶ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 352.

¹⁹⁷ E. BAUER, *Hrvati*, 50.-130.

¹⁹⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 423.

¹⁹⁹ Isto, 446.

što je navelo Švedsku da se, kao novi zaštitnik protestanata, i sama uključi u rat kako bi zaštitila vlastite interese na tom području.²⁰⁰

Hrvatsko i slavonsko plemstvo, rasterećeno Bethlenovim povlačenjem iz rata i smrću 1629. godine,²⁰¹ moglo u potpunosti usredotočiti na unutarnje probleme sa zapovjedništvom u Vojnoj krajini, jurisdikcijom nad Vlasima, banskim ovlastima i pograničnim borbama s Osmanlijama. Da će u četvrtom desetljeću 17. stoljeća obrana od Osmanlija biti prioritetom u odnosu na Tridesetogodišnji rat, daje naslutiti pojačavanje obrane Banske krajine na Kupi koje je započelo u kolovozu 1631.²⁰² Sabor ne raspravlja o Tridesetogodišnjem ratu sve do kolovoza iduće godine kada staleži i redovi mole pukovnika carske vojske Luku Hrastovečkog da ne odvođi vojnike iz Hrvatske i Slavonije na europska bojišta Tridesetogodišnjeg rata. Takav stav Sabor obrazlaže prethodnim gladnim godinama, provalama od šest, sedam i više tisuća osmanskih vojnika te mogućim ponovnim napadom erdeljskog kneza (György Rákóczi).²⁰³ Ferdinandu II. zasigurno je trebalo novih vojnika s obzirom da se u rat uključila Švedska s, do tada, najvećom vojskom viđenom u ranome novom vijeku.²⁰⁴ Već u rujnu 1631. kod Breitenfelda, odigrala se jedna od najvećih bitaka Tridesetogodišnjeg rata u kojoj su carske snage poražene s gubicima od preko 7500 mrtvih i 6000 zarobljenih.²⁰⁵

Sabor, ipak, nije uspio u svom naumu da obustavi novačenje što se vidi u zaključcima iz listopada 1632. godine kada su u Beč upućeni izaslanici sa zadaćom da isposluju kraljevo odustajanje od novačenja. Protiv novačenja reagirao je i zagrebački biskup, a banu Erdödyju pristiglo je pismo palatina Nikole Esterházyja u kojem stoji da nije uspio kralja odvratiti od novačenja vojnika. Također, apeliralo se i kod krajiških generala da zaustave regrutiranje,²⁰⁶ a čini se kako je jedina nada u tom pokušaju bio general Hrvatske krajine Vuk Frankopan, hrvatski magnat, kojem su bile poznate sve nedaće Kraljevstva. Pukovnik Luka Hrastovečki je, doduše, 1631. u Šleskoj držao 600 konjanika, ali je 1633. imao popunjenih 10 satnija²⁰⁷ što upućuje da je, u međuvremenu, unovačene vojnike u Hrvatskoj i Slavoniji priključio svojoj

²⁰⁰ Isto, 423.-424.

²⁰¹ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 178.

²⁰² Zaključci hrvatskog Sabora 1631. – 1693., sv. 1. (dalje: ZHS), (ur.) Josip Buturac, Mirko Stanisavljević, Državni arhiv, Zagreb, 1958., 10.

²⁰³ Isto, 17.

²⁰⁴ Geoff Mortimer, „War by Contract, Credit and Contribution: The Thirty Years War“, *Early Modern Military History, 1450–1815*, (EMMH), (ur.) Geoff Mortimer, Palgrave Macmillan Ltd., Houndmills-Basingstoke-Hampshire, 2004., 101.-102.

²⁰⁵ Christer JÖRGENSEN, Michael F. PAVKOVIC, Rob S. RICE, Frederick C. SCHNIED, Chris L. SCOTT, *Fighting techniques of the early modern world*, Amber Book Ltd, New York, 2005., 35.

²⁰⁶ ZHS, 18.-20.

²⁰⁷ Geschichte, sv. 3/2, 760.

pukovniji. Kukuljević Sakcinski, također, navodi kako su u svibnju 1632. Daniel Beygott i Gašpar Starešinić unovačili jednu satniju u Vojnoj krajini.²⁰⁸ Na istom zasjedanju, Sabor je odlučio proglasiti novu insurekciju, ali je ona ovoga puta usmjerena prema Osmanlijama. Ukoliko dođe do veće provale svi prelati, magnati i plemići od svakog dima moraju opremiti po jednog pješaka, a od svaka četiri dima po jednog konjanika. Uz to armalisti su dužni doći osobno, a plemići jednosleci na tri kuće opremiti po jednog pješaka.²⁰⁹ Ovakve odluke Sabora mogu se tumačiti na više načina. Odbijanjem vojne pomoći staleži i redovi iskazali su svoje nezadovoljstvo Vlaškim statutima koje se iskazivalo i u narednim godinama.²¹⁰ Na tom tragu je i odluka o podizanju vojske protiv Osmanlija koja je može čitati kao poruka kralju da je zaštita vlastitih granica prioritet, ali također, može se odnositi na potrebu stanja pripravnosti s obzirom da je ponovno određeni broj vojnika unovačen za Tridesetogodišnji rat. Ukoliko se radi o stvarnoj ugroženosti i potrebi za pripravošću, tada se može zaključiti kako je opasnost od Osmanlija 1632. bila barem jednaka onoj što ju je uzrokovao Bethlen 20-ih godina.

Samo dva tjedna nakon neuspjelog pokušaja Sabora da obustavi novačenja, došlo je do nove velike bitke. U blizini njemačkog grada Lützena, 6. studenog 1632. sukobile su se švedska vojska kralja Gustava Adolfa i carske trupe pod vodstvom generala Wallensteina. Prema dostupnim podacima, u bitci su sudjelovale i hrvatske vojne postrojbe, među kojima i stotinu vojnika pod zapovjedništvom Daniela Beygotta²¹¹ što implicira na to da se radi o vojnicima regrutiranim u Vojnoj krajini, kako navodi I. K. Sakcinski. Iako se i danas mnogi spore je li bitka završila pobjedom Šveđana ili je pak ishod bio neriješen, nesumnjivo su obje strane pretrpjele znatne gubitke pri čemu je najveći švedski gubitak smrt kralja Gustava Adolfa.²¹² Bilo kako bilo, Ferdinand II. trebao je sve raspoložive vojne potencijale, stoga je ponovo naredio prikupljanje vojnika u Hrvatskoj i Slavoniji. Tako je Hrvatski sabor u idućem desetljeću čak tri puta (1633., 1634. i 1636. godine) apelirao protiv odvođenja vojnika za potrebe Tridesetogodišnjeg rata.²¹³ Jedan od razloga takvih apela bila je i činjenica da se od 1631. značajno povećava broj hrvatskih pukovnija u Tridesetogodišnjem ratu. Tako je 1631. angažirano 6 pukovnija da bi se 1636. u carskoj službi našlo čak 19 pukovnija.²¹⁴ Kralj je vrlo jednostavno dolazio do novih vojnika upravo zbog Vojne krajine gdje je za prikupljanje novih

²⁰⁸ I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 20.

²⁰⁹ ZHS, 19.

²¹⁰ G. E. ROTHENBERG, *The Austrian Military Border*, 76.

²¹¹ Richard BREZINSKI, *Lützen 1632: Climax of the Thirty Years War*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 25.-26.

²¹² Isto, 86.-88.

²¹³ ZHS, 21.-22., 42., 66.-67.

²¹⁴ *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*, sv. 3 (1. dio), (ur.) Alphons von WREDE, Beč., L. W. Siendel & Sohn, 1901., Beilage 1.

vojnika bila dovoljna samo kraljeva zapovijed, što se, uostalom, vidi iz članaka Vlačkih statuta i na to Hrvatski sabor nikako nije mogao utjecati. Trenutno dostupni podaci govori kako je 2000 vojnika od 1637. do 1638. ratovalo u sjevernoj Njemačkoj pod vodstvom generala Slavonske krajine grofa Georga Schwarzenberga.²¹⁵ Koliko je tu bilo vojnika iz Vojne krajine, zasada je teško reći s obzirom da je Schwarzenbergu bio podređen i Petar Keglević sa svojim postrojbama.²¹⁶ Sudeći po primjerima generala Trautmannsdorffa i Schwarzenberga može se zaključiti kako su generali Slavonske krajine bili među zapovjednicima hrvatskih postrojbi, no još se ne može ustvrditi koliko često su krajiški generali sudjelovali u Tridesetogodišnjem ratu i koliki su broj vojnika povelili. O novačenju na koje Hrvatski sabor nije mogao utjecati svjedoči i područje Žumberka gdje glavnu riječ vode krajiške vlasti, odnosno kralj.²¹⁷ Tako je Žumberčanima 1638. godine zapovjedbano da na vlastiti trošak svaka kuća mora spremati jednog pješaka ili konjanika.²¹⁸

Nemogućnost Sabora da zaustavi krajiške vlasti i kralja u novačenju vojnika te donošenje Vlačkih statuta mogu se razmatrati unutar procesa jačanja centralizacije i samog habsburškog vladara u odnosu na staleže Monarhije. To je posebno izraženo u strukturi vojske jer 1619. Ferdinand II. gotovo uopće nije imao vojsku kojom bi zapovijedao, da bi do kraja rata carske trupe brojile 70 000 vojnika.²¹⁹ Dapače, Ferdinand III. je zadržao u službi znatan dio vojnika nakon rata čime je stvorena velika stajaća vojska.²²⁰

Dok su trajali napori da se zaustavi novačenje vojnika, činilo se kako opasnost od Osmanlija sve više raste. Suvremeni autori poput Rattkaya i Vitezovića opisuju mnoge manje ili veće sukobe s Osmanlijama koji se odvijaju u četvrtom i početkom petog desetljeća 17. stoljeća.²²¹ Sabor je za kralja 1633. sastavio popis šteta koje su prouzročene osmanskim napadima kako bi se upozorilo Portu na nepoštivanje sklopljenog primirja.²²² Već iduće godine, u lipnju 1634. staleži i redovi odlučili su pozvati na insurekciju, a uz to i tražiti pomoć staleža Unutrašnje Austrije.²²³ Zasigurno je problem stvaralo to što Beč ni pod koju cijenu nije želio riskirati veći sukob s Osmanskim Carstvom pa nikakve opsežnije protuakcije nisu bile dozvoljene.²²⁴ Ova

²¹⁵ Geschichte, sv. 3/2

²¹⁶ F. ŠIŠIĆ, „Dva ljetopisa“, *Starine*, 374.

²¹⁷ K. KASER, *Slobodan seljak*, 61.

²¹⁸ I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 40.

²¹⁹ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies (1)*, 3.-4.

²²⁰ G. Ágoston, „Empires“, *EW*, 125.

²²¹ J. RATTKAY, *Spomen*, 256.-274.; P. RITTER VITEZOVIĆ, *Kronika*, 187.-188.

²²² ZHS, 26.-27.

²²³ Isto, 31.-32.

²²⁴ G. E. ROTHENBERG, *The Austrian Military Border*, 67.

druga faza Tridesetogodišnjeg rata za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo traje do 1644. godine kada se erdeljski knez Rákóczi na nagovor švedsko-francuskog saveza, digao protiv Habsburgovaca.²²⁵ Sabor je reagirao na ulazak Erdelja u rat, određivši u kolovozu 1644. da se u slučaju napada mora podići insurekcija.²²⁶ Pritisnut nezavidnom situacijom nastalom uslijed poraza od Švedske i Francuske,²²⁷ kralj je 1645. zatražio od Hrvatskih staleža i redova 1000 konjanika²²⁸ što je Sabor nastojao odbiti pozivajući se na vjernost i spremnost za čuvanje domovine unutar vlastitih granica.²²⁹ Danski napad na Švedsku i odluka Istanbula da napadne Kretu, onemogućili su daljnje Rákóczijeve akcije, budući da je ostao bez pomoći snažnih saveznika. Mir s Ferdinandom III. potpisan je u prosincu 1645. godine.²³⁰ U ovoj posljednjoj fazi zanimljiv je slučaj iz 1646. kada je Sabor ponovo odredio da se u slučaju opasnosti okupi insurekcijska vojska.²³¹ Prema Saccinskom, tadašnji ban Ivan Drašković (1640.-1646.)²³² poveo je veliku vojsku u Ugarsku gdje je ratovao protiv Šveđana.²³³ S obzirom da je 1646. Drašković postao ugarskim palatinom,²³⁴ kralj je za novoga bana 1647. godine imenovao Nikoli Zrinskog.²³⁵ Međutim, on je na funkciju bana uveden tek 1649. godine²³⁶ stoga Sabor u međuvremenu nije zasjedao.

Za prvu fazu Tridesetogodišnjeg rata karakteristična dugogodišnja ugroženost Hrvatske i Slavonije od strane Bethlena i osmanskih saveznika. S obzirom na spomenute insurekcije, organizacije obrane na Dravi i Kupi te opsadu Grebena, može se izvesti zaključak kako su Hrvatska i Slavonija od 1619. do 1626. ne samo da u izravnom doticaju s događanjima u Tridesetogodišnjem ratu, nego i izravno ugrožene od strane Erdelja (i Osmanlija), jedne od najmoćnijih sila u toj fazi rata. Drugim riječima, Hrvatska i Slavonija nisu bile u fokusu zbivanja Tridesetogodišnjeg rata, ali ih rat svejedno zahvaća. Važno je, pritom, apostrofirati da Tridesetogodišnji rat nije jedinstveni sukob, već ga čini više različitih, ali, gotovo uvijek,

²²⁵ G. PÁLFFY, *Povijest Mađarske*, 188.-189.

²²⁶ ZHS, 119.

²²⁷ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 692.-706.

²²⁸ ZHS, 123.

²²⁹ Isto, 123.-124.

²³⁰ G. E. ROTHENBERG, *The Austria Military Border*, 79.

²³¹ Isto, 131.

²³² „Drašković, Ivan III.“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16187>), pristup ostvaren 11. svibnja 2017.

²³³ I. Kukuljević Saccinski, „Borba“, *Arkiv*, 43.

²³⁴ „Drašković, Ivan III.“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16187>), pristup ostvaren 11. svibnja 2017.

²³⁵ R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, 414.

²³⁶ ZHS, 136.

povezanih ratnih sukoba.²³⁷ U jednom od takvih sukoba (car protiv Erdelja) Hrvatska i Slavonija bile su izravno uvučene i ugrožene. Upravo je ta, gotovo neprestana, ugroženost utjecala je politiku hrvatsko-slavonskog plemstva koje je gotovo uvijek pokazivalo maksimalnu spremnost, ne samo za obranu, nego i za suradnju s kraljem u cilju zaštite Kraljevstva. Obrana se u praksi svodila na podizanje insurekcijske vojske o kojoj se zasada ne zna je li stupila u kontakt s ne prijateljem te na učvršćivanje obrambenog pojasa na Dravi. Insurekcijska vojska, zajedno s haramijama Kraljevstva služile su u Tridesetogodišnjem ratu kada su granice Hrvatske i Slavonije bile pod prijetnjom. Stoga se ne može se jednoznačno tvrditi da je Hrvatski sabor provodio aktivnu politiku prema Tridesetogodišnjem ratu samo da bi se udovoljilo kralju i time domaće plemstvo ostvarilo svoje interese.²³⁸ Tada nije posve točna niti tvrdnja da Hrvatska i Slavonija nisu imale nikakvu političku ulogu u Tridesetogodišnjem ratu²³⁹ jer iako nisu bile faktor prevage, Sabor je morao voditi aktivnu politiku obrane kako bi odgovorio na izazove rata. Slično se ponavlja i u trećoj fazi, od 1644. do 1646., kada Erdelj ponovo ustaje protiv cara, a time i granice Hrvatske i Slavonije nakratko postaju ugrožene. Posljednje dvije godine rata Sabor nije zasjedao. U drugoj fazi rata, Hrvatska i Slavonija nisu bile ugrožene niti od jedne sile koja se suprotstavila habsburškom caru, izuzev Osmanskog Carstva, pa se ukupni angažman Kraljevstva u Tridesetogodišnjem ratu tada očituje samo u vojnicima koji ratuju diljem Europe. Fokus Sabora bio je na obrani od osmanskih provala i pokušajima organiziranja protuudara. Istovremeno nastojao je spriječiti novačenje vojnika no krajiške strukture, u čijoj je službi bilo i domaćeg plemstva poput Petra Keglevića, jasno su ukazivale na svoju neovisnost o Saboru Kraljevstva. Druga faza može se okarakterizirati ako dvostruki neuspjeh plemstva. Unatoč tome što nije bilo izravne opasnosti, plemstvo nije moglo zaustaviti odlazak prijeko potrebnih vojnika, a u istom trenutku zbog kraljeve zabrane da se ulazi u veći konflikt s Osmanlijama, nije postojala realna mogućnost zaustavljanja osmanskih provala osim da se nastoji uzvratiti na jednaki način. Ukratko, Hrvatski sabor je bio spreman poduzeti korake kako bi se organizirala obrana granica kada bi se za takvo što pokazala potreba. U praksi je potreba za obranom povezana s ustancima erdeljskih knezova čije su se vojne kampanje odrazile izravno na Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo.

²³⁷ Vladimir BRNARDIĆ, *Imperial Armies of the Thirty Years War (1): Infantry and artillery*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2009., 3.

²³⁸ N. BUDAK, *Hrvatska*, 26.; N. KLAJIĆ, *Društvena previranja*, 122.

²³⁹ T. SMIČIKLAS, *Poviest hrvatska*, 137.

4.1. Zapovjednici hrvatskih pukovnija

Hrvatskim odredima ili barem onim četama koje su nazivane hrvatskim imenom, zapovijedali su brojni časnici i generali. Suprotno mišljenju E. Bauera,²⁴⁰ zapovjednici hrvatskih pukovnija nisu činili niži i najniži časnički kadar, već viši časnički kadar s činom *Obrist*, *Oberst*, *Regiment-Inhaber* ili pukovnik.²⁴¹ Kao sastavni dio vojske Katoličke lige i habsburškog cara, hrvatski vojnici služili su pod gotovo svim značajnijim generalima i vojskovođama. Od onih u samom vrhu vojne hijerarhije, uz spomenutog Wallensteina, ističu se Johann von Werth, grof Henrich Holck,²⁴² Boucquoi, Dampierre,²⁴³ grof Matthias Gallas,²⁴⁴ vojvoda Octavio Piccolomini,²⁴⁵ i Tilly²⁴⁶ kojemu je nakon bitke kod Breitenfelda čak je posvećena rugalica: „Bježi Tilly, bježi! Izgubio si svoje Hrvate. Obješenjacima smo pravo pokazali! Bježi Tilly, bježi!“²⁴⁷ Najpoznatiji zapovjednik Hrvata, *Croatorum omnium generalis*, bio je Giovanni Ludovico Ettore Isolano koji je svoju vojnu karijeru započeo u Vojnoj krajini baš kao i Wallenstein.²⁴⁸

Mnogo je časnika, pukovnika, generala i vojskovođa koji su zapovijedali hrvatskim postrojbama u Tridesetogodišnjem ratu stoga je onaj dio zapovjednika, koji je zasada poznat autoru ovog rada, popisan i priložen na kraju rada.²⁴⁹ Kada se u ovom poglavlju govori o zapovjednicima hrvatskih pukovnija i vojnih odreda ne misli se na vojnu strukturu i hijerarhiju, do sada spominjane, insurekcijske vojske nego na hrvatske pukovnije i odrede koje djeluju na europskim ratištima, neovisno o insurekcijskoj vojsci. Ernest Bauer napravio je dobar posao kada je na početku svoje studije ukratko opisao funkcioniranje sistema pukovnija za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata. Radi se o sustavu novačenja u kojemu neki vladar unajmi vojskovođu (*Feldmarschall*) koji će mu priskrbiti vojnike. Vojskovođa bi stupio u kontakt s velikašima ili bogatijim plemićima koji su postali pukovnicima. Pukovnici su zatim odredili kapetane kojima su dali novac da sakupe vojsku u obliku banderije ili kornete. Sakupljena vojska postala bi pukovnija. Potreba za vojskom nekada je bila tolika da se vojnicima toleriralo sve osim

²⁴⁰ E. BAUER, *Hrvati*, 33.

²⁴¹ vidi: Prilog br. 2

²⁴² E. BAUER, *Hrvati*, 32.-33.

²⁴³ Isto, 36.

²⁴⁴ Isto, 104.

²⁴⁵ Isto, 122.

²⁴⁶ „Tilly, Johann Tserclaes“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61322>), pristup ostvaren: 21. svibnja 2017.

²⁴⁷ E. BAUER, *Hrvati*, 144.

²⁴⁸ I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 4.-6.

²⁴⁹ vidi: Prilog br. 2

dezertiranja. Osim vojnika, vojsku su činili trupna komora, ponekad žene i djeca vojnika te ranarnici.²⁵⁰ Potonji često nisu bili majstori medicinskog zanata nego su posjedovali određena znanja ili su čak bili brijači. Prema regulativama iz 17. stoljeća, na jednu pješачku pukovnicu postavljen je jedan ranarnik i dva asistenta. Općenito, posao vojnog ranarnika nije privlačio one najbolje iz struke jer se od njih zahtijevalo da budu kompetentni za saniranje svih ozljeda, a uvjeti u kojima su obavljali svoj posao, bili su daleko od idealnih. Stoga, ne čudi da je njihova učinkovitost pri sanaciji ranjenika bila minimalna. Ipak, treba naglasiti kako je više ljudi umrlo od posljedica raznih bolesti nego od izravnih posljedica ranjavanja.²⁵¹

Tridesetogodišnji rat je specifičan zbog toga što je označio vrhunac plaćeničkih vojski koje su novačene na spomenuti način. Plaćeničke vojske postale su dominantne u prvoj polovici 16. stoljeća, posebno zbog svoje efikasnosti i uspjeha na bojnopolju koje su ostvarili švicarski pikaniri i njemački *Landsknechte*.²⁵² Ipak, treba razlikovati najamničke vojske 15. i prve polovice 16. stoljeća jer tada još nije bilo individualnog vojnog poduzetništva kao što je to slučaj u 17. stoljeću.²⁵³ Najamnička, odnosno plaćenička vojska, novačenje i sistem pukovnicija pretvorili su se u prvoj polovici 17. stoljeća u pravi biznis. Moderna historiografija na pukovnike i kapetane koji su novačili ljudi gleda kao na vojne poduzetnike. Više od 1500 poduzetnika te vrste bilo je aktivno u njemačkim zemljama za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata. Koncept je to koji je omogućio držanje velike vojske za koju državna administracija još nije bila spremna. Iz nespemnosti države da kontrolira toliku vojsku su proizišli nedostaci najamništva. Primjerice, pukovnici i kapetani zadržali su veliku autonomiju u odnosu svoje financijere i naručitelje, a čitav je sustav zahtijevao veliku količinu novca.²⁵⁴ Ogromni troškovi, nastali kao posljedica dugotrajnog rata koji se proširio na gotovo cijelom europskom kontinentu, višestruko su premašivali proračune tadašnjih država. Dapače, da je rat ovisio samo o financijskoj moći sukobljenih vladara, zasigurno ne bi trajao 30 godina.²⁵⁵ Stoga je jedan od načina bilo kreditiranje i pozajmljivanje novca iz različitih izvora.²⁵⁶ Samo jedan od primjera, koji zahvaća vladara/naručitelja i pukovnika, svjedoči kako je iza pukovnika stajalo i po nekoliko imućnih ljudi koji bi financirali samog pukovnika umjesto vladara (koji u trenutku najma pukovnika nije imao dovoljno sredstava) te bi naposljetku zajedno s pukovnikom dijelili

²⁵⁰ E. BAUER, *Hrvati*, 10. – 13.

²⁵¹ Keith ROBERTS, *Matchlock Musketeer 1588-1688*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2002., 54.-56.

²⁵² D. Parrot, „From military enterprise“, (EW), 76.

²⁵³ G. Mortimer, „War“, (EMMH), 103.

²⁵⁴ Peter Wilson, „European warfare 1450-1815“, *War in the early modern world 1450-1815* (WEMW), (ur.) Jeremy Black, Taylor & Francis e-Library, London i New York, 2005., 190.

²⁵⁵ D. Parrot, „From military enterprise“, (EW), 83.

²⁵⁶ G. Mortimer, „War“, (EMMH), 104.-105.

profit, ukoliko bi ga bilo.²⁵⁷ Prvo ime među vojnim zapovjednicima te vrste je zasigurno Albrecht von Wallenstein koji je 1624. prvi puta za Ferdinanda II. prikupio 24 000 vojnika iz vlastitih izvora.²⁵⁸ Nije nevažno da su pukovnici najčešće bili nobilitirani ili veoma utjecajni ljudi,²⁵⁹ a kada se tome doda narav ustrojavanja i zapovijedanja pukovnijom koji je bio daleko od savršeno posložene vojne hijerarhije i uređenja, ne čudi da su pukovnici zadržali znatnu količinu neovisnosti u odnosu na svoje nadređene.²⁶⁰ Takva situacija stvorila je povoljne preduvjete za bogaćenje pojedinih pukovnika,²⁶¹ mada suvremena istraživanja pokazuju kako se veoma maleni broj njih zaista obogatio.²⁶²

Što se tiče hrvatskih pukovnika i zapovjednika, odnosno hrvatsko-slavonskih plemića koji su u Tridesetogodišnjem ratu služili kao zapovjednici svojih vojnih jedinica (*Regiment-Inhaber*), dosadašnja istraživanja i dostupni izvori pružaju mogućnost detaljnije analize tek nekolicine pojedinaca. Poimence to su ban Juraj Zrinski, Franjo Orehovečki, Žigmund Rattky, Petar Keglević te braća Nikola i Petar Zrinski. Kako je ranije spomenuto, Juraj Zrinski ratovao je u Donjoj Austriji od 1621. do 1622. sa svojih 500 konjanika.²⁶³ Jednogodišnji angažman pukovnika i njegovih četa bio je u to vrijeme uobičajen. Na ratištu bi proveli jednu ratnu sezonu, od ranog proljeća do kasne jeseni te bi se vratili kućama.²⁶⁴ Ne može se sa sigurnošću tvrditi tko je tada činio pukovniju Jurja Zrinskog, ali vjerojatno se radi o podanicima s njegovih posjeda koji su obvezani na vojnu službu, odnosno slobodnjacima. Na to upućuje podatak da su 1626. Juraj Zrinski i Franjo Orehovečki dobili zapovijed od kralja da sakupe vojsku, koju je Zrinski novačio u Međimurju, a Orehovečki u okolici Zagreba.²⁶⁵ Obojica su tom prilikom regrutirali po 500 konjanika.²⁶⁶ Međutim, zasada nije moguće ustvrditi koliki je udio slobodnjaka i podložnika u pukovnijama, a koliko je bilo stranih plaćenika (ako ih je uopće i bilo). O sudjelovanju Jurja Zrinskog u Tridesetogodišnjem ratu, kratko je pisao zagrebački kanonik Juraj Rattkay. Iako sam zapis nije dug, valja skrenuti pozornost na detalj u kojemu Rattkay navodi da je sam general Wallenstein dao otrovati hrvatskog bana. Zasada nisu poznate okolnosti smrti hrvatskog bana, ali F. Šišić odbacuje Rattkayevu tvrdnju da je Wallenstein

²⁵⁷ D. Parrot, „From military enterprise“, (EW), 82.-83.

²⁵⁸ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies (1)*, 5.

²⁵⁹ F. TALLET, *War*, 100.

²⁶⁰ P. Wilson, „European Warfare“, (WEMW) 190.

²⁶¹ G. Mortimer, „War“, (EMMH), 104.

²⁶² P. Wilson, „European Warfare“, (WEMW), 190.

²⁶³ *Geschichte*, sv. 3/2, 752.

²⁶⁴ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies (2)*, 38.

²⁶⁵ E. BAUER, *Hrvati*, 49.

²⁶⁶ *Geschichte*, sv. 3/2, 755.-756.

poslužio Zrinskom otrovanu rotkvicu,²⁶⁷ ističući kako je Wallenstein tada boravio u Moravskoj, a ne u Ugarskoj gdje je bio Zrinski.²⁶⁸ Može se raspravljati o tome kako je Rattkay uopće došao do toga da bi carski general htio i mogao ubiti hrvatskog bana. Moguće je da je Rattkay upotrijebio Wallensteineinov lik kako bi potencirao važnost i veličinu smrti Jurja Zrinskog. Naime, u trenutku Jurjeve smrti 1626., zagrebački je kanonik imao tek 13 godina, ali je 30-ih godina boravio u Grazu i Loebenu na školovanju.²⁶⁹ Baš u to vrijeme Wallenstein je postao *persona non grata* u očima Habsburgovaca pa je stoga i on ubijen.²⁷⁰ Takvo ozračje moglo je navesti Rattkaya da upotrijebi ozloglašeni lik Wallensteina kako bi smrt Jurja Zrinskog učinio mučeničkom. Međutim, zbog nedostatka izvora, rasprava o smrti Jurja Zrinskog zasada ostaje na razini špekulacija i nagađanja. S većom sigurnošću može se raspravljati o tome je li došlo do nesuglasica i svade između Zrinskog i Wallensteina. Naime, u rujnu 1626., Wallenstein se u Ugarskoj našao u nezahvalnoj poziciji suočen s protestantskim vojskovođama Mansfeldom i Bethlenom. Zrinski je s druge strane imao svoje interese pa je iskoristio svoju poziciju unutar Wallensteinove vojske kako bi napadao Osmanlije. Takvo kršenje zapovjedi razljutilo je Wallensteina koji se pobojao da takav čin ne izazove odmazdu većih razmjera s osmanske strane što bi dodatno otežalo njegov položaj u Ugarskoj.²⁷¹ Ponašanje Zrinskog treba promatrati u kontekstu odnosa među vojnim zapovjednicima prve polovice 17. stoljeća kada još uvijek nije postojala jasno definirana struktura vojnog zapovjedništva.²⁷² Ako se svemu tome pridoda Wallensteinova žustra narav i to da mu nije bilo strano ulaziti u konflikte s drugim vojskovođama,²⁷³ velika je mogućnost da je do neke vrste sukoba između njega i Jurja Zrinskog zaista i došlo. Stoga Rattkayev zapis o ratnom putu Jurja Zrinskog, iako veoma kratak, svjedoči o nedovoljno uređenim odnosima u vojnoj hijerarhiji koji su dopuštali nižim časnicima i zapovjednicima da ratuju po vlastitom nahođenju. I dalje ostaje otvoreno pitanje zašto je Zrinski otišao u rat sa svojom pukovnijom, a nije podignuta insurekcija kao što je to do tada bio slučaj. Može se tek nagađati je li njegovom odlasku u rat doprinijelo prijašnje iskustvo pa je uočio određene financijske prednosti takve kampanje ili je iskoristio priliku da u okviru Wallensteinove vojske inicira u veći sukob s Osmanlijama.

²⁶⁷ J. RATTKAY, *Spomen*, 255.

²⁶⁸ Ferdo Šišić, „Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine“, *Posljednji Zrinski i Frankopani*, Zagreb, Matica hrvatska, 1908., 10.-11.

²⁶⁹ Mijo KORADE, „Kronologija života Jurja Rattkaya“, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, 2016., 1.

²⁷⁰ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 535.-540.

²⁷¹ E. BAUER, *Hrvati*, 51.-53.

²⁷² D. Parrott, „From military enterprise“, EW, 82.

²⁷³ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 395.

Zanimljiv je i primjer Žigmunda Rattkaya. On je bio bratić Petra Šimuna Rattkaya, oca Jurja Rattkaya.²⁷⁴ U svom *Spomenu* Juraj Rattkay ga spominje u petoj knjizi, ali čini se, tek usputno kao člana vojnih odreda koji su ratovali protiv Osmanlija iz Kaniže.²⁷⁵ To je jedini spomen Žigmunda Rattkaya u cijelom djelu. A. Gulin u svojoj monografiji o plemićkoj obitelji Rattkay navodi kako je Žigmund Rattkay koncem rujna 1633. pozajmio 600 talira za potrebe rata i budući da se 5 godina kasnije Žigmund spominje kao pokojnik, pretpostavlja da je umro u Tridesetogodišnjem ratu.²⁷⁶ Žigmund Rattkay se priključio carskoj vojsci 1634. i borio se u Saskoj. Sudjelovao je u opsadi Königshofena i bitci kod Wittstocka, a njegov vojni angažman u Tridesetogodišnjem ratu svjedoči da su hrvatski plemići, odnosno pukovnici, zapovijedali i odredima kirasira.²⁷⁷ To ga čini prvim zasada poznatim hrvatskim plemićem koji je na taj način participirao na europskom bojištu Tridesetogodišnjeg rata te upućuje na to da hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu nisu borili isključivo kao laka konjica.

Veoma detaljno i jasno opisao je vlastiti ratni put u svom ljetopisu Petar Keglević. Njemu, kao i drugim plemićima Ugarskog Kraljevstva, među kojima su Marco Corpes, Franjo Batthyány, Luka Hrastovečki, Daniel Beygott, Petar Forgač i drugi, kralj je u travnju 1632. izdao naredbu po kojoj svaki mora sakupiti 1000 konjanika akrebuzira ili husara.²⁷⁸ Tu naredbu u svom ljetopisu spominje i Keglević, mada se datumi ne podudaraju. Prema ljetopisu, Keglević je s vojskom krenuo već 12. travnja,²⁷⁹ iako je spomenuta naredba za neke vrijedila od 16. travnja, a za druge od 1. svibnja. Keglević je bio među onima za koje je naredba vrijedila od 1. svibnja.²⁸⁰ Ono što je, međutim, važnije, su drugi podaci koji govore kako je Petar Keglević četiri puta služio u carskoj vojsci kao pukovnik u trajanju od jedne vojne sezone. Prema svojim riječima, posljednji je puta služio u carskoj vojsci 1637. pod zapovjedništvom generala Slavonske krajine Schwarzenberga.²⁸¹ Tom prilikom je ukupno 2000 ljudi bilo je podijeljeno u plavu, crvenu i zelenu regimentu kojima su zapovijedali Schwarzenberg, križevački kapetan

²⁷⁴ Ante GULIN, *Povijest obitelji Rattkay (1400-1793)*, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995., 18.-24.

²⁷⁵ „Naime, Zrinski je u bitku pozvao banske straže i druge odličnike Kraljevstva, među kojima Ivana Draškovića, danas palatina, Žigmunda Rattkaya, kasnije slavnog vođu carske vojske.“, J. RATTKAY, *Spomen*, 252.

²⁷⁶ A. GULIN, *Povijest obitelji*, 24.

²⁷⁷ Geschichte, sv. 3/2, 445.

²⁷⁸ AT-OeSta/KA FA AFA HR Reg I 14, N 32, Ad 215

²⁷⁹ F. ŠIŠIĆ, „Dva ljetopisa“, 372.

²⁸⁰ Geschichte, sv. 3/2, 764.

²⁸¹ F. ŠIŠIĆ, „Dva ljetopisa“, *Starine*, 371.-374.

Galler kao natporučnik i Petar Keglević. Njima nadređen bio je grof Melchior von Hatzfeld pod kojim su ratovali u Saskoj.²⁸²

U završnim godinama rata aktivno sudjeluju Nikola i Petar Zrinski. Njihov ratni put je prilično dobro istražen u odnosu na ostale zapovjednike hrvatskih postrojbi (izuzev Isolana) ponajviše zahvaljujući zapisima Jurja Rattkaya. Zanimljiv je podatak kojeg Ferdo Šišić navodi, da su braća u rat krenula kako bi se iskupili za sukob u vezi nekog mlina u kolovozu 1642. godine.²⁸³ Šišić se, kao i Sakcinski i Bauer poziva na Rattkaya kada navodi da se Nikola Zrinski pridružio carskoj vojsci 1646. godine.²⁸⁴ Međutim, prema ispravama iz *Kriegsarchiva* koje je sakupio A. Wrede, vidljivo je da je Nikola Zrinski već u rujnu 1642. oformio postrojbu od 500 konjanika, kojima je dvije godine kasnije pridružio još 500 konjanika.²⁸⁵ Nažalost, još uvijek nema dovoljno podataka koji bi ukazali na to gdje se i koliko dugo 1642. Nikola Zrinski borio sa svojim postrojbama. Poznato je samo to da je Zrinski ponudio kralju 500 vojnika prilikom opsade Olomouca što je kralj odbio.²⁸⁶ U kampanji 1646., Nikola Zrinski se pridružio carskoj vojsci u Skalicu, današnjoj zapadnoj Slovačkoj, gdje je u to vrijeme boravio i Ferdinand III. Prema Rattkayu, Nikola Zrinski se tada istaknuo u vojnim akcijama protiv švedske vojske.²⁸⁷ Petar Zrinski postao je kapetanom žumberačkih uskoka 1647. te se iste godine zaputio s uskocima u Tridesetogodišnji rat.²⁸⁸ Predvodio je 6 satnija,²⁸⁹ broj vojnika kretao se oko 1200, a bilo je i nekih naknadnih reorganizacija.²⁹⁰ Sastav vojske koju je predvodio Petar Zrinski vjerojatno je bio mješovit. Osim uskoka, bili su tu i velikaši poput Jurja Frankopana i Tome Eszterházyja.²⁹¹ Prema nekim podacima Petar Zrinski zapovijedao je i sa 6 satnija kirasira.²⁹² Koliko je ljudi činilo tu vojsku je teško reći jer je eskadron činilo od 100 do 500 ljudi.²⁹³ Petar Zrinski je očito zapovijedao vojskom raznolikog sastava, no u kojoj mjeri je ta vojska bila raznolika i tko ju je činio, zasada je teško ustvrditi, ali bi nova istraživanja mogla to rasvijetliti.

²⁸² Geschichte, sv. 3/2, 773.

²⁸³ F. Šišić, „Posljednji Zrinski“, 14.

²⁸⁴ E. BAUER, *Hrvati*, 131.; I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 43.; J. RATTKAY, *Spomen*, 281.; F. Šišić, „Posljednji“, 14.

²⁸⁵ Geschichte, sv. 3/2, 776.

²⁸⁶ E. BAUER, *Hrvati*, 117.

²⁸⁷ J. RATTKAY, *Spomen*, 281.

²⁸⁸ „Zrinski, Petar IV.“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67476>, zadnji pristup: 2. travnja 2017.)

²⁸⁹ I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 43.

²⁹⁰ Geschichte, sv. 3/2, 780.

²⁹¹ J. RATTKAY, *Spomen*, 284.

²⁹² Geschichte, sv. 3/2, 476.

²⁹³ C. NOLAN, *The Age*, 164.

Veliki broj domaćih velikaša i plemića predvodio je hrvatske vojnike/pukovnije, od kojih su pojedini bolje istraženi u okviru hrvatske historiografije, dok se o nekima zasada zna puno manje. Prema do sada iznesenome, može se zaključiti kako velikaši i plemići poput Zrinskih, Rattkaya, Keglevića, Orehovečkog i drugih, u ratu participiraju prema izravnim kraljevim naredbama koje ih obvezuju da s određenim brojem vojnika ratuju pod zapovjedništvom carskih generala. Drugim riječima, njihov angažman u ratu odvija se neovisno o službenom stavu Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Budući da su mnogi hrvatsko-slavonski velikaši i plemići još od 16. stoljeća ulazili u vojnokrajišku službu, spomenuti zapovjednici (a vjerojatno i mnogi drugi o kojima se zasada ne zna dovoljno) su u Tridesetogodišnjem ratu djelovali poput ostalih vojnokrajiških odreda koji su bili podložni isključivo kraljevim zapovijedima, pri čemu Sabor nije imao gotovo nikakva prava kojima bi pokrenuo ili zaustavio njihovo novačenje što je posebno 30-ih godina 17. stoljeća pokušavao. Uz to, oni su primjer integracije dijela hrvatsko-slavonskih staleža u strukturu Vojne krajine u Tridesetogodišnjem ratu. Stoga se izvodi zaključak kako je mehanizam kojim domaći staleži ulaze u službu kralja ili staleža Unutrašnje Austrije u Tridesetogodišnjem ratu gotovo je identičan onomu u Vojnoj krajini. Naime, kako pojedini pripadnici staleža ulaze u krajišku službu s vlastitim vojnim postrojbama, tako sada neki od njih s vlastitim postrojbama ratuju u carskoj vojsci. Još uvijek je teško sa sigurnošću govoriti o tome na koji su način navedeni plemići/pukovnici prikupljali svoje vojne kontingente, ali velika je vjerojatnost da se radi o njihovim podložnicima čija je dužnost odazvati se na poziv svog vlastelina. Time se ne isključuje mogućnost unajmljivanja vojnika kao što je to bio slučaj u drugim dijelovima Europe zahvaćenim Tridesetogodišnjim ratom, no zasada nema dovoljno preciznih podataka na temelju kojih bi se donosio konačan sud.

5. Hrvatske vojne postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu

5.1. „Vojna revolucija“: primjer švedske i carske armije

Tridesetogodišnji rat smjestio se u središte razdoblja u kojemu se prema Michaelu Robertsu i Geoffreyu Parkeru odvija proces tzv. „vojne revolucije“. M. Roberts i G. Parker se, ipak, ne slažu u nekim elementima koncepta „vojne revolucije“ pa ga tako prvi smješta u period od 1560. do 1660. godine, dok drugi smatra da je prikladnije razdoblje promatranja od 1530. do

1710. godine.²⁹⁴ Bilo kako bilo, koncept „vojne revolucije“ bi se mogao sažeti na sljedeći način. Krajem srednjeg vijeka došlo je do niza inovacija u načinu ratovanja kao što su pojava, razvoj i sve veća upotreba vatrenog oružja; nadmoć pješništva u odnosu na konjicu; znatno veći broj vojnika; sofisticirani fortifikacijski sustavi; veća uključenost širih slojeva društva u ratna zbivanja; sve manji broj odlučujućih bitaka, a sve veći broj manjih pomno planiranih i strateški određenih napada. Drugim riječima, „vojna revolucija“ dovela je do pretvaranja vojne vještine u znanost.²⁹⁵ Međutim, do kraja 16. stoljeća nastala je velika većina izuma pa se tako, od 17. stoljeća nadalje, radilo uglavnom na poboljšanjima postojećeg oružja, streljiva i fortifikacija.²⁹⁶ U sveukupnim vojnim inovacijama prednjačile su Španjolska i Ujedinjene Provincije,²⁹⁷ a dobar dio taktike, strategije i načina ratovanja u Tridesetogodišnjem ratu proizlazi iz njihovih dosega.²⁹⁸ Tridesetogodišnji rat je sam po sebi nezaobilazan pri proučavanju vojne povijesti, ne samo zbog svoje dugotrajnosti nego i zato što je iznjedrio mnoga poboljšanja svih elemenata koji sačinjavaju „vojnu revoluciju“.²⁹⁹ Važan segment koji, također, razlikuje srednjovjekovnu i ranonovjekovnu vojsku je disciplina.³⁰⁰ Njeno uvođenje teklo je postepeno, a pritom je važnu ulogu imala filozofija neostoicizma, temeljena na antičkim autorima koji zagovaraju samokontrolu i pokoravanje nadređenima.³⁰¹ Također, treba imati na umu da se inovacije „vojne revolucije“ nisu na isti način implementirale u ratovanje u jugoistočnoj Europi kao što je to bio slučaj u zapadnoj i srednjoj Europi.³⁰² Područje regije, unutar kojeg se u ovom radu promatraju Hrvatska i Slavonija, imao je određene specifičnosti u odnosu na ostatak Europe. Na granici osmanskog i habsburškog imperija u 16. i 17. stoljeću dominantni pokazatelji primjene vojnih inovacija su modernizacija utvrda kao i neprestane borbe za njih, vojne akcije manjih razmjera te upotreba vatrenog oružja.³⁰³ Modernizacija oružja je ubrzana 1570-ih kada

²⁹⁴ G. Mortimer, „War“, (EMMH), 113.

²⁹⁵ Mahinder S. Kindra, „Trace Italienne and Military Revolution During Eighty Years War, 1567. – 1648, *The Journal of Military History* (JMH), 57/1993., br. 3, 431. – 434.

²⁹⁶ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 86.

²⁹⁷ Geoffrey PARKER, „The "Military Revolution", 1560-1660--a Myth?“, *The Journal of Modern History* (JMH), XLVIII (1976.), br. 2, 198.-200., (https://www.jstor.org/stable/1879826?seq=1#page_scan_tab_contents, zadnji pristup: 15. ožujka 2017.)

²⁹⁸ C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 26.-37.; V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (1), 12.

²⁹⁹ G. Parker, „The Military Revolution“, JMH, 200.

³⁰⁰ Michael HOWARD, *Rat u europskoj povijesti*, prev. Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb, Srednja Europa, 2002., 66.-69.

³⁰¹ P. Wilson, „European Warfare“, (WEMW), 193.

³⁰² P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 84.

³⁰³ N. ŠTEFANEC, *Država*, 327.-328.

je na najvišim državno-vojnim razinama zaključeno kako će vatreno oružje biti prevaga u korist Beča u odnosu na Osmansko Carstvo.³⁰⁴

Princ Mauricije Oranski koji je stajao na čelu Ujedinjenih Provincija od 1585. do 1625. godine nedvojbeno je prvo ime kada se govori o vojnim napredcima s početka 17. stoljeća.³⁰⁵ U Tridesetogodišnjem ratu, njegovo mjesto zauzima švedski kralj Gustav Adolf. Naime, većina povjesničara koji se bave vojnim temama, kao jednu od glavnih figura i *spiritus movens* vojnih dostignuća 17. stoljeća, vide upravo švedskog kralja. Stvaranje kulta „Lava sa sjevera“, kako ga je u svojem proročanstvu vidio Philipp Aureolus Theophrast Bombast von Hohenheim ili skraćeno Paracelsus, započelo je još u 17. stoljeću. Gustava Adolfa se svrstavalo uz bok najvećim svjetskim vojskovođama poput Aleksandra Velikog i Napoleona.³⁰⁶ Novija historiografija polučila je nešto umjerenije stavove prema važnosti samog Gustava Adolfa pa mu se spočitavaju mnoge, ranije pripisivane, zasluge. Naime, švedskom kralju pripisivalo se prvo uniformiranje vojnika, organizacija prve europske stajaće vojske, poboljšanja vatrene oružja, reduciranje oklopa i mnogi taktički manevri pješništva konjice i artiljerije. Suvremena istraživanja pokazuju da je Gustav Adolf, zapravo, primijenio vojna dostignuća svojih prethodnika, od kojih je neke doveo do maksimuma.³⁰⁷ Ovdje nije cilj ulaziti u raspravu u kojoj je mjeri kralj Švedske važan za proučavanje vojne povijesti, ali je neosporno da je švedska vojska, uglavnom zahvaljujući svome ustroju, u Tridesetogodišnjem ratu ostvarila velike uspjehe. Sredinom 16. stoljeća u Švedskoj je započela organizacija narodne i stajaće vojske čime je omogućeno da se godišnje raspolaže s oko 10 000 vojnika.³⁰⁸ Sistem vojnog uređenja omogućio je Švedskoj, državi od svega 1 300 000 ljudi, konstantno stvaranje golemih vojski do samog kraja rata. Većinu švedske vojske, dakako, nisu činili Šveđani, nego plaćenici iz cijele Europe.³⁰⁹ S druge strane, bilo bi pogrešno tvrditi kako švedsku vojsku, iako sjajno organiziranu, nisu morili problemi uobičajeni za sve europske vojske toga vremena. Tako ju je, primjerice, zadesilo nekoliko većih pobuna zbog kašnjenja ili neisplate plaće vojnicima što je u Tridesetogodišnjem ratu bila učestala pojava.³¹⁰

³⁰⁴ G. Ágoston, „Empires“, EW, 125.

³⁰⁵ „Maurice, Stadholder of the Netherlands“, (bilj. Charles Henry Wilson), *Encyclopaedia Britannica* (EB), (<https://www.britannica.com/biography/Maurice-stadholder-of-The-Netherlands>, zadnji pristup: 18. svibnja 2017.)

³⁰⁶ Richard BREZINSKI, *The Army of Gustavus Adolphus (1): INFANTRY*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1991., 1.-4.

³⁰⁷ Richard BREZINSKI, *The Army of Gustavus Adolphus (2): CAVALRY*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1993., 34.-35.

³⁰⁸ F. TALLETT, *War*, 82.-83.

³⁰⁹ G. Mortimer, „War“, (EMMH), 101.-102.

³¹⁰ Isto, 106.

Analiza svakog pojedinog roda švedske ili carske vojske ne bi imala previše smisla u ovome radu, ponajviše stoga što uglavnom i nema suštinskih razlika između armija sjeverne, zapadne i srednje Europe. Iznimku čine vojske s istoka i jugoistoka Starog kontinenta što, između ostaloga, dokazuju i hrvatske postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu. Sve europske vojske 17. stoljeća sastojale su se od pješaka, konjanika i artiljerije. Inovacije u načinu ratovanja, odnosno modernizacija administrativnih državnih struktura i promjene u taktici i strategiji, rezultirali su izdizanjem pješaštva kao dominantne sile na bojnopolju. U procesu u kojem pješaštvo preuzima dominaciju na bojnopolju, nezanemariva je činjenica da su tehnološki napredci uvelike pripomogli u okončanju ere vitezova kao ključnih figura u bitkama srednjeg vijeka. Pojava vatrenog oružja jedan je od segmenata koji su omogućili uključivanje šireg sloja ljudi u rat iz jednostavnog razloga. Rukovanje vatrenim oružjem moglo vrlo brzo savladati pa više nije bila potrebna cjeloživotna vojna obuka koju su imali srednjovjekovni vitezovi da bi se vladalo bojnopoljem.³¹¹ Prve pješačke postrojbe koje su naznačile novu eru ratovanja bili su švicarski pikaniri, njemački *Landsknechte* i španjolski *Tercio*.³¹² Švicarski pikaniri javljaju se u drugoj polovici 15. stoljeća u ratovima protiv Habsburgovaca i Burgundije. *Tercio* se formira za vrijeme španjolske rekonkviste, a *Landsknechte* su se istaknuli za vrijeme ratova Karla V. Zajedničko oružje im je dugačko koplje ili pika namijenjeno borbi protiv konjice, a u redovima *Tercio* i *Landsknechte* sve je veću ulogu imalo vatreno oružje poput mušketa i akrebuza.³¹³

U 17. stoljeću, točnije u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata, pješaštvo se uglavnom dijelilo prema naoružanju i ulozi na bojnopolju, na pikanire i mušketire. Pikaniri su bili bolje oklopljeni vojnici s prsnim oklopom i šljemom jer im je zadaća bila borba prsa o prsa s konjicom ili neprijateljskim pješaštvom. Upravo zbog toga što su se borili hladnim oružjem, više ih se cijenilo u odnosu na mušketire koji nisu ulazili u blisku borbu. Zanimljivo da je većina vojnika koji su napredovali u vojnoj hijerarhiji služili upravo kao pikaniri, dok se mušketire više optuživalo da pljačkaju čim im ukaže prilika.³¹⁴ Mušketiri su ime dobili prema pušci mušketa koja se javlja u Španjolskoj u prvoj polovici 16. stoljeća. Za razliku od puške arkebuze, mušketa ima veći domet i jaču razornu moć.³¹⁵ Arkebuza se u prvotnom obliku javlja u 14. stoljeću, ali je njome u početku bilo veoma teško rukovati jer je dosegala duljinu do 2 metra s masom od 5

³¹¹ Isto, 114.-115.

³¹² više o švicarskim pikanirima, *Landsknechte* i *Tercio* vidi u: Douglas MILLER, *The Swiss at War 1300-1500*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 1995.; Douglas MILLER, *The Landsknechts*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 1994.; Ignacio NOTARIO LÓPEZ, Iván NOTARIO LÓPEZ, *The Spanish Tercios 1536-1704*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2012.

³¹³ C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 7.-13.

³¹⁴ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 89.-91.

³¹⁵ Vojna enciklopedija, (sv. 5), Nikola Gažević (ur.), Beograd, Redakcija Vojne enciklopedije, 1973., 660.-661.

do 7 kilograma. S vremenom je arkebuza postala nešto kraća i lakša, ali bi se moglo reći da nikada nije preuzela potpunu dominaciju među vatrenim oružjem pješaka. Još u 16. stoljeću zbog jednostavnije primjene koristio se samostrijel, a do 17. stoljeća među pješaštvom zastupljenija bila mušketa.³¹⁶ Pikaniri i mušketiri bili su, u praksi, nerazdvojni na bojnopolju jer su nastupali združeni u formacije španjolskog ili nizozemskog stila koje su se razlikovale po dubini i širini.³¹⁷ Zbog nedovoljno razvijenog vatrene oružja, početkom Tridesetogodišnjeg rata bilo je nešto više pikanira u odnosu na mušketire, ali se do kraja rata taj odnos promijenio pa je na svakog pikanira došlo dva mušketira.³¹⁸ Taktički, jedinica od 500 mušketira i pikanira činila je veliki kvadrat s time da su pikaniri bili u sredini, a oko njih, sa svake strane, raspoređena je otprilike polovica od ukupnog broja mušketira, dok je druga polovica raspoređena u četiri manja kvadrata na svakom kutu velikog kvadrata. Na taj način su mušketiri svojom paljbom štitili pikanire, a ukoliko bi došlo do borbe prsa o prsa, formacija bi se promijenila na način da pikaniri čine vanjski dio formacije i tako štite mušketire. Ovakav taktički raspored imao je defanzivan karakter i njime nije bilo lako manevrirati jer se lako mogla narušiti homogenost formacije. Pješaštvo Gustava Adolfa pokazalo je određeni pomak kada je riječ o ofanzivnim manevrima, ali mnoge slabosti nisu iskorijenjene sve do 18. stoljeća kada su tehnološki napredci poput bajunete omogućili veću fleksibilnost pješačkih jedinica.³¹⁹

Podjela konjice u Tridesetogodišnjem ratu čini se nešto složenijom od pješaštva. Prvi tip je teška konjica koja ima najviše sličnosti sa srednjovjekovnim vitezovima. Ona se, međutim, dijeli na dvije podvrste. U prvu od njih svrstani su španjolski i francuski teški konjanici koji se nazivaju *gens d'armes*. Borili su se u punom oklopu s dugim kopljem i zadaćom da snažnim jurišom unesu nered u protivničke formacije. Prema P. Wilsonu, u zemljama poput Poljsko-litavske Unije i Ugarskog Kraljevstva njihov pandan bi mogli biti husari,³²⁰ ali takva podjela ne bi bila posve precizna. Husari se javljaju u Ugarskom Kraljevstvu kao teška konjica u doba Matije Korvina i bore se kopljem, mačem i štitom. U 16. i 17. stoljeću dolazi do velike promjene te se oni u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata bore kao laka konjica i sve više koriste vatreno oružje.³²¹ To se potvrđuje na primjeru Vojne krajine gdje su husari u drugoj polovici 16. stoljeća služili kao laka konjica.³²² U Poljskoj je situacija obratna i tamo se razlikuju ulani i husari. Ulani

³¹⁶ Vojna enciklopedija, (sv. 1), 209.

³¹⁷ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 89.-90.

³¹⁸ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies (1)*, 11.

³¹⁹ C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 20.-56.

³²⁰ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 92.

³²¹ Vojna enciklopedija (sv. 3), 534.

³²² N. ŠTEFANEC, *Država*, 384.-385.

se javljaju u 16. stoljeću kao laka konjica naoružana kopljem ili sabljom te vatrenim oružjem, najčešće karabinkom.³²³ S druge strane, husari u Poljskoj se s vremenom transformiraju u tešku konjicu što do kraja 17. stoljeća rezultira pojavom krilatih husara.³²⁴ U carskoj vojsci karakterističnu tešku konjicu činili su kirasiri. Bili su to konjanici u punom oklopu, ali su za razliku od *gens d'armes*, veća je važnost stavljena na vatreno oružje. Naime, carski kirasiri su u Tridesetogodišnjem ratu ponekad prakticirali zahtjevan manevar koji se naziva karakoliranje, a izvodi se na način da prvi red konjanika kreće naprijed, opali iz svojeg varenog oružja te se vrati na kraj borbene formacije. Istu radnju ponavlja i drugi red i tako naizmjenice svi redovi. Karakola se pokazala veoma teškom za izvesti i nije prouzročila dovoljno štete. Budući da su osim dva pištolja bili naoružani mačevima, kirasiri su bili veoma učinkoviti u jurišima i borbi prsa o prsa što svjedoči spasonosni juriš kirasira u bitci kod Lützena koje je predvodio grof Gottfried Henrich von Peppenheim.³²⁵ Koliko je karakola zaista neučinkovita, pokazao je Gustav Adolf kada je zabranio prakticiranje takvog manevra. Naime, švedski je kralj, prije angažmana u Tridesetogodišnjem rat, ratovao protiv Poljsko-litavske Unije gdje su mu husari svojim snažnim jurišima nanijeli velike štete. Uočio je prednost juriša u odnosu na karakolu, ali nije odbacio vatreno oružje. Dapače, ono je bilo veoma važno u njegovoj reformi konjice, ali na način da samo prva dva reda konjanika ispale metak jer uslijed juriša na neprijatelja ta dva reda dođu najbolju poziciju da s najmanje udaljenosti pogode protivnika.³²⁶

Prijelazni oblik između teške i lake konjice čine arkebuziri. Oni se formiraju iz nastojanja da se poveća vatrena moć konjice. Bili su naoružani mačem, dvama pištoljima, ali i arkeburom ili karabinkom koja je manja te ima veću razornu moć i domet. Za razliku od kirasira, bili su lakše oklopljeni, najčešće samo šljemom i prsnim oklopmom. Nerijetko se arkebuzirima naziva i druga neregularna laka konjica, no za razliku od njih, arkebuziri čine regularni dio vojske i njihova je zadaća da svojim vatrenim oružjem pružaju podršku kirasirima u jurišu.³²⁷ Još jedan prijelazni oblik vojske činili su draguni. Radilo se o postrojbama koje su koristile konje kako bi zauzele pozicije na bojnopolju, a zatim bi sišli s konja i borili se kao pješaci. Na kraju, manji dio carske vojske činila je i neregularna laka konjica. Najčešće to nisu bile postrojbe

³²³ „Karabinka“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30354>), pristup ostvaren 20. svibnja 2017.

³²⁴ C. NOLAN, *The Age*, 427.-428.

³²⁵ C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 72. – 89.

³²⁶ R. BREZINSKI, *The Army* (2), 23.-25.

³²⁷ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (2), 22.

karakteristične za zapadnu ili srednju Europu pa se takvi vojni kontingenti nazivaju prema porijeklu: Kozaci, Poljaci, Mađari ili Hrvati.³²⁸

5.2. Vojni potencijali Hrvatske i Slavonije

Dok se u srednjoj i zapadnoj Europi vladari prve polovice 17. stoljeća oslanjaju na plaćeničke trupe i sve više streme ka stalnoj i profesionalnoj vojsci,³²⁹ u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji i dalje postoje tradicionalni modeli vojske. Ponajviše se to odnosi na srednjovjekovne vojne institucije kao što su insurekcijska i banderijalna vojska. Njihova zastarjelost ogleda se u strukturi i organizaciji, više nego li u samom načinu ratovanja.³³⁰ Naime, Hrvatsko-slavonsko plemstvo nije moglo organizirati obranu adekvatnu potrebama i vremenu pa se oslanjalo na spomenute tradicionalne modele.³³¹ O insurekcijskoj vojsci Hrvatske i Slavonije već je bilo dosta riječi u ovom radu, ali je naglasak bio na njenom djelovanju u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata i nije se opširnije govorilo o njenoj strukturi. Stoga je cilj ovog poglavlja prikazati ne samo insurekcijsku vojsku, nego i cjelokupne vojne potencijale Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva s obzirom da su svi, na ovaj ili onaj način, bili uključeni u Tridesetogodišnji rat.

Cjelokupna vojska se dijeli na krajišku i na vojsku civilne Hrvatske i Slavonije. Potonja se, zatim, dijeli na redovnu (stalnu) vojsku koju čini banski banderij i kraljevinske haramije te izvanrednu (povremenu) koju čini insurekcijska vojska.³³² Insurekcija je u Ugarskom Kraljevstvu uređena 1222. bulom kralja Andrije II. i opstala sve do 19. stoljeća. No već krajem srednjeg vijeka insurekcija je postala neučinkovit i sporedan čimbenik jer se u praksi odazivala samo polovina sveukupnog plemstva. Neki su se plemići uporno odbijali odazvati pozivu, drugi su smatrali da obranu mora organizirati kralj na svoj trošak, a ne oni sami, dok je među onima koji su se pozivu odazvali, bilo onih koji su na taj način izbjegavali sudske sporove. Stoga ne čudi da su za obranu Ugarskog Kraljevstva daleko važniji bili vojnici koje financira kralj, posade i jedinice za čije troškove brine Crkva te privatne pukovnije plemstva.³³³ Konkretno, u ovom slučaju se to odnosi na vojsku Hrvatske i Slavonske krajine koju, doduše, financiraju staleži Unutrašnje Austrije, zatim sisačko vlastelinstvo, odnosno Banska krajina održavana

³²⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 93.-94.

³²⁹ F. TALLETT, *War*, 79.

³³⁰ N. ŠTEFANEC, *Država*, 305.-306.

³³¹ Isto, 343.

³³² V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 637.-638.

³³³ Martyn RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Houndmills-Basingstoke-Hampshire, Palgrave-SSEES, 2000., 144.-145.

uglavnom iz blagajne Zagrebačke biskupije i Kaptola te podanici u vojnoj službi Zrinskih, Keglevića, Draškovića i drugih. Nije jednostavno sa sigurnošću govoriti o samom naoružanju vojske podignute općom insurekcijom u 17. stoljeću. U 16. stoljeću nije bilo sustava oružarnica, financija i muštriranja insurekcijske vojske pa ona nije mogla predstavljati značajniji vojni faktor.³³⁴ S druge strane, pokazalo se kako Sabor, svaki puta kada je određena insurekcija za potrebe Tridesetogodišnjeg rata, jasno traži plemiće da svoje podanike opreme vatrenim oružje. Ipak, ostaje pitanje koliko su takvi zahtjevi provedeni u praksi, a odgovor bi mogla dati buduća istraživanja. Insurekcija se odnosila na mobilizaciju i poziv muškog stanovništva na oružje. Plemstvo je snosilo troškove ukoliko bi vojska podignuta insurekcijom ratovala unutar svojih granica, a izvan njih je troškove pokrивao kralj. Opća insurekcija zahvaćala je čitavo kraljevstvo, dok se djelomična odnosila samo na pojedina područja.³³⁵ U okviru opće i djelomične insurekcije, postojale su personalna insurekcija kojoj se plemstvo osobno mora odazvati, zatim banderijalna insurekcija koja je uključivala plemstvo i njihove vojne jedinice organizirane u banderije te portalna insurekcija koja se odnosila na plemstvo, njihove banderije, ali i određeni broj vojnika koje je plemstvo dužno prikupiti po dimu.³³⁶ Kada bi Sabor zaključio insurekciju, ban bi obavijestio kapetana Kraljevstva koji bi nakon toga poslao poziv kotarskim sucima da prikupe traženi broj ljudi.³³⁷ Za potrebe obrane u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata, Sabor je najčešće određivao opće portalne insurekcije (ponekad samo kao opciju u slučaju krajnje nužde),³³⁸ dok je u pojedinim slučajevima određena opća banderijalna insurekcija, kao primjerice 1644. godine.³³⁹

Kad je riječ o banderijalnoj vojsci, odnosno banskog banderija situacija je, ipak, nešto drugačija. U srednjem vijeku banderij je sačinjavalo plemstvo koje je svojom vojnom službom nadoknađivalo slobodu od plaćanja poreza. Međutim, nije uvijek bio slučaj da plemstvo služi u kraljevskom banderiju. Često su se plemići borili u službi magnata pod čijim su banderijem nastupali.³⁴⁰ Takvi se plemići nazivaju *familiaris* ili *familiares*. Taj termin, zapravo, obuhvaća sve one koji obnašaju više funkcije u magnatskoj službi. U slučaju srednjovjekovne Slavonije, *familiaris* su vojnu službu vršili pod zapovjedništvom slavonskih banova.³⁴¹ Koliko je zasada

³³⁴ N. ŠTEFANEC, *Država*, 309.

³³⁵ I. BEUC, *Povijest institucija*, 16.

³³⁶ Isto, 16.

³³⁷ N. ŠTEFANEC, *Država*, 308.

³³⁸ HSS, 297.; 312.

³³⁹ ZHS, 119.

³⁴⁰ M. RADY, *Nobility*, 147.

³⁴¹ Suzana Miljan, „*Familiaritas* i klijentelski sustav unutar pleićkog društva Zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 33/2015., 112.-119.

poznato, banski banderij se u Tridesetogodišnjem ratu kao samostalna vojska javlja prilikom opsade Grebena u zimi 1620./1621. godine što veoma detaljno opisuje Juraj Rattkay. Opsadu Grebena vodio je ban Nikola Frankopan Tržački, a Rattkay navodi i postrojbe pod banovim zapovjedništvom: „I tako, sakupivši banske i kraljevske plaćenike, onamo napreduje ban s dva osrednja topa-kolubrine i opsjeda utvrdu“. Dodaje još: „(...) dio haramija, kako zovu pješake, razvalio je vrata dvobridnim sjekirama, strugovima i drugim željeznim oružjem; drugi dio haramija stražare je prisilio na predaju utjeravši im strah topovima-kolubrinama i drugim vatrenim oružjem“.³⁴² Ban je, dakle, u opsadu Grebena poveo banderijalnu vojsku (vjerojatno i kraljevske haramije) koja je krajem 16. stoljeća brojala 300 teških konjanika i 200 haramija³⁴³ te dva topa. Upotreba artiljerije u prvoj polovici 17. stoljeća do reformi Gustava Adolfa nije bila nimalo jednostavna³⁴⁴ pa Rattkay piše: „(...) pored toga što se topovi-kolubrine nisu mogli postaviti ni na jednom prikladnom mjestu zbog velike udoline koja se ispriječila između, velike hladnoće i oštrina zime usporavali su vojnike u izvršenju zadaće“.³⁴⁵ Topovi kojima je, prema ovim zapisima, ban raspolagao, datiraju u kasno 16. stoljeće, a domet im je bio od jednog do pet kilometara.³⁴⁶

Tipično pješaštvo hrvatskog 16. i 17. stoljeća bile su haramije. Riječ *harāmmī* na turskom označava razbojnika ili lopova, a haramije predstavljaju lako naoružano pješaštvo koje je uvedeno 1539. od strane hrvatskih staleža radi obrane od osmanskih napada. U početku su to bile neredovite najamniče trupe, da bi od 1547. haramije postale stalni članovi hrvatskog vojnog korpusa. Obično su formirani u jedinice od 50 ljudi kojima je na čelu vojvoda ili harambaša³⁴⁷ što upućuje na njihovu povezanost s vlaškim zajednicama. Odjeća ima je bila tipično balkanska, a od oružja su nosili sablju karabelu, dugačak nož jatagan i pušku, uglavnom mušketu.³⁴⁸ Na čelu svih haramija stajao je kraljevinski kapetan, a same postrojbe je financiralo Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo od poreznih prihoda, odnosno dimnice. Novca najčešće nije bilo pa tako niti zemaljske ili kraljevske haramije nisu mogle igrati previše značajnu ulogu u vojnim poslovima Kraljevstva.³⁴⁹ Iako se hrvatski pješaci u Tridesetogodišnjem ratu rjeđe spominju, prema dosadašnjim saznanjima, oni su imali jednaku ulogu kao i hrvatska konjica. Naime,

³⁴² J. RATTKAY, *Spomen*, 250.

³⁴³ N. ŠTEFANEC, *Država*, 250.-254.

³⁴⁴ M. HOWARD, *Rat*, 69.-70.

³⁴⁵ J. RATTKAY, *Spomen*, 249.

³⁴⁶ C. NOLAN, *The Age*, 215.

³⁴⁷ *Vojna enciklopedija*, (sv. 3), 394.

³⁴⁸ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies (1)*, 46.

³⁴⁹ N. ŠTEFANEC, *Država*, 252.; V. KLAJIĆ, *Povijest Hrvata*, sv. 5., 640.

hrvatski, mađarski i poljski pješaci predstavljali su neregularni dio carskog pješaštva.³⁵⁰ Plaćenih (ali i neplaćenih) haramija bilo je i u Vojnoj krajini gdje su činili većinu ukupne vojske. Uz to bili su i najslabije plaćene vojne jedinice, dok su, s druge strane, njemački pješaci bili bolje opremljeni, više plaćeni, ali ih je bilo i znatno manje.

Konjicu su u Vojnoj krajini činili arkebuziri i husari. Slično kao u slučaju haramija i njemačkih pješaka, arkebuziri su bili bolje plaćeni konjanici, naoružani arkebuzom te uniformirani u zelene kapute.³⁵¹ Husari su bili uglavnom domaći ljudi, organizirani u jedinice po 50 vojnika. U *Muster Listi* Slavonske krajine iz 1630. godine, većina konjanika se naziva husarima.³⁵² Prema uputama nadvojvode Karla iz 1578. godine od konjanika se očekivalo da bude opremljen dobrim oklopom, kacigom i naoružan kopljem, sabljom, batom ili sjekirom. Po izboru, mogli su biti naoružani vatrenim oružjem.³⁵³ Za ovaj rad je posebno važan naputak iz 1649. godine kada se od husara zahtijeva da obavezno bude naoružan pištoljima, karabinom, kopljem i sabljom.³⁵⁴ Sama ta promjena u kojoj vatreno oružje prelazi iz poželjnog u obavezno svjedoči o pokušaju modernizacije krajiških vojnih kontingenata u skladu s novim vojnim potrebama. U 16. stoljeću husarima se spočitavalo da ulaze u austrijsku službu radije nego pod banski banderij, što je bilo razumljivo s obzirom na neredovite isplate banderiju. Veoma važan proces za Tridesetogodišnji rat bio je pretvaranje husara iz plaćenih u neplaćene jedinice koji je završen do 1630. godine.³⁵⁵ Drugim riječima, husari su bili prisiljeni sami pronaći način zarade, a to se na krajiškom području veoma često činilo pljačkaškim pohodima.³⁵⁶ Krajiški arkebuziri i husari su ostavili najdublji trag u Tridesetogodišnjem ratu od svih vojnih kontingenata Hrvatske i Slavonije, odnosno Vojne krajine, a zbog tehnike i načina ratovanja, izgraditi će o sebi respektabilan dojam te će do 1648. godine većina Europe, zahvaćene ratom, upoznati *Hrvate*.

³⁵⁰ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies (1)*, 11. – 12.

³⁵¹ N. ŠTEFANEC, *Država*, 381.-388.

³⁵² Original: Graz, StLA, Militaria, 1577-VIII-24, prijepis: (ur. Nataša Štefanec), Populus. Projekt elektroničke obrade prostostatističkih, serijalnih izvora za hrvatsku ranonovovjekovnu povijest (<http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3>), Voditeljica: Nataša Štefanec

³⁵³ Spomenici hrvatske krajine. Knjiga I. Od godine 1479 do 1610, (ur.) Radoslav Lopašić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1884., Zagreb,"(c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017", 68.

³⁵⁴ Spomenici hrvatske krajine. Knjiga II, 286.

³⁵⁵ Isto, 389.-390.

³⁵⁶ Isto, 395.

5.3. *Hrvati*

Odgovor na jedno od ključnih pitanja problematike sudjelovanja hrvatskih vojnih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu ponudio je već E. Bauer. Naime, radi se o tome što u Tridesetogodišnjem ratu predstavlja pojam ili ime *Hrvat*. Prema Baueru, pojam *Hrvat* ne upućuje na etničku ili nacionalnu pripadnost. Neodrživa je pretpostavka da bi Hrvatska i Slavonija u prvoj polovici 17. stoljeća mogle dati toliki broj vojnika, koliko se puta *Hrvati* spominju u izvorima.³⁵⁷ S druge strane, Kukuljević Sakcinski navodi kako je u Tridesetogodišnjem ratu sudjelovalo od 15 000 do 30 000 hrvatskih vojnika.³⁵⁸ Ako se prihvati Bauerova teza, tada tvrdnja Kukuljevića Sakcinskog postaje neodrživom. Međutim, podatak koji iznosi Sakcinski ne bi trebalo tek tako odbaciti, nego se fokusirati na druge parametre. Metodologija koju je koristio Sakcinski ne pruža mogućnost provjere podatka o broju vojnika kojeg iznosi pa se on ovdje neće potvrditi niti negirati. Dapače, postoji realna mogućnost da je sam brojčani podatak zaista ispravan, no to nije presudno u ovom radu te bi fokus istraživanja trebao biti na tome što podatak uopće označava. Naime, Sakcinski nigdje ne govori o tome kako pojam *Hrvat* nema etnopolitičke konotacije i da se pod nazivom *Hrvati* mogu označavati svi vojnici koji ratuju na određen način, neovisno o njihovoj etnopolitičkoj pripadnosti. Tako bi, zaista, bilo moguće da je ukopni broj vojnika raspoređenih u jedinice *Hrvata* dosezao spomenute brojke. Čini se, također, nepreciznim nazivati sve hrvatske postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu *Hrvatima* jer se time, s jedne strane, zahvaća i neke postrojbe koje nemaju veze s Hrvatskom i Slavonijom, a s druge strane, zanemaruju se vojni potencijali Hrvatske i Slavonije koji nemaju sva obilježja *Hrvata*, odnosno, razlikuju se po načinu ratovanja i angažmanu u Tridesetogodišnjem ratu. Drugim riječima, kada se ovdje govori o hrvatskim postrojbama, misli se na sve vojnike s prostora Hrvatske i Slavonije koji su se borili u Tridesetogodišnjem ratu, dok pojam *Hrvati*, u kontekstu Tridesetogodišnjeg rata ima znatno složeniju definiciju. Što onda označava pojam *Hrvat* i zašto se uopće koristi?

Prije svega, naziv *Hrvat* nije bio jedinstven za vojne formacije kao što se ni hrvatske postrojbe nisu nazivale isključivo *Hrvatima*, ali se taj naziv najčešće koristi. Za različite hrvatske postrojbe u Tridesetogodišnjem ratu upotrebljavalo se više naziva poput *Wallachen*, *Uskocken*, *Raitzen*, *Granitscharen*, *Insulaner*, *Wenden*, *Polen*, *Türken* i *Zigeuner*. Nazivi u pojedinim slučajevima mogu upućivati na mjesto od kuda su sami vojnici regrutirani ili tko

³⁵⁷ E. BAUER, *Hrvati*, 20.

³⁵⁸ I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 2.

njima zapovijeda. Primjerice, naziv *Granitscharen* upućuju na krajišku provenijenciju, dok naziv *Insulaner* ukazuje da se vjerojatno radi o vojsci Zrinskih.³⁵⁹ Treba dodati kako su se među *Hrvatima* često moglo pronaći raznih etnopolitičkih skupina poput Mađara, Srba, Albanaca, Rumunja, Poljaka, Vlaha i Kozaka.³⁶⁰ Pojam *Hrvat* možemo okarakterizirati kao jednim od fenomena Tridesetogodišnjeg rata. To je pojam koji primarno označava rod vojske, točnije neregularnog lakog konjanika karakterističnog za habsburško-osmansko pogranični prostor. Takav tip konjanika je ondašnjoj zapadnoj i srednjoj Europi bio gotovo nepoznat pa ga je najjednostavnije bilo nazvati *Hrvatom*.³⁶¹ Europske kršćanske zemlje koje su se služile takvom vrstom konjice bile su u prvom redu Poljsko-litavska Unija i Ugarsko Kraljevstvo. Bauer razlikuje poljsku konjicu od ugarske i hrvatske navodeći kako Poljaci kao glavno oružje upotrebljavaju koplje dok se mađarska i hrvatska konjica te vrste služi arkebuzom (svaki peti konjanik je naoružan kopljem), odnosno karabinom.³⁶² William Guthrie u svojoj studiji ide korak dalje te on hrvatsku konjicu ne smatra klasičnim arkebuzirima već samo neregularnom ili neredovitom lakom konjicom koju razlikuje od mađarskih husara čije glavno oružje je bila sablja i poljskih ulana koji su jurišali s dugim kopljima.³⁶³ Ovakva Guthrieva podjela može biti korisna, ali ipak treba imati na umu da podjele poput ove, u slučaju kada govorimo o plaćeničkim neregularnim lakim postrojbama, nisu tako striktno. Čak je ponekad bilo teško razlikovati arkebuzire i kirasire koji su činili regularni dio carske vojske³⁶⁴ pa ne treba čuditi da niti mađarski povjesničari ne mogu sa sigurnošću razlikovati hrvatsku i mađarsku laku konjicu prve polovice 17. stoljeća.³⁶⁵

Može se postaviti pitanje zašto se hrvatsko-slavonski husari nazivaju *Hrvatima*, a mađarski husari ne dobivaju nikakvo posebno ime? Sudeći prema pojedinim izvorima, razlika između husara i *Hrvata* je u mjestu regrutiranja i tome da na čelu husarskih pukovnija stoje mađarski plemići i velikaši, a *Hrvate* predvode velikaši i plemići Hrvatske i Slavonije.³⁶⁶ No parametri ovdje variraju pa, tako, popisanim pukovnijama *Hrvata* ne zapovijedaju uvijek pukovnici porijeklom iz Hrvatske i Slavonije. Teško je, zapravo, kazati postoji li uopće neko striktno

³⁵⁹ BAUER, *Hrvati*, 19.

³⁶⁰ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (2), 38.

³⁶¹ Vladimir Huzjan, „Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnog predmeta“, *Povijesni prilozi* (PP), 34/2008, br. 34, 107, (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=43829), pristup ostvaren 22. kolovoza 2015.

³⁶² E. BAUER, *Hrvati*, 24.

³⁶³ William P. GUTHRIE, *The Later Thirty Years War: From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia*, Wesport, Greenwood press, 2003., 11.

³⁶⁴ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (2), 22.-23.

³⁶⁵ Isto, 38.

³⁶⁶ Geschichte, sv. 3/2, 749.-784.

pravilo prema kojemu imenuju takve vojne jedinice. Iz svega proizlazi da nije pogrešno tvrditi da *Hrvati* nastaju po uzoru na husare iz Hrvatske i Slavonske krajine. U svakom slučaju, riječ je o neregularnoj lakoj konjici, koja je prvotno novačena u Ugarskom Kraljevstvu gdje su takvi odredi bili namijenjeni za okršaje duž habsburško-osmanske granice. To uglavnom uključuje izviđanje, brze prepade protivnika, napade na protivničku logistiku i resurse. U Tridesetogodišnjem ratu, takve su jedinice imale istu zadaću. Uz to, služili su kao prethodnica i zalaznica glavnine vojske sa zadaćom njezina čuvanja od eventualnog protivničkog ometanja. Često su na čelu takvih postrojbi bili hrvatski i ugarski plemići koji bi sa svojim pukovnijama ratovali od proljeća do jeseni i nakon toga se vratili kući. Ubrzo su ti odredi stekli određenu reputaciju na bojištima srednje i zapadne Europe pa je postalo uobičajeno ostale postrojbe koje ratuju na ovaj način nazivati *Hrvatima*.³⁶⁷ Budući da postrojbe *Hrvata* nisu uvijek u potpunosti sačinjavane od vojnika iz Hrvatske i Slavonije, E. Bauer smatra kako je vjerojatno „samo srž hrvatska, a sve drugo se sastojalo od raznih drugih nacionalnosti“.³⁶⁸ Za europsku vojsku 17. stoljeća bilo je posve uobičajeno da u svojim redovima ima nemali broj stranaca³⁶⁹ stoga Bauerova pretpostavka ima snažno uporište, no niti to nije garancija da je u svakoj jedinici *Hrvata* uvijek bilo nekoga iz Hrvatske i Slavonije.

Osim neregularnih, postojale su i redovite ili regularne pukovnije *Hrvata*, a prva takva oformljena je 1625. pod zapovjedništvom grofa Isolana. U idućih 11 godina, broj pukovnija povećao se na 19, da bi se do kraja rata smanjio na 4 pukovnije. Nije nevažna niti činjenica da, pošto se radilo dobrim dijelom o vojnicima Vojne krajine, nije bilo potrebe da se takve jedinice učine regularnim jer su krajiški propisi (*Statuta Valachorum*) omogućavali stalno regrutiranje novih vojnika.³⁷⁰ *Hrvati* su se s vremenom počeli ponašati kao i svi drugi plaćenici toga vremena te oni nisu bili ekskluzivno u carskoj službi. Od 1635. godine *Hrvati* se pojavljuju u službi carskih oponenta Francuza koji 1643. formiraju pukovnicu od tri satnije *Hrvata*.³⁷¹ S taktičke strane, može se reći kako su *Hrvati* bili otprilike jedno stoljeće ispred svoga vremena. Naime, u Rat za austrijsku baštinu i Sedmogodišnjem ratu, neredovite postrojbe Habsburške Monarhije koje su uglavnom činili hrvatski krajišnici, nanijele su pruskoj vojsci Fridrika Velikog ogromne štete, posebice u zapovjedničkom kadru. Pruski kralj je na to odgovorio organiziranjem *Freikorps*, odnosno pruskom inačicom krajišnika, koji su bili dio regularne

³⁶⁷ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (2), 37.-43.

³⁶⁸ BAUER, *Hrvati*, 20.

³⁶⁹ F. TALLETT, *War*, 88.-89.

³⁷⁰ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (2), 38.

³⁷¹ Luc OREŠKOVIĆ, *Luj XIV. i Hrvati: neostvareni savez*, Zagreb, Dom i svijet, 2000., 32.

vojske te se od njih zahtijevalo izvođenje i najsloženijih zadataka na bojnopolju.³⁷² Nadalje, veliki pruski general Napoleonovskih ratova (1797.–1815.) i vojni teoretičar Carl von Clausewitz³⁷³ smatrao je da svaka dobra i jaka vojska mora imati prethodnicu i zalaznicu koje će se pobrinuti da glavnina vojske može nesmetano obavljati svoju dužnost na bojnopolju.³⁷⁴ Faktor iznenađenja, koji Clausewitz, također, smatra veoma važnim za ratovanje 19. stoljeća, bio je slabija strana europskih vojski 16. i 17. stoljeća,³⁷⁵ a to su svojim karakteristikama mogli kompenzirati *Hrvati*. I baš je to ono što su *Hrvati* činili u Tridesetogodišnjem ratu, a suvremeni povjesničar Sir Michael Howard smatra da je europska laka konjica 18. stoljeća nasljednik upravo one habsburške iz 17. stoljeća³⁷⁶ u koju se ubrajaju i *Hrvati*. Stoga, ako se za insurekcijsku i banderijalnu vojsku te kraljevinske haramije može reći da su strukturno i organizacijski zastarjeli vojni modeli (a pokazalo se kako niti veliki dio krajiškog vojnog korpusa nije bio adekvatno financiran i naoružan), *Hrvati* ukazuju na to da bez obzira na svoje nedostatke, jedinice s krajiškog podneblja pokazuju se s taktičke strane veoma napredne i upotrebljive u europskom ratovanju prve polovice 17. stoljeća.

Ovdje, ipak, nije namjera ići stopama I. Kukuljevića Sakcinskog ili E. Bauera koji potenciraju vojne kvalitete *Hrvata*³⁷⁷ nego se žele istaknuti pojedine osobine samih vojnih postrojbi koje se ne bi smjele zanemariti. Takve napredne osobine koje su bile karakteristične postrojbama *Hrvata* nisu plod posebnog ulaganja u vojsku na području Vojne krajine,³⁷⁸ već su one nastale iz potrebe za takvim načinom ratovanja koji je bio odgovor na osmansku ratnu strategiju i vojnu taktiku.³⁷⁹ Naime, srednjovjekovna hrvatska vojska strukturirana je po modelu vojski zapadne i srednje Europe,³⁸⁰ a promijene su nastupile kao odgovor na osmanske pohode. Ipak, daleko od toga da su samo zemlje pod habsburškom vlašću uvodile takve novitete. Osim

³⁷² C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 54.-56.

³⁷³ „Clausewitz, Karl von“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=12080>) pristup ostvaren: 23. svibnja 2017.

³⁷⁴ Carl von CLAUSEWITZ, *O ratu*, Zagreb, Mozaik knjiga, 2010., 225.-231.

³⁷⁵ N. ŠTEFANEC, *Država*, 196.

³⁷⁶ M. HOWARD, *Rat*, 71.

³⁷⁷ „Ali u obće nebijaše pravoga lieka proti tadašnjoj divjačnoj žestini i razjarenosti Hrvatah, kao i proti njihovoj prirodjenoj lukavosti i hitroumlju“, I. Kukuljević Sakcinski, „Borba“, *Arkiv*, 3.;

„U XVII. stoljeću bile su prilike u Hrvatskoj vrlo povoljne za razvitak konjice, jer je cijela zemlja bila jedno ogromno ratište, uznemirivano neprestanim iznenadnim napadajima. (...) Hrvati su se morali držati defenzivno, a to je također formiralo njihov tip konjice. Prava konjica nije se tu mogla dobro razvijati, jer je njena jakost baš u ofenzivi, a tamo, gdje mora biti defenzivna, njena je najslabija točka. Morala se dakle stvoriti konjica, koja će jednako napadati, kao što će služiti za obranu. Toj činjenici zahvaljuju svoje postanje hrvatski arkebuziri, koji su zaista u obrambenim i napadačkim formacijama jednako dobro služili.“, E. BAUER, *Hrvati*, 18.

³⁷⁸ N. ŠTEFANEC, *Država*, 313.-314.

³⁷⁹ o osmanskom načinu ratovanja u Jugoistočnoj Europi vidi u: Mesut UYAR, Edward J. ERICKSON, *A Military History of the Ottomans*, Santa Barbara, Praeger Security International, 2009.

³⁸⁰ David NICCOLE, *Hungary and the fall of Eastern Europe 1000-1568*, Osprey Publishing Ltd., Oxford, 1988., 13.

spomenute poljske konjice, nezanemarivu ulogu u razvoju lake konjice imala je Mletačka Republika koja je na taj način pokušala parirati osmanskim snagama.³⁸¹ Iz ovoga je jasno kako su osmanska vojna dostignuća imala utjecaj, ne samo na Habsburšku Monarhiju,³⁸² nego i na širu regiju. Razlog vojnih modifikacija leži u činjenici da je veliki dio osmanske vojske sačinjavala je laka konjica – akindžije. Njihova je primarna zadaća bio brzi juriš, pljačkaški pohod i uznemiravanje neprijatelja. Drugim riječima, služili su kao prethodnica glavnini vojske.³⁸³ Često nazivani „turskom olujom“, ovi laki konjanici nisu običavali nositi oklope i boriti se u strogim formacijama, ali ih je karakterizirala brzina i veliki broj. Bili su naoružani lukom i strijelama ili pištoljima koje su rabili prije juriša te manjim štitom i sabljom koju su potezali nakon udara u neprijatelja.³⁸⁴ *Hrvati*, dakle, nisu tvorili srž vojske, ali su činili važnu komponentu. Sudjelovali su, tako, u mnogim bitkama Tridesetogodišnjeg rata čiji su rezultati imali dalekosežne posljedice poput bitke kod Bijelegore 1620.,³⁸⁵ Breitenfelda 1631.,³⁸⁶ Lützena 1632.,³⁸⁷ Nördlingena 1634.,³⁸⁸ Wittstocka 1636.,³⁸⁹ druge bitke kod Breitenfelda 1642.³⁹⁰ itd.

5.4. Predodžba *Hrvata*: realnost i perspektive

O *Hrvatima* u Tridesetogodišnjem ratu nastale su mnoge pozitivne i negativne predodžbe, slike i stereotipi. Osim što je njihova uloga na bojnom polju bila nešto drugačija od drugih vojnika, kako je ranije navedeno, fenomen *Hrvata* ima svoj značaj u narativu i njemačkoj književnosti kasnijeg razdoblja. Naime, Tridesetogodišnji rat bio je podložan mnogim interpretacijama, od kojih su pojedine koristile taj događaj kako bi ostvarile povijesno utemeljenu podlogu. Posebno je Tridesetogodišnji rat ostao u kolektivnom sjećanju u Njemačkoj gdje je prema nekim istraživanjima u drugoj polovici 20. stoljeća, razdoblje od 1618. do 1648. ostalo upamćeno kao najtragičnije u njemačkoj povijesti. Narativ o katastrofama Tridesetogodišnjeg rata u manjoj se mjeri pojavljuje u Francuskoj, pri čemu se u prvom planu

³⁸¹ David NICOLLE, *The Venetian Empire 1200 – 1600*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 1989., 12.

³⁸² G. Ágoston, „Empires“, EW, 125.

³⁸³ „Akindžije“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41968>), pristup ostvaren: 19. kolovoza 2015.

³⁸⁴ C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 119.

³⁸⁵ Geschichte, sv. 3/2, 751.

³⁸⁶ C. NOLAN, *The Age*, 90.-91.

³⁸⁷ R. BREZINSKI, *Lützen.*, 39.-80.

³⁸⁸ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 545.-549.

³⁸⁹ Isto, 580.-583.

³⁹⁰ Isto, 636.-639.

nalaze švedske postrojbe i *Hrvati*.³⁹¹ Reprezentacija rata se mijenjala tijekom stoljeća pa je, tako, nakon svršetka rata 1648. godine, dojam o sveopćoj destrukciji bio je manji nego koncem 18. stoljeća kada se rehabilitira i potencira sva njegova tragičnost.³⁹² Ipak, zašto se *Hrvati* pojavljuju u europskim narativima za vrijeme i nakon Tridesetogodišnjeg rata, koja je njihova uloga te kada je reprezentacija *Hrvata* pozitivna, a kada negativna, pitanja su koja bi zasigurno mogla i trebala biti istražena. U ovom radu nije moguće povesti tako opširno istraživanje pa cilj istaknuti samo ključne segmente problematike koji mogu poslužiti za daljnja proučavanja.

Starija historiografija, na čelu s E. Bauerom i I. Kukuljevićem Sakcinskim je istražila i zaključila da su se hrvatske postrojbe, a pritom se misli na *Hrvate*, po načinu odijevanja i ratovanja razlikovale od uobičajenih vojnih postrojbi tadašnje srednje i zapadne Europe. To je, uglavnom, bez većih odstupanja, potvrdila i novija, pretežno strana, historiografija. Oko toga ne bi trebalo biti značajnijih sporova, ali ono što je ovdje važnije jest da su takve diferencijacije u odnosu na srednju i zapadnu Europu mogle biti veoma snažan poticaj za stvaranje slike o *Hrvatima*. Koliko je zasada poznato, na predodžbu o *Hrvatima* utjecali su više njihovi suparnici nego saveznici, koji su o njima govorili ponekad s mržnjom, a ponekad sa strahopoštovanjem. Nastale su, tako, razne pjesme o *Hrvatima* koje pozivaju na oprez ili propagiraju zao glas.³⁹³ Međutim, je li dovoljno to što određene postrojbe imaju drugačiju odoru i često ratuju odvojeni od glavnine vojske? Problem se čini kompleksnijim, a osim vojnih, sadrži i druge elemente, poput ekonomskih, kulturnih i društvenih, prema kojima se gradila predodžba o *Hrvatima*.

Kada je riječ o vojnim faktorima koji su utjecali na izgradnju imidža o *Hrvatima*, potrebno je obratiti pozornost na dva detalja koji se u radu još nisu razmatrali. Prvo, odjeća u kojoj su se *Hrvati* pojavljivali bila je mješavina balkansko-osmanskog stila s karakterističnim komadima poput ugarskih čizama, dolame, krznenog šešira i kaputa te vunenog ili svilenog šala iz kojega je kasnije nastala kravata.³⁹⁴ Također, ne treba zaboraviti da su u postrojbama *Hrvata* služili i vojnici s drugih područja pa je i njihova nošnja/odora doprinosila stvaranju razlike u odnosu na vojske zapadne i srednje Europe. Sama odjeća možda nije imala toliki psihološki učinak kao što je bio slučaj s poljskim krilatim husarima ili srpskim delijama, no definitivno se isticala.³⁹⁵ Možda čak i više nego na samoj odjeći, potrebno je zadržati se na terminu *neredovite postrojbe* (eng. *irregular units*) koji se, gotovo bez iznimke, koristi u suvremenoj inozemnoj

³⁹¹ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 4.-5.

³⁹² Isto, 779.

³⁹³ E. BAUER, *Hrvati*, 24.; 27.

³⁹⁴ V. BRNARDIĆ, *Imperial Armies* (2), 41.

³⁹⁵ Richard BREZINSKI, *Polish Armies 1569-1696* (1), Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1987., 14-15.

historiografiji kada se govori o *Hrvatima*. Termin je to se može odnositi na dva, ponekad, nepovezana fenomena toga vremena. Prvo, u službi Habsburgovaca borili su se krajišnici podijeljeni na plaćenu, ali i neplaćenu krajišku vojsku koja je brojala znatno više vojnika. Potonja je primjer *neredovite* vojske koju država ne financira, a čini ju lokalno stanovništvo pod zapovjedništvom lokalnih poglavara. Takve postrojbe nastaju na područjima dugotrajnih ratnih aktivnosti, a kako bi riješili često egzistencijalna pitanja, prisiljeni su na pljačke civilnog stanovništva.³⁹⁶ Uz to, niti plaćene krajiške jedinice često nisu primale redovitu i punu plaću.³⁹⁷ Drugo, način ratovanja krajiških vojnika razlikovao se od ratovanja na kojeg su naviknule vojske srednje i zapadne Europe 17. stoljeća.³⁹⁸ Drugim riječima, *Hrvati* su na bojištima zapadne i srednje Europe primjenjivale vojnu tehniku „malog rata“.³⁹⁹ Prema mišljenjima eksperata suvremene geopolitike te vojne strategije i taktike Alexandra Vacce i Marka Davidsona u vojnoj teoriji postoji stalna tendencija da se nepoznati, ili bolje rečeno, neuobičajeni način ratovanja etiketira kao neredoviti ili neregularni. Pri analizi takvog načina ratovanja naglasak se stavlja na incidente ili zločine, a zanemaruje se strateški i taktički aspekti, odnosno prednosti neregularnog ili neredovitog načina ratovanja.⁴⁰⁰ Naivno bi bilo smatrati kako i ostale regularne europske vojske nisu činile barem jednaku štetu, odnosno zločine nad civilnim stanovništvom,⁴⁰¹ a i sami su se civili pridruživali vojskama kako bi pljačkali druge civile i ranjene vojnike.⁴⁰² Tu bi se trebalo kratko osvrnuti na pitanje zašto su vojnici u Tridesetogodišnjem ratu činili zločine?

Prije svega, potrebno je utvrditi egzistencijalne motive, poput načina plaćanja vojnika u Tridesetogodišnjem ratu. S obzirom na dinamiku i dugotrajnost rata, financiranje vojske pokazalo se velikim problemom. Osim spomenutog sustava novačenja u kojemu su zaradili najčešće samo pukovnici, a ne vojnici, troškove rata se nastojalo namiriti kreditima i ratnim kontribucijama koje bi vojska odredila na određenom području. Kontribucije su, barem teoretski, humaniji način eksploatacije područja koji ne podržava pljačku i pustošenje. U načelu, vojska bi se stacionirala na nekom području koje bi tada bilo prisiljeno davati sredstva za održavanje te vojske. Ukoliko bi vojnici opustošili područje, tada ono ne bi moglo plaćati

³⁹⁶ N. ŠTEFANEC, *Država*, 395.

³⁹⁷ N. KLAJČ, *Društvena previranja*, 157.

³⁹⁸ C. JÖRGENSEN, M. PAVKOVIC, R. RICE, F. SCHNEID, C. SCOTT, *Fighting techniques*, 54.

³⁹⁹ Isto, 329.

⁴⁰⁰ Alexander Vacca, Mark Davidson, „The Regularity of Irregular Warfare“, *Parameters, the Journal of the US Army War College*, 41/2011., 18. (<http://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/articles/2011spring/vacca-davidson.pdf>), pristup ostvaren: 23. svibnja 2017.

⁴⁰¹ S. Pepper, „Operational art“, EW, 197.

⁴⁰² P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 833.

dogovorenu kontribuciju što je donekle ograničavalo haranja i pljačke. Međutim, sustav kontribucije je imao mnoštvo mana. Događalo se, tako, da sam taj sustav određuje vojni pohod umjesto zapovjednika jer vojska ovisi o hrani, vodi, oružju, financijama i drugim sredstvima te se mora kretati od područja do područja gdje se ona mogu namiriti.⁴⁰³ Stoga su vojnici u praksi najčešće plaćani ratnim plijenom.⁴⁰⁴ Na taj način pljačke i haranja po mjestima nisu bile rezervirane isključivo za banditske družine i razbojnice nego su bile sastavni dio ratne strategije kojom se pokrивaju financije (i ostala sredstva), a ako je moguće, istovremeno se neprijatelju nanese šteta.⁴⁰⁵ Svakako nešto na što su vojnici s habsburško-osmanskog pogoričja navikli i u čemu su imali velikog iskustva. Budući da su *Hrvati* najvjerojatnije nastali od krajiških husara, koji su, većinom, bili prisiljeni na pljačku koja se nametnula kao glavni način osiguranja egzistencije,⁴⁰⁶ čini se logičnim zaključiti kako su tu istu praksu nastavili u Europi, tim više što niti u carskoj službi plaće nisu bile redovite.

Stvaranje slike o *Hrvatima* započelo je još u vrijeme Tridesetogodišnjim ratom kada se Europom šire tiskani letci i priručnici koji najčešće služe u propagande svrhe. Primjer jednog takvog je ilustrirana brošura Dr. Philipa Vincenta poznata pod naslovom *The Lamentations of Germany*. Tiskana je 1638. godine i upućena je engleskom čitateljstvu, a ilustrirana je kako bi širu javnost upoznala sa događajima u Tridesetogodišnjem ratu.⁴⁰⁷ O Philipu Vincentu se ne zna mnogo, čak se ne može sa sigurnošću potvrditi niti identitet. Ono što se o njemu prihvaća kao poznato jest činjenica da je putovao po Novoj Engleskoj, ali i Njemačkoj gdje je proživio opsadu Heidelberga 1634. godine.⁴⁰⁸ U svom djelu, Vincent do krajnjih granica demonizira *Hrvate* pa govori o njima da su utvare s ljudskim likom, bez vjere, domovine i bilo čega ljudskog u sebi te da ne znaju za milost kao neki drugi vojnici. Piše i to kako *Hrvati* jedu djecu te da ljudima režu uši i nos za ukras. To prikazuju i slike, a od svih slika u brošuri koje prikazuju strahote rata, jedino su *Hrvati* imenovani, dok se na ostalim slikama ne može reći o kome se točno radi.⁴⁰⁹ Detalj o rezanju ušiju i nosova neodoljivo podsjeća na događaje nakon bitke na

⁴⁰³ G. Mortimer, „War“, (EMMH), 104.-111.

⁴⁰⁴ F. TALLETT, *War*, 96.

⁴⁰⁵ S. Pepper, „Operational art“, EW, 197.

⁴⁰⁶ N. KLAIĆ, *Društvena previranja*, 154.

⁴⁰⁷ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 779.

⁴⁰⁸ „Vincent Philip“, (bilj: E. Irving Carlyle), *Dictionary of National Biography*, sv. 56., (ur.) Sidney Lee, Smith, Elder & Co., London, 1899., 361.-362.

⁴⁰⁹ Philip VINCENT, *The Lamentations of Germany : wherein, as in a glasse, we may behold her miserable condition, and reade the woefull effects of sinne / composed by Dr. Vincent theol. an eye-witnesse thereof, and illustrated by pictures, the more to affect the reader ; hereunto are added three letters, one whereof was sent to the Dutch consistory in London, under the hand and seales of 14 distressed ministers of Swyburggen in Germany.*, F.G. for Iohn Rothwell, 1638., 26.-30. (<http://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3445506> , posljednji pristup 30. svibnja 2017.)

Krbavi 1493. godine, kada su, prema predaji, Osmanlije odsijecali uši i nosove ubijenim hrvatskim vojnicima kako bi dokazali koliko su protivničkih vojnika ubili.⁴¹⁰ Stoga takav zastrašujući Vincentov prikaz ne bi trebalo odbaciti bez daljnjeg istraživanja.

Jednako zastrašujuća slika o *Hrvatima* nastaje krajem 18. i tijekom 19. stoljeća kada tematika Tridesetogodišnjeg rata postaje veoma popularna. Također, treba imati na umu da se radi o vremenskom periodu koje zahvaća Napoleonovske ratova i rađanje njemačke nacije. Prvo je otkriveno Grimmelhausenovo djelo *Pustolovni Simplissimus Nijemac* u kojem autor opisuje tragičnosti kojima je svjedočio za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata. Nakon toga je svojim književnim radom o Tridesetogodišnjem ratu veliko zanimanje privukao Fridrich Schiller. Kasnije, u drugoj polovici 19. stoljeća, pruski historioografi su, pišući njemačku povijest, imali veoma subjektivan stav prema ratu, a posebno prema stranim vojnicima. Tridesetogodišnji rat je postao simbolom njemačke borbe, patnje i slobode. Habsburške aspiracije prema Svetom Rimskom Carstvu u 17. stoljeću poistovjećivane s Napoleonovim osvajanjima, da bi kasnije poslužile kako bi potvrdile i naglasile ispravnost pruske dinastije Hohenzollern koja je s Habsburzima vodila rat za prevlast i ujedinjenje njemačkih zemalja.⁴¹¹ Posebno mjesto, pritom, zauzima grad Magdeburg kojeg su katoličke snage razorile u svibnju 1631.⁴¹² Fridriech Schiller kao predstavnik njemačkog romantizma, često je koristio *Hrvate* kako bi dočarao strahote rata.⁴¹³ Na primjer, u svojoj *Povijesti Tridesetogodišnjeg rata* navodi da se *Hrvati* zabavljaju bacajući djecu u plamen. Da se ne bi stekao krivi dojam, treba istaknuti kako je F. Schiller podjednako kritičan i prema drugim vojnicima poput Valonaca.⁴¹⁴ Zanimljivo je i to da *Hrvatima* pripisuje smrtonosni udarac Gustavu Adolfu, pri čemu naglašava njihovu pljačkašku narav.⁴¹⁵ Predodžbu *Hrvata* kao razbojnika i pljačkaša, Schiller stvara i na početku drame *Wallenstein*.⁴¹⁶ Jednako nehumana slika o *Hrvatima* dolazi iz pera Johanna Rese, još jednog pisca njemačkog romantizma, koji piše kako su *Hrvati* silovali djevojčice i nabijali ih na kolac.⁴¹⁷ Motiv silovanja ima veoma važnu ulogu i karakterističan je upravo za romantizam. Naime, silovane djevojke utjelovljuju čistoću ideje njemačke nacije i slobode, a silovatelji,

⁴¹⁰ Anđelko MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 2005., 79.

⁴¹¹ Kevin CRAMER, *The Thirty Years' War and German Memory in the Nineteenth Century*, Nebraska, University of Nebraska, 2007., 1.-5.

⁴¹² Isto, 148.

⁴¹³ P. WILSON, *Europe's Tragedy*, 779.

⁴¹⁴ Fridriech SCHILLER, *The History of the Thirty Years' War* (sv. 1.), (prev. A. J. W. Morrison), The Pennsylvania State University, 200., 184.

⁴¹⁵ Isto, 304.

⁴¹⁶ Fridriech SCHILLER, *Wallenstein: Ein dramatisches Gedicht* (sv. 1), Dinzingen, Universal-Bibliothek, 1982., 11.

⁴¹⁷ K. Cramer, , *The Thirty Years' War*, 153.

većinom strani vojnici, predstavljaju sve ono što stoji na putu i šteti samoj ideji. Njemački vojnici su, s druge strane, prikazivani kao oni koji nastoje, ali najčešće ne uspijevaju spriječiti te zločine.⁴¹⁸ Motiv Tridesetogodišnjeg rata zadržao se i u kasnijoj njemačkoj književnosti. Jedno od najpoznatijih djela je *Majka Courage i njezina djeca: kronika iz tridesetogodišnjeg rata* njemačkog dramatičara 20. stoljeća.⁴¹⁹ U drami se *Hrvati* ne spominju, ali govori o husaru koji je napao i ranio bespomoćnu djevojku (kći glavne protagonistice Majke Courage).⁴²⁰

Hrvati su koncem 19. stoljeća imali važno mjesto i u raspravama njemačkih katoličkih i protestantskih povjesničara. Zauzeće Magdeburga 1631. godine opisivano je kao nevjerojatno strašan zločin nad stanovništvom, a najviše se osuđivalo *Hrvate* koji su prvi ušli u grad.⁴²¹ Pojedini protestantski povjesničari Magdeburg nazivaju „njemačkim Jeruzalemom“, mjestom najvećeg zločina Tridesetogodišnjeg rata i sl.⁴²² Katolici su, s druge strane, nastojali otkloniti stigmatu kolektivne krivnje, što su činili prebacujući krivicu prvo na Gustava Adolfa koji nije pohitao u pomoć gradu, a zatim i na same stanovnike Magdeburga.⁴²³ Dapače, njemački katolički historioografi s kraja 19. stoljeća prikazivali su Šveđane kao uzročnike najveće pogibije i zla koje je zadesilo Nijemce u Tridesetogodišnjem ratu.⁴²⁴ Ključ svega bila je u tome što su njemački povjesničari (u jednakoj mjeri kao i Engleski, Francuski i dr.) koristili neki događaj, konkretno Tridesetogodišnji rat, kako bi stvorili uporište za razvoj i promidžbu političke i nacionalne ideje.⁴²⁵

Iz navedenoga se može zaključiti kako *Hrvati* po pitanju pljačke i izivljavanja nad civilima ne odskakuju od ostalih vojski Tridesetogodišnjeg rata. No, istovremeno se ističu svojim izgledom i načinom ratovanja. Međutim, u stvaranju zastrašujuće predodžbe *Hrvata*, veliku, ako ne i ključnu ulogu, imaju njemačka književna i historiografska djela koja nastaju znatno kasnije. U njima *Hrvati*, baš kao i drugi nenjemački vojnici, služe u propagandne svrhe kako bi se opravdala vjerska i politička stajališta pojedinih interesnih grupacija. Ipak, potrebna su daljnja istraživanja ovog problema u kojima bi se analiziralo više izvora, posebno onih iz

⁴¹⁸ Isto, 145.

⁴¹⁹ „Brecht Bertolt“, HE, (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9369>), pristup ostvaren: 28. lipnja, 2017.

⁴²⁰ Bertolt BRECHT, *Majka Courage i njezina djeca: kronika iz tridesetogodišnjeg rata*, prev. Ante Stamać, Varaždin, Katarina Zrinski, 2015., 67.-68.

⁴²¹ E. BAUER, *Hrvati*, 62.-63.

⁴²² K. CRAMER, *The Thirty Years' War*, 141. – 143.

⁴²³ Isto, 146.

⁴²⁴ Isto, 177.

⁴²⁵ Isto, 7.

razdoblja od 1618. do 1648. godine. Tek bi se tada moglo detaljnije govoriti o tome zašto su i na koji način *Hrvati* u Tridesetogodišnjem ratu stekli gotovo mitski status.

6. Zaključak

Sklapanjem Žitvanskog mira 1606. između bečkog Dvora i Porte, učinjen prvi korak prema Tridesetogodišnjem ratu. Od tog trenutka, obje su se sile mogle posvetiti drugim problemima kojima su zamijenili međusobni sukob. Vjerske podijeljenosti u zemljama pod krunom Habsburgovaca ubrzo su postale goruće pitanje. Dok se u austrijskim zemljama vjersko pitanje više ili manje stavilo pod kontrolu Beča, u zemljama poput Češke i dijela Ugarskog Kraljevstva, zajedno s Erdeljskom Kneževinom, konfesionalne su razmirice prerasle u otvorenu političku borbu koja se ostvarila kroz Tridesetogodišnji rat. Za to vrijeme, Hrvatska i Slavonija bile su opterećene unutrašnjim problemima. Među njima se ističe pitanje jurisdikcije nad novodoseljenim vlaškim stanovništvom koje je uz pomoć krajiških vlasti potkopavalo vlast domaćih staleža i redova. Uz to, Sabor je konstantno zahtijevao restauraciju banskih ovlasti koje su značajno sužene u korist kralja i staleža Unutrašnje Austrije. Hrvatsko plemstvo, ograničeno i zbog, sada već zaostalog, srednjovjekovnog modela funkcioniranja, nije se moglo adekvatno nositi s izazovima unutrašnje politike. Kralj je ignorirao većinu ključnih problema koje su pred njega postavljali, a sustav Vojne krajine i njene strukture dodatno su ojačale priljevom novog stanovništva čime je plemstvo izgubilo vlast na teritorijem kojeg su Vlasi naselili. S druge strane, osmanske su provale nastavljene u nešto manjem opsegu pa pravog mira nije niti bilo.

Stiješnjeno u tako nezavidan položaj, plemstvo se suočilo s izazovom Tridesetogodišnjeg rata u kojemu su hrvatski staleži ostali vjerni katoličkoj vjeri i kralju. Iz perspektive Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva, rat se može podijeliti na tri faze. Prva faza (1619.-1626.) obilježena je gotovo neprestanom opasnošću uzrokovanom Bethlenovim ustancima koji je uz pomoć osmanskih saveznika predstavljao realnu prijetnju Hrvatskoj i Slavoniji. U tom su razdoblju više puta podizane insurekcije i regulirana je obrana na Dravi kao odgovor Bethlenu i Osmanlijama. Opsada Grebena, utvrde u vlasništvu Bethlenovog pobornika Franje Batthyány, koju je vodio ban Nikola Frankopan dodatno ukazuje koliko su zapravo Hrvatska i Slavonija bile involvirane u ratni sukob. Međutim, treba naglasiti kako, unatoč značajnoj političkoj i vojnoj uključenosti u rat, Hrvatska i Slavonija nisu bile od ključnog značaja ni za jednu suprotstavljenu stranu. Zbog svoje povezanosti s Habsburgovcima, ali i Ugarskim Kraljevstvom, Hrvatska i Slavonija nisu mogle biti zaobiđene u tom sukobu. Druga faza (1627.-1644.) bila je potpuno drugačija jer Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo nije bilo izravno ugroženo

Tridesetogodišnjim ratom. Glavni problemi bile su stalne provale Osmanlija, ali i novačenje te odvođenje vojnika na europska ratišta Tridesetogodišnjeg rata. Sabor je uzalud pokušavao zaustaviti regrutacije kao što su uzaludni bili pokušaji podizanja inusrekcijske vojske na Osmanlije koji su u tom periodu nastavili pa čak i pojačali s provalama. Treća faza (1644.-1646.) je najkraća, a posljedica je pobune erdeljskog kneza Rákóczija. Njegova je kampanja bila kratkoga vijeka, ali je Hrvatski sabor to doživio kao prijetnju pa su poduzete mjere obrane kao što je to bio slučaj kada se pobunio Bethlen. Drugim riječima, Hrvatski sabor bio spreman reagirati organizacijom obrane i insurekcijskom vojskom koja je podizana kako bi odgovorila ustancima erdeljska kneza koji su predstavljali izravnu opasnost, dok u međurazdoblju Sabor pokazuje jasan naum da ne želi odobravati opskrbu carske vojske vojnicima koji su potrebni za obranu od osmanskih provala.

Hrvatski staleži nisu u Tridesetogodišnjem ratu angažirani isključivo kroz rad Sabora. Neki od njih, zajedno sa svojim postrojbama, služili su u carskoj vojsci neovisno o samom Saboru jednako kao i postrojbe iz Krajine, što Sabor nije imao moći i ovlasti zaustaviti. Kako je do sada bio naglasak na razilaženju stavova između domaćih staleža i kralja zajedno s Dvorskim ratnim vijećem, ovdje dolazi do izražaja njihova međuovisnost. Naime, mnogi velikaši i plemići koji su u Tridesetogodišnjem ratu zapovijedali hrvatskim postrojbama, od prije su na razne načine integrirani u krajiške strukture. Gotovo po istom načelu kako su vršili službe i držali vojsku na krajinama, tako u Tridesetogodišnjem ratu služe u carskoj vojsci. Najbolji primjeri su Juraj Zrinski, Petar Keglević te braća Nikola i Petar Zrinski koji su u Tridesetogodišnjem ratu služili sa svojim postrojbama prema kraljevim zapovjedima. Hrvatski vojni potencijali u 17. stoljeću su uglavnom zaostajali u organizacijskom i strukturnom smislu za vojskama srednje i zapadne Europe, a elemente „vojne revolucije“ su primjenjivali prema potrebama krajiškog ratovanja. U takvim okolnostima pojavljuju se laki neregularni odredi, tipični za pogranično podneblje koji se u Tridesetogodišnjem ratu nazivaju *Hrvatima*. Njihova pojava na europskim ratištima ostavila je duboki utisak među suvremenicima zbog netipičnog izgleda i tehnike ratovanja. Dojam se očuvao i potencirao u kasnijim razdobljima što je stvorilo jedinstvenu i pomalo nestvarnu sliku o *Hrvatima* u Tridesetogodišnjem ratu.

7. Prilozi

Prilog 1. Kronologija događaja Tridesetogodišnjeg rata u Europi i Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu

Europa i Tridesetogodišnji rat	Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo i hrvatske vojne postrojbe	Godina
Rođen Bernhard von Saxe-Weimar	Sabor nalaže protjerivanje protestanata s ozaljskog vlastelinstva i katolicizam postaje jedina priznata religija; Zajednički Sabor zahtjeva da se Vlasi podvrgnu feudalnim gospodarima	1604.
Bečki mir	Žitvanski mir	1606.
Osnovana Protestantska unija, rođen budući kralj i car Ferdinand III.	Kralj Rudolf II. potvrđuje zakon iz 1606. kojim je katolicizam proglašen jedinom službenom religijom; Matija okrunjen za ugarskog kralja; započela prva buna Štibrenaca	1608.
Osnovana Katolička liga; car Rudolf II. izdaje dokument <i>Littera Maiestatis</i> ; primirje između Španjolske i Ujedinjenih provincija sklopljeno na 12 godina	Hrvatski saborski izaslanici pismeno traže da se iz Krajine povuku oficiri Unutrašnje Austrije	1609.
Početak Ingrijskog rata između Rusije i Švedske	Okončana prva buna Štibrenaca	1610.
Gustav Adolf okrunjen za švedskog kralja	Osnovana Marčanska biskupija	1611.
Umire car Rudolf		1612.
Mir kod Knäreda između Danske i Švedske	Rođen Juraj Rattkay čije je djelo <i>Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije</i> nezaobilazan i vrijedan izvor	1613.
	Toma Erdödy se odriče banske časti	1614.

	Započeo Uskočki rat; potvrđen Žitvanski mir, osnivanje Vlaške komisije	1615.
Ottavio Piccolomini prvi puta ulazi u habsburšku vojnu službu		1616.
Ferdinand II. po prvi puta postaje češkim kraljem; obnovljena Protestantska unija; raspad Katoličke lige; mir u Stolbovu između Rusije i Švedske	Nikola Frankopan Tržački postaje hrvatsko-slavonskim banom, Madridski mir	1617.
Ferdinand II. poništava sve povlastice protestantima; Praška defenestracija; Češka, Moravska, Lužice i austrijski protestanti formiraju konfederaciju protiv Habsburgovaca; Seravski mir između Perzije i Osmanskog Carstva	Ferdinand II. postaje Ugarskim kraljem; Uskoci protjerani iz Senja	1618.
Umire car Matija; Ferdinand II. okrunjen za cara Svetog Rimskog Carstva; Bethlen pristaje uz češke ustanike, nakon čega osvaja Gornju Ugarsku; protestanti opsjedaju Beč; bitka kod Sablata (pobjeda carske vojske nad protestantima); Fridrik Falački okrunjen za češkog kralja; grof Thurn, a zatim i Bethlen bezuspješno opsjedaju Beč; obnovljena Katolička liga	Bethlen ulazi u Požun i saziva zajednički Sabor Ugarskog Kraljevstva; 16. listopada Staleži i redovi odlučuju ostati vjerni kući Habsburg i proglašavaju prvu insurekciju protiv Bethlena čime se Hrvatska i Slavonija uključuju u zbivanja Tridesetogodišnjeg rata; Juraj V. Zrinski se vraća na katolicizam; jedno od prvih spomena hrvatskih postrojbi u bitci kod Zablátha gdje u sastavu Bucquoyeve vojske pobjeđuju Mansfelda	1619.
Bitka na Bijeloj gori (pobjeda cara i Lige nad češkim staležima); Španjolci se uključuju na stranu cara i napadaju Donju Falačku; Bavarska vojska okupirala Gornju Austriju; Ferdinand II. po drugi puta okrunjen za češkog kralja; Poljska napada Erdelj	Primirje između Bethlena i Ferdinanda II.; Sabor u Banskoj Bistrici, Bethlen okrunjen za kralja; prijedlog za sklapanje konfederacije između Štajerske, Koruške i Kranjske s Hrvatskom i Slavonijom; Bethlen s vojskom želi prezimiti u okolici Kaniže	1620.

Svrgnut Fridrik Falački; rekatolicizacija Češke; general Bucquoy osvaja Požun i ubrzo umire; rat zahvaća njemačke zemlje; raspuštena Protestantska unija; Filip IV. postaje španjolskim kraljem; nastavak rata Španjolske i Ujedinjenih Provincija koji sve više korespondira s Tridesetogodišnjim ratom; mir između Osmanskog Carstva i Poljske	Ban Frankopan Tržački osvaja utvrdu Greben; Juraj Zrinski ratuje u Donjoj Austriji; pojačava se obrana na Dravi, a ban u slučaju potrebe može odrediti gdje će se i kada sastati insurekcijska vojska; mir u Nikolsburgu između Ferdinanda II. i Bethlena; osmanske provale u Koprivničku kapetaniju	1621.
Bitka kod Wimpfena (pobjeda cara i Lige nad Unijom); ubijen sultan Osman II.	<i>Hrvati</i> se ističu pri opsadama Heidelberga, Frankenthala i Manheima; banom postaje Juraj Zrinski, pojačavaju se osmanske provale; Osmanlije provaljuju i u Ivaničku kapetaniju	1622.
Maksimilijan Bavarski postaje carski elektor, Ottavio Piccolomini napušta habsburšku vojnu službu; Urban VIII. postaje papom; Perzija ponovo napada Osmansko Carstvo; Murat IV. postaje osmanskim sultanom	Bethlen ponovo diže oružje na Habsburgovce, Sabor zbog opasnosti koje prijete od Erdelja i Osmanlija nalaže da se na banov poziv okupi insurekcijska vojska	1623.
kardinal Richelieu postaje francuskim prvim ministrom	Mir u Beču između Ferdinanda II. i Bethlena	1624.
Danski kralj Kristijan IV. se uključuje u rat; Wallenstein postaje vojvoda od Friedlanda i glavni carski general; umire Mauricije Oranski; Španjolci osvajaju Bredu; Raimondo Montecuccoli ulazi u habsburšku vojnu službu	Sabor nalaže da se na banov poziv mora okupiti insurekcijska vojska za obranu od Osmanlija; Bethlen posljednji put kreće u rat protiv kuće Habsburg; oformljena regularna pukovnija <i>Hrvata</i> pod zapovjedništvom Isolana; Ferdinand III. postaje Ugarskim kraljem; obnovljen Žitvanski mir; Žigmund Erdödy postaje kraljevskim kapetanom	1625.
Bitke kod Luttera i Dessaua (pobjede cara i Lige nad Danskom i	Ban Juraj V. Zrinski i Franjo Orehovečki odlaze u rat;	1626.

protestantima); umire Mansfeld; opsada Göttingena; nemiri u Gornjoj Austriji zbog progona protestanata;	umire Ban Juraj Zrinski; mir u Požunu između Ferdinanda II. i Bethlena: knez Vuk Frankopan postaje generalom Hrvatske krajine	
Češka postaje habsburška nasljedna zemlja, a katolička vjera jedina priznata; danska vojska napada Pomeraniju kako bi izgradila flotu; Ottavio Piccolomini ponovo ulazi u habsburšku vojnu službu	Banom postaje Žigmund Erdödy; Vlasi dobili kraljevo dopuštenje da ostanu na dotadašnjim posjedima; Ferdinand III. postaje češkim kraljem	1627.
Wallenstein imenovan zapovjednikom Baltika i knezom Sagena; bitka kod Wogasta (pobjeda carske vojske nad Dancima) carska vojska opsjeda Stralsunda; početak rata za Mantovu		1628.
Mir u Lübecku između cara i Danske; Wallenstein postaje vojvoda Mecklenburga (vrhunac njegove moći); Edikt o restituciji, Wallenstein uklonjen s funkcije carskog generala; mir u Altmarku između Švedske i Poljske; odluka švedskog Državnog savjeta o ulasku u Tridesetogodišnji rat	Sabor predlaže Vlaški zakon; umire Gábor Bethlen	1629.
Švedska vojska se iskrcala u Pomeraniji; glavnim generalom carske vojske postaje Tilly; umire Melchior Klesl, habsburški državnik, bisku i kardinal	Kralj Ferdinand II. donosi <i>Statuta Valachorum</i> , erdeljskim knezom postaje György Rákóczi	1630.
Bitka kod Breitenfelda (pobjeda švedsko-saske vojske nad carskim trupama); Torstensson postaje generalom švedske vojske; saska vojska zauzima Prag; kardinal Richelieu dogovara suradnju sa Švedskom; mir u Cherascu kojim je okončan rat za Mantovu	<i>Hrvati</i> sudjeluju u razaranju Magdeburga	1631.

<p>Bitka kod Lecha (pobjeda švedske vojske nad Carom i Ligom); švedska vojska okupirala Bavarsku i München; Wallenstein vraćen na funkciju glavnog carskog generala; opsada Steinaua (pobjeda švedso-saske vojske nad carskom); bitka kod Alte Veseta (pobjeda carske vojske nad saskom); bitka kod Lützena (između švedsko-saske i carske vojske) gdje umire švedski kralj Gustav Adolf, a na čelo Švedske dolazi kancelar Axel Oxenstierna; umire Fridrik Falački; umire carski i katolički generali Tilly i Pappenheim</p>	<p>Petra Keglevića se priključuje carskoj vojsci; Sabor moli kralja da ne odvodi vojnike na europska bojišta i proglašava insurekciju za obranu protiv Osmanlija; novačenja u Vojnoj krajini; početak druge bune Štibrenaca</p>	1632.
<p>Druga opsada Steinaua (pobjeda carske nad švedskom); Wallenstein osvaja Šlesku; Wallenstein počinje provoditi vlastitu politiku; osnivanje Heilbronske lige njemačkih protestanata i Švedana; opsada i pljačka Leipziga i smrt grofa Holcka</p>	<p>Sabor apelira protiv novačenja i sastavlja popis šteta što su počinili osmanski podanici; početak prve bune Siščana</p>	1633.
<p>Ubijen general Wallenstein; bitka kod Nördlingena (pobjeda carsko-španjolske vojske nad Heilbronskom ligom); opsada Heidelberga</p>	<p>Sabor apelira protiv novačenja i određuje novu insurekciju protiv Osmanlija; Žigmund Rattkay odlazi u rat; okončana prva buna Siščana: Sabor označava pitanje Vlaha primarnim</p>	1634.
<p>Mir u Pragu između cara i protestanata; raspad Heilbronske lige; Francuska objavila rat Španjolskoj i caru; Francuska sklapa savez sa Švedskom i Ujedinjenim Provincijama te ulazi u rat</p>	<p><i>Hrvati se pojavljuju u francuskoj službi</i></p>	1635.

na stranu protestanata; saski izborni knez Johann Georg uz još neke njemačke vladare, sklopio dogovor s carem o protjerivanju stranaca iz njemačkih zemalja; Seljački ustanak u Štajerskoj		
Bitka kod Wittstocka (pobjeda švedana nad carsko-saskom vojskom); Francuska objavila rat caru	Sabor apelira protiv novačenja, <i>Hrvati</i> ratuju u Francuskoj; okončana druga buna Štibrenaca	1636.
Ferdinand III. postaje carem	Petar Keglević posljednji puta služi u carskoj vojsci; umire Ferdinand II.	1637.
Francuska i Švedska obnavljaju savezništvo; Bitka kod Befeldena	<i>Hrvati</i> se ističu u obrani Breisacha od sasko-weimarskog kneza; Žumberčani dobivaju zapovijed da svaka kuća mora opremiti jednog pješaka ili konjanika, izdana brošura <i>The Lamentations of Germany</i>	1638.
Bitka kod Chemnitza (pobjeda Švedana nad Saksoncima); Švedska vojska napada Češku i Austriju te osvaja Prag; umire švedski saveznik Bernhard von Saxe-Weimar; Zuhabski mir između Osmanskog Carstva i Perzije	Umire ban Žigmund Erdödy	1639.
Švedska vojska se povlači iz Češke; započinje Carski sabor u Regensburgu gdje se donosi odluka o početku mirovnih pregovora; bitka kod Ziegenhaina; Friedrich Wilhelm postaje knezom Brandenburga; ustanci u Kataloniji i Portugalu protiv španjolske vlasti; umire Murat IV.	Banom postaje Ivan Drašković, umire Isolano	1640.
Švedska vojska bombardira Regensburg; sporazumom u Hamburgu Švedska i Francuska produljuju savez do kraja		1641.

rata; Ferdinand III. nastoji sklopiti mir s Francuzima i Šveđanima; umire švedski general Banner, a zamjenjuje ga Torstensson; 1641. bitka kod Wolfenbüttela		
Druga bitka kod Breitenfelda (pobjeda Šveđana nad carskom vojskom); Šveđani okupiraju Šlesku i Moravsku; umire kardinal Richelieu; započeo engleski građanski rat	Nikola Zrinski odlazi u rat; obnovljen Žitvanski mir	1642.
Bitka kod Rocroi (pobjeda Francuza nad Španjolcima); započinje Vestfalska mirovna konferencija; početak rata između Danske i Švedske; umire Luj XIII.; Luj XIV. postaje francuskim kraljem (Ana Austrijska regentica), a Mazarin prvim ministrom; ugovoren mir između Španjolske i Portugala	<i>Hrvati</i> u službi Francuske u bitci kod Rocroi; započinje proces odvajanja pravih Vlaha od Slavonaca, Predavaca i privatnih Vlaha	1643.
Započinje mirovni kongres u Münsteru i Osnabrücku; umire papa Urban VIII., Inocent X. postaje papom	György Rákóczi pokreće napad na Habsburgovce; Sabor poziva na insurekciju	1644.
Bitke kod Jankowa (pobjeda Šveđana nad carskom vojskom) i Allerheima (pobjeda Francuza nad Bavarskom); mir u Brömsembu između Danske i Švedske; švedska vojska prijeti Beču; napreduje Vestfalska mirovna konferencija; početak Kandijskog rata	Kralj traži 1000 konjanika, a Sabor odbija; mir u Linzu između Ferdinanda III. i Rákóczija, Nikola Zrinski ponovo odlazi u rat; hrvatske postrojbe sudjeluju u kratkoj okupaciji Mainza	1645.
Dogovoreno primirje između Španjolske i Ujedinjenih Provincija	Sabor nalaže da se u slučaju potrebe okupi insurekcijska vojska; Ban Ivan Drašković odlazi u rat	1646.
Mir u Ulmu Švedske i Francuske s Bavarskom	Petar Zrinski i Juraj Rattkay odlaze u rat; Nikola Zrinski	1647.

	imenovan banom; Ferdinand IV. postaje Ugarskim kraljem	
Bitka kod Zusmarshausena (pobjeda Švedske i Francuske nad carsko-bavarskom vojskom); Šveđani pljačkaju Prag; zaključen Vestfalski mirovni sporazum čime je završen Tridesetogodišnji rat; umire danski kralj Kristijan IV.		1648.

Prilog 2. Popis dijela zapovjednika hrvatskih vojnih jedinica u Tridesetogodišnjem ratu

Vojna jedinica	Ime i prezime glavnog zapovjednika (Inhaber)	Čin	Ostali časnici i zapovjednici	Vrijeme i mjesto službe	Broj vojnika i rod vojske
PJEŠAČKE JEDINICE					
<i>Croaten-Regiment zu Fuss</i>	Johann Jakob von Gallenberg	<i>Ober-Hauptmann</i>		1619. Donja Austrija	
<i>Croaten-Regiment zu Fuss</i>	Hannibal Arneri	<i>Ober-Hauptmann</i>	Nikolaus della Nave	1620.-1622. Bitka na Bijeloj gori	500 <i>Mann</i>
<i>Croaten zu Fuss</i>	Franz Hórvath			1621.-1622.	500 <i>Croatische Trabanten</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Hieronymus Arneri	<i>Obrist</i>		1635. podignuta u Gornjoj Ugarskoj i Šleskoj 1635.-1636. u Češkoj 1637. pukovnija je raspuštena	
KONJANIČKE JEDINICE					
<i>Arquebusier-Compagnie</i>	Ludwig Isolano	<i>Rittmeister</i>		1618. Donja Austrija 1619. pod vrhovnim zapovjedništvom Dampierre bitka kod Wisternitza, Bruck an der Leitha, Mosonmagyaróvár	
<i>Croaten</i>	Hannibal Arneri	<i>Ober-Hauptmann</i>	Nikolaus della Nave	1620.-1622. Bitka na Bijeloj gori	100 <i>Pferde</i> ⁴²⁶
<i>Croaten</i>	Juraj Zrinski			1621.-1622. Donja Austrija	500 <i>Pferde</i>
<i>Croaten</i>	Hanibal Arneri			Listopad-prosinac 1623.	4 <i>Compagnien</i> ⁴²⁷
<i>Arquebusiere-Regiment</i>	Marcus Corpes	<i>Rittmeister</i>		1623. pukovnija nastala od ostataka Dampierreove pukovnije, Donja	

⁴²⁶ Rod vojske ovdje je zapisan jednako kao i kod A. von Wredea iako se čini veoma izglednim da pojmovi *Pferde*, *Croaten* i *croatische Arquebusiere* u praksi imaju isto značenje i odnose se na hrvatske konjanike ili *Hrvate*

⁴²⁷ Jedna kompanija prema podacima u izvoru broji otprilike stotinu ljudi

				Austrija, bitka kod Wisternitza	
<i>Croaten (Fählein)</i>	Nikola Frankopan Tržački	<i>Obrist</i>	<i>Rittermeister</i> Franz Hórvath, Emerich Skál, Phillip Lukawitz, Georg Farsing, Marcus Corpes	1623.-1624.	<i>5 selbtsändige Fähnlein croatischer Arquebusiere</i>
<i>Croaten Regiment</i>	Ludovico Isolano	<i>Obrist</i>	<i>Obristleutenant</i> 1631. Wenzel Zaradetzky 1632. Nicolaus de Milli Draghi, 1635. Antonio Gallo 1636. Schäfferitz	1625.-1640.: 1626. bitka kod Desaua 1627. bitka kod Bernstadta, 1628. Mecklenburg 1629. sjeverna Italija 1630. bitka kod Guastalle (Mantovski ratovi), 1631. bitke kod Breitenfelda 1632. bitka kod Lützena, 1633. Češka, Saska 1634. bitka kod Nördlingena, 1635.-1636. Lotaringija, 1637.-1638. Vestfalija, 1639. Češka,	1625. → 6 <i>Compagnien</i> 1628. → 10 <i>Compagnien croatische Arquebusiere</i> 1632. → 14 <i>Compagnien</i> = 2000 Mann + 150 <i>Lanzieren</i> ⁴²⁸
	Daniel Beygott			1640. Falačka	
<i>Croaten-Regiment</i>	Peter Gall	<i>Obrist</i>		1626. bitke kod Dessaua i Luttera (P. Gall umire od ranjavanja), 1627. Češka, krajem godine raspuštena	<i>5 Compagnien</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Juraj Zrinski	<i>Obrist</i>		1626. bitka kod Dessaua 1627. Češka 1628. raspuštena	<i>500 Pferde</i>

⁴²⁸ Teški konjanici (eng. *Lancers*)

<i>Croaten</i>	Franjo Orehovečki			1626. bitka kod Dessau 1627. raspuštena	500 <i>Pferde</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Stephan Draghi	<i>Obrist</i>		1627.-1628. Donja Austrija (pukovnija nije sudjelovala u sukobima) 1628. raspušteno 5 kompanija, a ostalih 5 kompanija angažirano kao garda feldmaršala Rambalda Colltata	1627. – 500 <i>Pferde</i> 1628. – 1000 <i>croatische Arquebusiere</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Luka Hrastovečki	<i>Obrist</i>		1628. sjeverna Njemačka 4 kompanije raspuštene, 5. kompanija (pod Blaškovićem) angažirana kao garda Albrechta Wallensteina	5 <i>Compagnien</i>
<i>Croaten</i>	Stacke			1628	5 <i>Compagnien</i>
<i>Croaten</i>	Wehin			1628.	6 <i>Compagnien</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Marcus Corpes	<i>Obrist</i>		1630.	600 <i>Pferde</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Rudolph Morozin	<i>Obrist</i>		1630.-1631.	
<i>Croaten-Regiment</i>	Marcus Corpes	<i>Obrist</i>	<i>Obristwachtmeister Paul Pálffy</i>	1632. bitka kod Lützena 1632.-1634. u Češkoj 1634. bitka kod Nördlingena 1635.-1638. pod vr. zapovjedništvom Gallasa, Colloreda i Götza na području Gornjeg Poranja i Benfeldena gdje umire Corpes	
	Nicolaus Földváry			1639. u Češkoj 1640. pod vr. zapovjedništvom	

				Bredowa kod Ziegenheina 1641. bitka kod Wolfenbüttela 1642. druga bitka kod Breitenfelda gdje umire Paul Pálffy	
	Andreas Pálffy			1642.-1648. u Češkoj i Francuskoj 1649. inkorporirana u pukovniju Lubetić, iste godine raspuštena	
<i>Croaten-Regiment</i>	Peter von Lossy	<i>Obrist</i>		1630. prikupljena 1631. u Šleskoj pretrpljeni veliki gubici zbog oluje 1632. bitka od Lützena 1633.-1634. Češka	600 <i>Pferde</i>
	Menhard Marsinay			1635. Gornja Rajna, Lotaringija 1638. bitka kod Wittenweyera, bitka kod Benfeldena 1639. raspuštena	1000 <i>Pferde</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Luka Hrastovečki	<i>Obrist</i>		1631. Šleska 1632. obrana grada Glatza	
	Hans Carl von Przychovsky			1633. Saska 1634. Češka	
	Gašpar Trgošić			1635. Poranje 1636.-1638. pod vr. zapovjedništvom feldmaršala Gottfrieda von Geleena 1639. bitka kod Cheimnitza, Češka, Šleska 1640.-1641. u službi saskog kneza Johanna Georga II.	
<i>Croaten-Regiment</i>	Caspar Dornberg	<i>Obrist</i>		1632. u sklopu Wallensteinove	

			<i>Obristwachtmeister Michael Natali</i>	vojske kod Nürnberga	
	Nikola Rejkovič			1633.-1634. u Češkoj 1635. operacije pod vr. zapovjedništvom Gallasa i Colloreda u Lotaringiji 1638. bitka kod Benfeldena, veoma uspješna ekspedicija koju je poveo Rejkovič protiv Neuenburga 1639. u Češkoj 1640. okršaj kod Plauena i pod vr. zapovjedništvom Bredowa kod Ziegenhaina 1641. bitka kod Wolfenbüttela 1644. bitka kod Naumburg-Zeitza: umire Rejkovič, a pukovnija je pretrpila velike gubitke	
	Marco Lubetić-Cappelet			Donja Austrija	
	Giacomo de Colombo			1646.-1647. u Češkoj 1648. bitka kod Zusmarhausena 1649. inkorporirana u regimentu Mirković/Marković	
<i>Croaten-Regiment</i>	Paul (Horatio) Orossy	<i>Obrist</i>		1631. Šleska 1632. bitka kod Lützena, Češka 1633. Saska	1631. – 500 <i>Pferde</i> 1632. – 1000 <i>Pferde</i>
<i>Regimenter ungarische Pferde</i>			Wolfgang Bakács (Vuk Erdödy I.), Peter Kovács, Ladislaus Berkóczy	1631. Šleska, iste godine raspuštena	500 <i>Pferde</i>

<i>Croaten-Regiment</i>	Lorenz Blaskowitz	<i>Obrist</i>		1632. Donja Austrija 1633.-1634. Bavarska i Češka 1636. pod vr. zapovjedništvom Colloreda, iste godine reorganizirana	500 <i>croatische Arquebusiere</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Franjo Batthyány	<i>Obrist</i>	<i>Obristlieutenat</i> Michael Petheö	1632. pod vr. zapovjedništvom generala Pappenheima u bitci kod Lützena 1633. Gornja Falačka 1634. bitka kod Nördlingena 1635.-1637. pod vr. zapovjedništvom Colloreda u Gornjem Poranju 1637. raspuštena	1000 <i>croatische Arquebusiere</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Daniel Beygott	<i>Obrist</i>		1632. bitka kod Lützena 1633. pod vr. zapovjedništvom generala Holckea u Češkoj i Saskoj 1634. bitka kod Liegnitza, Šleska 1635. opsada Mainza 1636. pod vr. zapovjedništvom Colloreda u Lotaringiji 1637.-1638. Gornje Poranje 1638. bitka kod Witteweihera ? – pod zapovjedništvom <i>obrista</i> Truckmüllera (raspuštena?)	1000 <i>croatische Arquebusiere</i>

<i>Croaten-Regiment</i>	Petar Keglević	<i>Obrist</i>		1632. u Češkoj	1000 <i>croatische Arquebusiere</i>
	Stephan Petrositz			1632. pod vr. zapovjedništvom Holckea u Saskoj ⁴²⁹ 1634. pukovnija je pretrpila velike gubitke u Lužicama gdje je vjerojatno poginuo S.Petrositz	
	Nicolaus de Milli Draghi			1635.-1637. pod vr. zapovjedništvom Gallasa i Colloreda u Poranju 1638. Gornje Poranje 1638. bitka kod Witteweiher 1639.-1640. Češka u sklopu regimente Losy	
<i>Croaten-Regiment</i>	Paul Revay	<i>Obrist</i>		1633. Lužice u sklopu Wallensteinove vojske 1634. Češka, Carstvo 1635. priključena postrojbama Ludwiga Pervasta	500 <i>Croaten</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Sebastian Kossetzky	<i>Obrist</i>		1633.-1634. Češka 1635. Lotaringija pa priključena postrojbama Ludwiga Pervasta	1633. – 8 <i>Compagnien</i>
<i>Cürassier-Regiment</i>	Fabian de Versa	<i>Obrist</i>		1634.-1635. u Češkoj	
	Žigmund Rattkay			1636. u Saskoj, opsada Königshofena, bitka kod Wittstocka	

⁴²⁹ vjerojatno i 1633. u Saskoj jer su se tamo borili odredi pod zapovjedništvom generala Holckea

				1637. pukovnija reducirana i inkorporirana u pukovnju Puchheimb	
<i>Croaten-Regiment</i>	Peter Forgách	<i>Obrist</i>		1633. Češka 1634. bitka kod Nördlingena 1635. Gornje Poranje 1636. pod vr. zapovjedništvom Colloreda kod Verduna, Donje Poranje, osvajanje Söesta 1637. pod vr. zapovjedništvom Wertha u Poranju 1638.-1639. pod vr. zapovjedništvom generala Piccolominija u Nizozemskoj i Elzasu 1640. raspuštena	1633. – 8 <i>Compagnien Croaten</i> 1634. – 1000 <i>walachische und moldauer Pferde</i> 1635. – 800 <i>Mann</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Ludwig Perwast	<i>Obrist</i>		1635.-1636. pod vr. zapovjedništvom Gallasa u Lotaringiji 1635. pukovnija se sjedinjuje s pukovnijama Kossetzkog i Revaya 1637. Nizozemska 1641. u bitci kod Douaya pretrpljeni veliki gubici 1642. raspuštena	1000 <i>Pferde</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Tischler	<i>Obrist</i>	1636. <i>Obristliutenant Kingenmayer</i>	1635.-1636. Lotaringija, Saarska	300 <i>Pferde</i>

				1637. pukovnija je raspuštena, a polovica vojnika je popunila druge pukovnije na području Poranja	
<i>Croaten-Regiment</i>	Csomakészi	<i>Obrist</i>		1635. smještena u Češkoj, ali ne sudjeluje u borbama 1636. raspuštena	
<i>Croaten-Regiment</i>	Hieronymus Arneri	<i>Obrist</i>		1636.-1637 pod vr. zapovjedništvom Colloreda na području Gornjeg Poranja 1637.-1638. pukovnija je reorganizirana	
<i>Croaten-Regiment</i>	Mettényi (Mattiny)	<i>Obrist</i>		1635. je pukovnija ustrojena, ali je iste godine Mettényi (Mattiny) umro pa je pukovnija inkorporirana u Tischlerovu pukovnicu	3 <i>Compagnien</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Peter von Losy (Lossy)	<i>Obrist</i>		1636.-1637. pod vr. zapovjedništvom Götza, zatim u sjevernoj Njemačkoj te na kraju u službi pruskog kneza 1639. Moravska i Šleska 1640. pod vr. zapovjedništvom Bredowa u bitci kod Ziegehaina 1641. bitka kod Wolfenbüttela	1636. – 800 <i>Pferde</i> 1637. pojačana vojnicima iz pukovnije Morozin

<i>Croaten-Regiment</i>	Mirco Marcovich (Marco Mircovich)	<i>Obrist</i>		1636.-1637. pod vr. zapovjedništvom Gellena na području Poranja 1638. Gornje Poranje pa raspuštena	6 <i>Compagnien</i>
<i>Husaren-Regiment</i>	Stephan Erdely (Erdödy?)	<i>Obrist</i>		1636.-1637. pod vr. zapovjedništvom Colloreda na području Poranja pa raspuštena	300 <i>Pferde</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Georg Ludwig Schwarzenberg	<i>Obrist, General der windischen Grenze</i>	1637. <i>Obristliutenant Gäller</i>	1637.-1638. pod vr. zapovjedništvom Hatzfelda u sjevernoj Njemačkoj	1636. – 2000 <i>croatische Arquebusiere</i> iz kojih se formiraju crvena, plava i zelena pukovnija
<i>Croaten-Regiment</i>	Mirco Marcovich (Marco Mircovich)	<i>Obrist</i>	<i>Obristliutenant</i> 1641. Nicola 1642. Janković 1647. Pavao Petričević	1641. u Njemačkoj 1642. druga bitka kod Breitenfelda 1643.-1644. pod vr. zapovjedništvom Gallasa u sjevernoj Njemačkoj i Češkoj 1645. bitka kod Jankowa; kratka okupacija Mainza 1647.-1648. u Češkoj, bitka kod Třebela 1649. raspuštena	800 <i>Pferde</i>
<i>Croaten-Regiment</i>	Marco Lubetić-Cappelet			1647. u Češkoj, dio pukovnije služi kao Gallasaova garda 1649. inkorporirana u pukovniciju Pálffy	

<i>Croaten</i>	Matthias de Waghi				
<i>Croaten-Regiment</i>	Nikola Zrinski	<i>Obrist, General Feldwachtm eister</i>	1645. <i>Obristliutenant</i> Paul Paraminsky	1642. pukovnija (500 konjanika) prikupljeno vlastitim novcem Nikole Zrinskog 1648. raspuštena	1642. – 500 <i>Pferde</i> 1644. – 500 <i>Pferde</i> , kasnije(?) 800 <i>Pferde</i> 1647. pukovnija je raspuštena: 2 <i>Compagnien</i> inkorporirane u pukovniju Petra Zrinskog, ostatak nastavio pod zapovjedništvom Paraminskog
<i>Croaten-Regiment</i>	Petar Zrinski	<i>Obrist</i>		1643. pukovnija je prikupljena 1644. raspuštena	8 <i>Compagnien</i>
<i>Husaren</i>	Erdödy				1644. – 400 <i>leichte ungarische Reiter</i>
<i>Croaten</i>	Paul Pálffy	<i>Obrist</i>		1647.-1648. Moravska	1000(?)
<i>Croatische Arquebusiere-Compagnie</i>	Demitrovič	<i>Rittmeister</i>		1648. bitka kod Zusmarhausena	
<i>Croaten-Regiment</i>	Petar Zrinski	<i>Obrist</i>		1647. pod vr. zapovjedništvom de Souchesa u Moravskoj	1647. – 1200 <i>Pferde</i> + 2 <i>Compagnien</i> Nikole Zrinskog

Prilog 3. Karta poznatih mjesta gdje je zabilježeno djelovanje hrvatskih vojnih postrojbi u Tridesetogodišnjem ratu

8. Bibliografija

NEOBJAVLJENI IZVORI:

AT-OeSta/KA FA AFA HR Reg I 14, N 32, Ad 215

Popis kratica

KA FA AFA – Kriegsarchiv Feldakten Alte Feld Akten

OBJAVLJENI IZVORI:

Blažević, Zrinka (prev.). *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*. Zagreb, 1999.

Buturac, Josip, Stanisavljević, Mirko (ur.), *Zaključci hrvatskog Sabora 1631. – 1693.*, sv. 1., Državni arhiv, Zagreb, 1958.

Lopašić, Radoslav (ur.), *Spomenici Tržačkih Frankopana*, Radoslav Lopašić (ur.), *Starine* 25/1892., Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

Lopašić, Radoslav (ur.), *Spomenici Hrvatske krajine*, Knj. 2, *Od godine 1610 do 1693*, Zagreb, [Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium](#), 1885.

Lopašić, Radoslav (ur.), *Spomenici hrvatske Krajine*. Knj. 3, *Od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730*, Zagreb, [Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium](#), 1889.

Rattkay, Juraj, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2001.

Šišić, Ferdo (ur.), *Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* = Hrvatski saborski spisi: knjiga peta: od godine 1609. do godine 1630. s dodatkom od god. 1570. do god. 1628., Zagreb, [Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium](#), 1918.

Šišić, Ferdo (ur.), „Dva ljetopisa XVII. vijeka“, *Starine*, 36/1918.

Schiller, Friedrich, *The History of the Thirty Years War*, The Pennsylvania State University, 2000.

Schiller, Friedrich, *Wallenstein* (sv.1), Ditzingen, Reclam, 1982.

Vincent, Philip *The Lamentations of Germany : wherein, as in a glasse, we may behold her miserable condition, and reade the woefull effects of sinne / composed by Dr. Vincent theol. an eye-witnesse thereof, and illustrated by pictures, the more to affect the reader ; hereunto are added three letters, one whereof was sent to the Dutch consistory in London, under the hand and seales of 14 distressed ministers of Swyburggen in Germany.*, F.G. for Iohn Rothwell, 1638., (<http://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3445506>)

Vitezović, Pavao Ritter, *Kronika, aliti szpomenek vszega szveta vekov : vu dva dela razredyen, koterih prvi dersi, od pochetka szveta do Kristussevoga narojenja; drugi: od Kristussevoga porojenya do izpunenya letta 1744. / Szlosen, y na szvetlo dan po Paulu Vitezovichu, zlatomu vitezu, y pervomu Horvatszkoga Orszaga Stamparu*, (<http://kgzdz.arhivpro.hr/?kdoc=301004425>)

Vitezović, Pavao Ritter, *Plorantis Croatiae saecula duo carmine descripta ab Equite Paulo Ritter, S. C. R. Maiestatis Consiliario*

Wrede, von Alphons (ur.), *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*, sv. 1., Wien, L. W. Siendel & Sohn, 1898.

Wrede, von Alphons (ur.), *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*, sv. 3., Wien, L. W. Siendel & Sohn, 1901.

IZVORI OBJAVLJENI NA INTERNETU

Populus. Projekt elektroničke obrade prostatičkih, serijalnih izvora za hrvatsku ranonovovjekovnu povijest (<http://www.ffzg.hr/pov/zavod/>). Voditeljica: Nataša Štefanec

LITERATURA:

Adamček, Josip, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1980.

Adamček, Josip, „Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII stoljeću“, *Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 2/1972., br. 1

Ágoston, Gábor, „Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation“, *European Warfare, 1350–1750*, (ur.) Frank Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Ballagi, Aladár, *Wallenstein's Kroatische Arkebusiere 1623-1626.*, Budimpešta, Friech Kilián, 1884.

Bauer, Ernest, *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*, München, Vlastita naklada, 1989.

Bauer, Ernest, *Sjaj i tragika hrvatskog oružja*, Zagreb, Matica hrvatska, 1991.

Beuc, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527.-1945.)*, Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1969.

Bonney, Richard, *The Thirty Years War*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 2002.

Brecht, Bertolt. *Majka Courage i njezina djeca : kronika iz tridesetogodišnjeg rata*, Zagreb, ABC naklada, 2003.

Brnardić, Vladimir, *Imperial Armies of the Thirty Years War (1): Infantry and artillery*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 2009.

Brnardić, Vladimir, *Imperial Armies of the Thirty Years War (2): Cavalry*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2010.

Brezinski, Richard, *Lützen 1632*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 2001.

Brezinski, Richard, *Polish Armies 1569-1696 (1)*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1987.

Brezinski, Richard, *The Army of Gustavus Adolphus (1): INFANTRY*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1991.

Brezinski, Richard, *The Army of Gustavus Adolphus (2): Cavalry*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1993.

Budak, Neven, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Zagreb, Leykaminternational, 2007.

Clausewitz, Carl von, *O ratu*, Zagreb, Mozaik knjiga, 2010.

Cramer, Kevin, *The Thirty Years' War and German Memory in the Nineteenth Century*, Nebraska, University of Nebraska, 2007.

Dewald, Jonathan, *The European Nobility 1400-1800*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Györe, Zoltán, *Habzburška Monarhija 1526.-1792.*, Novi Sad, Filozofski fakultet Novi Sad, 2014.

Gulin, Ante, *Povijest obitelji Rattkay (1400-1793)*, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995.

Guthrie, William P., *The Later Thirty Years War: From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia*, Westport, Greenwood press, 2003.

Holjevac, Željko, Moačanin, Nenad, *Hrvatsko – slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva*, Zagreb, Leykam international, 2007.

Horvat, Rudolf, *Povjest Hrvatske. Sv. 1, Od najstarijeg doba do g. 1657*, Zagreb, Merkur d.d., 1924.

Howard, Michael, *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb, Srednja Europa, 2002.

Huzjan, Vladimir, „Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnog predmeta“, *Povijesni prilozi* (PP), 34/2008, br. 34

Jørgensen, Christer, Pavkovic, Michael F., Rice, Rob. S., Schnied, Frederick C., Scott, Chris L., *Fighting techniques of the early modern world*, New York, Amber Book Ltd, 2005.

- Kalšan, Vladimir, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.
- Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik: rana krajiška društva (1545.-1754.)*, Zagreb, Naklada Naprijed, 1997.
- Kindra, Mahinder S., „Trace Italienne and Military Revolution During Eighty Years War, 1567. – 1648, *The Journal of Military History* (JMH), 57/1993., br. 3
- Klaić, Nada, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd, Izdavačko poduzeće Nolit, 1976.
- Klaić, Vjekoslav, „Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkog (1617. – 1622.)“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (RAD), 91/1916, br. 211, "(c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017"
- Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata* (sv. 5), Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1973.
- Kontler, Laszlo, *Povijest Mađarske*, Zagreb, Srednja Europa, 2007.
- Korade, Mijo, „Kronologija života Jurja Rattkaya“, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, 2016.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan, „Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (Arkiv), 1875., br. 12
- Lee, Sidney, *Dictionary of National Biography*, sv. 56., (ur.), Smith, Elder & Co., London, 1899.
- López Notario, Ignacio, López, Notario Iván, *The Spanish Tercios 1536-1704*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2012.
- Mijatović, Anđelko, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- Miljan, Suzana, „Familiaritas i klijentelski sustavunutar pleićkog društva Zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 33/2015.
- Miller, Douglas, *The Landsknechts*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1996.
- Miller, Douglas, *The Swiss at War 1300-1500*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 1995.

Mirdita, Zef, *Vlasi: starobalkanski narod*, Zagreb, Biblioteka Hrvatska povjesnica / Hrvatski institut za povijest, 2009.

Moačanin, Fedor, „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. stoljeća“, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 34-35/1991.-1992.

Mortimer, Geoff, „War by Contract, Credit and Contribution: The Thirty Years War“, *Early Modern Military History, 1450–1815*, (ur.) Geoff Mortimer, Palgrave Macmillan Ltd., Houndmills-Basingstoke-Hampshire, 2004.

Murphy, David, *Condottiere 1300 – 1500: Infamous medieval mercenaries*, Oxford, Osprey Publishing, 2007.

Niccole, David, *Hungary and the fall of Eastern Europe*, Oxford, Osprey Publishing Ltd, 1988.

Niccole, David, *The Venetian Empire 1200 – 1600*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 1989.

Nolan, Cathal J., *The Age of Wars of Religion, 1000. – 1650.: An Encyclopedioa of Global Warfare and Civilization*, London, Greenwood Press, 2006.

Orešković, Luc, *Luj XIV. i Hrvati: neostvoreni savez*, Zagreb, Dom i svijet, 2000.

Pálffy, Géza, *Povijest Mađarske – Ugarska na granici dvaju imperija*, prev. Jelena Knežević, Meridijani, Zagreb, 2010.

Parker, Geoffrey, „The "Military Revolution," 1560-1660--a Myth?“, *The Journal of Modern History*, 48/1976, br. 2

Parker, Geoffrey (ur.), *The Thirty Years' War*, London i New York, Taylor & Francis, 1997.

Parrott, David, „From military enterprise to standing armies: war, state, and society in western Europe, 1600–1700“, *European Warfare, 1350–1750*, (ur.) Frank Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Pepper, Simon, „Aspects of operational art: communications, cannon, and small war“, *European Warfare 1350-1750*, Frank Tallett, D.J.B. Trim (ur.), Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Rady, Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, New York i Hampshire, Palgrave, 2000.

- Roberts, Keith, *Matchlock Musketeer 1588-1688*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2002.
- Rothenberg, Gunther Erich *The Austrian Military Border in Croatia, 1522. – 1747.*, Urbana, The University of Illinois press, 1960.
- Smičiklas, Tadija, *Poviest hrvatska. Dio 2, Od godine 1526-1848*, Zagreb, Matica hrvatska, 1879.
- Šišić, Ferdo, „Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine“, *Posljednji Zrinski i Frankopani*, Zagreb, Matica hrvatska, 1908.
- Štefanec, Nataša, *Država ili ne: Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko – slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb, Srednja Europa, 2011.
- Tallett, Frank, *War and Society in early-modern Europe, 1495–1715*, Taylor & Francis e-Library, New York i London, 2003.
- Vacca, Alexander, Davidson, Mark, „The Regularity of Irregular Warfare“, *Parameters, the Journal of the US Army War College*, 41/2011.
- Vojna enciklopedija (sv. 1., 3, 5.), Nikola Gažević (ur.), Beograd, Redakcija Vojne enciklopedije, 1973.
- Wilson, Peter H., *Europe's Tragedy: a History of the Thirty Years War*, London, Allen Lane, 2009.
- Wilson, Peter H., „European warfare 1450-1815“, *War in the early modern world 1450-1815*, (ur.) Jeremy Black, Taylor & Francis e-Library, London i New York, 2005.
- Zöllner, Erich, Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb, Barbat, 1997.

INTERNET IZVORI

„Akindžije“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1117>), pristup ostvaren: 19. kolovoza 2015.

„Brecht Bertolt“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9369>), pristup ostvaren: 28. lipnja, 2017.

„Clausewitz, Karl von“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“ *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=12080>) pristup ostvaren: 23. svibnja 2017.

„Drašković, Ivan III.“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“ *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16187>), pristup ostvaren 11. svibnja 2017.

„FRANKAPAN, Nikola IX. Tržački“, (bilj: Petar Strčić), *Hrvatski biografski leksikon*, (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6304>, zadnji pristup: 26. ožujka 2017.)

„Maurice, Stadholder of the Netherlands“, (bilj. Charles Henry Wilson), *Encyclopaedia Britannica*, (<https://www.britannica.com/biography/Maurice-stadholder-of-The-Netherlands>, zadnji pristup: 18. svibnja 2017.)

„Karabinka“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30354>), pristup ostvaren 20. svibnja 2017.

„Tilly, Johann Tserclaes“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61322>), pristup ostvaren: 21. svibnja 2017

„Vojna krajina“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65199>), pristup ostvaren: 14. ožujka 2017.

„Zrinski, Petar IV.“, „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“, *Hrvatska enciklopedija*, (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67476>, zadnji pristup: 2. travnja 2017.)

SAŽETAK

U radu se razmatra problematika sudjelovanja hrvatskih vojnih odreda u Tridesetogodišnjem ratu kroz prizmu djelovanja hrvatskog plemstva i njegovog međuodnosa sa strukturama Vojne krajine. Domaće plemstvo, suočeno s nizom unutrašnjih problema, nastoji odgovoriti na izazove Tridesetogodišnjeg rata što dovodi do veoma složene situacije na više razina. S jedne strane, hrvatski staleži preko institucije Sabora žele ograničiti svoj angažman u Tridesetogodišnjem ratu na organizaciju obrane granica i fokusirati se na unutrašnje probleme poput formiranja Vojne krajine, naseljavanja Vlaha, slabljenja institucije bana i osmanskih provala. Kralj, s druge strane, uz pomoć vojnokrajiških vlasti i vlaškog stanovništva, koristi priliku da istovremeno oslabi poziciju hrvatskog plemstva i osigura potrebne vojnike za rat. Također, dio hrvatskog plemstva inkorporiran je u strukture Vojne krajine što ga izravno obvezuje na vojnu službu u Tridesetogodišnjem ratu neovisno o stavu Hrvatskog sabora. Takvi različiti modeli angažmana hrvatskog plemstva u ratu odrazili su se na same vojnike koje je potrebno razlučiti s obzirom da im se karakteristike i djelovanje u ratu znatno razlikuju. Iako hrvatski vojnici u ratu nisu sudjelovali u velikom broju njihovo je ime postalo simbolom za lako naoružane neregularne trupe te je nerijetko izazivalo strah i omraženost kod protivnika.

SUMMARY

The paper highlights the participation of Croatian military units in the Thirty Years' War by discussing the engagement of Croatian nobles and their interrelationship with the structures of the Military Border. The local nobility, confronted with various internal problems, tries to answer the challenges of the Thirty Years' War and these leads to very complex situation on different levels. On the one hand Croatian nobles, through the Croatian Sabor, try to limit their engagement in the Thirty Years' War by organizing the border defense and by focusing on internal problems such as the formation of Military Border, settling of Vlach population, weakening the institution of ban as well as Ottoman incursions. The king, on the other hand, with the help of Military Border authorities and Vlach population, uses the opportunity to simultaneously weaken the position of the Croatian nobility and provide the necessary soldiers for the war. At the same time, one part of the Croatian nobility is incorporated into the structures of Military Border which directly binds them to the military service in Thirty Years' War irrespectively of the view of Croatian Sabor. Such different models of engagement of Croatian nobility in the war reflected itself on the soldiers, who should be distinguished as their characteristics and activities in the war differ significantly. Although Croatian soldiers in the war did not participate in large numbers, their name became a symbol for lightly armed irregular troops, and often provoked fear and dislike among opponents.